

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
Alapítva 2001-ben

Szerkeszti: Csótó Mihály – Molnár Szilárd – Rab Árpád
Vendégszerkesztő: Z. Karvalics László

Lapterv: Szépkilátás Stúdió
Kiadványszerkesztés: VEGA²⁰⁰⁰ Bt.

Kiadja:
Az INFONIA (Információs Társadalomért, Információs
Kultúráért) Alapítvány – a Gondolat Kiadó, a Nemzeti
Hírközlési és Informatikai Tanács együttműködésével
Szerkesztőbizottság: Nyíri Kristóf – elnök

Adam Tolnay
Alföldi István
Berényi Gábor
Demeter Tamás
Kolin Péter
Lajtha György
Mimi Larsson
Molnár Szilárd
Patrizia Bertini
Pintér Róbert
Prazsák Gergely
Székely Iván

A folyóirat kiadását a Nemzeti Hírközlési és
Informatikai Tanács (NHIT) támogatja.

A folyóirat jelen számának megjelenését a TÁMOP-
4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 számú, „Kutatógyletemi
Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi
Tudományegyetemen” című projekt támogatta.

SZÉCHENYI TERV

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Szerkesztőség: 1111 Budapest Egy József utca 1. E/601.
tel.: 463-2526, fax: 463-2547, e-mail: titkarsag@infonia.hu
Gondolat Kiadó: tel.: 486-1527, e-mail: gonczi.moni@gondolatkiado.hu
www.gondolatkiado.hu

Kapható a Gondolat Könyvesházban, 1053 Budapest, Károlyi Mihály u. 16. (a
Petőfi Irodalmi Múzeum épületében), tel.: 266-4999,
fax: 266-6556, e-mail: konyveshaz@gondolatkiado.hu

Készült a Rolling-Site Nyomdában.
ISSN 1587-8694

A folyóirat a 2008/1. számától kezdve megtalálható a Thomson Reuters in-
dexekben (Social Sciences Citation Index®, Social Scisearch®, Journal Citation
Reports/Social Sciences Edition).

TANULMÁNYOK

Z. Karvalics László

Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története

A tanulmány három szintű modellt épít, amelyben az információs, a digitális ill. a hálózati kultúra egymástól való (részben történeti) elhatárolását követően a makroszintet a kultúra egésze, a mezoszintet az információs szubkultúrák jelentik, a mikroszint pedig az individuumoké. A „monolit” megközelítésekkel szemben az individuális tartományt három részre osztja: elemi információs írástudásra, ill. középfokú és felsőfokú információs műveltségre. A fogalmi tisztázás részeként egységes rendszerben helyezi el a jellemzően használt fogalmakat, és „kisszótárt” ad a felértékelődő „személyes” tér kules-domainjeihez.

Kulcsszavak: Információs kultúra, információs írástudás, digitális műveltség, személyes információs kultúra

7

Szirbik Gabriella

**Az információs társadalom árnyékvilágához.
Az állami gondozottak és a tudástechnológiai kihívás**

Dolgozatunkban az állami gondoskodás rendszerét, azaz a magyar gyermekvédelmi szakellátást vettük górcső alá az információs társadalom szociálpolitikai, és oktatási kihívásai szempontjából. Köztudott, hogy szociális problémákat pedagógiai eszközökkel megoldani nem lehet. Aki ebben spekulál, azt folyamatos kudarc fogja érni. Az állami gondoskodás rendszerében lévő anomáliákat és a gondozotti státuszból fakadó hátrányokat figyelembe véve, mégis úgy gondoljuk, hogy bizonyos nevelési-oktatási elképzelések olyan irányba mozdíthatják el a rendszert, mely jelentősen hozzájárulhat az érintettek társadalmi életesélyeinek növeléséhez, s az információs korszak által támasztott elvárásokhoz való rugalmas alkalmazkodáshoz.

Kulcsszavak: szociálpolitika, információs társadalom, Hejőkeresztúri Modell, „Hole in the Wall”

44

Merkovity Norbert

Az állampolgárok az új politikai kommunikációban

A széles körben elfogadott felfogás szerint három szereplője van a politikai kommunikációnak: a médiarendszer, a politikai rendszer és az állampolgárok. Amíg az előző két szereplő hosszú ideje meghatározza a politikai kommunikációban zajló folyamatokat, addig az állampolgároknak viszonylag kevés szerep jutott. Ebben hozott változást az „új” vagy „információ kori” politikai kommunikáció, ahol az új információs és kommunikációs technológiáknak köszönhetően az állampolgárok csoportja már nem elszenve-

dője a folyamatoknak, hanem aktív befolyásolója is. Az állampolgárokat nehéz egyetlen entitásként vizsgálni, hiszen egy-egy társadalom heterogén csoportokból áll, amelyek igen sokszor ellentmondanak egymásnak. Ez a tanulmány nem is vállalkozik erre. Elsősorban, de nem kizárólag az Y generáció új kommunikációs technológiák használatának szokásaiból indul ki, példaként a közelmúlt főbb történéseit használja. Egyebek mellett az „arab tavasz” és az Anonymous hackercsoport jelenségein keresztül jut el oda, hogy két főcsoportot állít fel az új technológiák használatának tekintetében: az inaktív és az aktív hálózatokat. A fő különbség abban ragadható meg a két hálózat között, hogy amíg az előbbi eszközként tekint az új technológiára, addig az utóbbi az eszközt és a célt is az új technológiákon találja. Mindkettőnek vannak látványos megnyilvánulásai, amelyek hatással vannak a politikai kommunikációban zajló folyamatokra, megdöntve ezzel a médiarendszer és a politikai rendszer hegemoniáját.

Kulcsszavak: új politikai kommunikáció, polgárok és az új IKT-k, hálózatosodás, smart mob, netokrácia

64

Révészné Kocsis Eszter – Vilmányi Márton
Dinamikus kapcsolati képességek modellezése
szervezetközi együttműködések során

A szervezetközi együttműködések, mint jelenség, az elmúlt húsz évben egyre inkább központi kérdést jelent a marketingben, stratégiai menedzsmentben és az innováció-menedzsmentben, főképpen akkor, amikor egy-egy szervezet sikeressége nem kizárólag belső hatékonyságán, eredményességén múlik, sokkal inkább azon hálózat(ok) sikerességén, melyek részeként tevékenykedik. Jelen cikkben az interakció folyamatát a szervezet nézőpontjából szemléljük. Központi kérdésünk, hogy mely erőforrások, folyamatok segítségével dolgozza fel egy szervezet a vevő-szállítói interakció következményeit az együttműködések menedzselése során, vagy másképpen fogalmazva, hogyan módosítja, változtatja kapcsolati magatartását, kapcsolati képességeit.

Kulcsszavak: kapcsolatmarketing, kapcsolati képesség, dinamikus képességek

80

Mezei Péter, PhD. – Németh László
A fájlserelés és a netes semlegesség kihívása a szerzői
jog és információs társadalom viszonyára

A szerzői jog bonyolult válaszút elé érkezett az elmúlt évezredforduló tájkán. A digitális technológiák elterjedésével és az internet globális kommunikációs eszközzé válásával az addig is egyre inkább aktív fogyasztók számára a szerzői művek korlátok nélkül többszörözhetővé és elérhetővé váltak. A felhasználások egy jelentős része azonban a szükséges engedélyek nélkül történt, felbőszítve ezzel a szerzői jogosultakat. Utóbbiak háborút indítottak többek között a fájlserelő alkalmazások ellen, amely azonban a szerzői jog addigi megítélését jelentősen megváltoztatta. Az emberek egyre nagyobb csoportja szerint a szerzők kizárólagos jogai a felhasználók magatartásainak idejét múlt

akadályai. Az ezzel kapcsolatos dilemmák kutatására vállalkoztak a jelen tanulmány társszerzői az elmúlt két évben, s legfontosabb eredményeiket ismertetik két kiemelt témakör: a fájlcserélés és a netes semlegesség példáján keresztül.

Kulcsszavak: internet, szerzői jog, fájlcserélés, netes semlegesség

96

Rab Árpád

Információs kultúra az egészségügyben, különös tekintettel az m-Health területére

A cikk az információs kultúra megjelenését vizsgálja az e-egészségügy területén, szűkebben az m-Health friss szegmensére koncentrálna. Megállapítást nyer, hogy az m-Health projektek túlnyomó többsége világszerte kísérleti, ellenőrizetlen fázisban van. Világosan kirajzolódik, hogy a legnagyobb hiányosságok és a legnagyobb lehetőségek nem az eszközkészlet, hanem az információs kultúra fejlesztésében és a tudáshiány csökkentésében rejlenek. Több tematikus terület (személyes információkezelés, stratégiai tudás, önmenedzselés stb.) áttekintése világít rá az információs kultúra döntő fontosságára az e-egészségügy területén. A különböző területek vizsgálata során kiderült, hogy a veszélyek és nehézségek túlnyomó többsége az információs kultúra szerteágazó területére vezethető vissza. Az e-egészségügy fejlesztése során tanulságos lehet az e-kormányzat története sikereinek és kudarcainak feldolgozása.

Kulcsszavak: információs kultúra, fejlesztés, ICT4D, m-Health

119

PORTRÉ

Minkó Mihály

Vizuális tervgazdálkodás – Egy úttörő grafikonzkészítő összefoglaló munkája és rejtélyes munkássága

120

DOKUMENTUM

A fenntarthatóság társadalmisítása – egy kutatási projekt koncepciója

124

OLVASÁS KÖZBEN

Tamaskó Dávid

Út az információs tanácsadáshoz

139

SZEMLE

142

ENGLISH SUMMARIES OF THE PAPERS

145

Kedves Olvasó!

A Szegedi Tudományegyetemen az elsők között indult meg az információs társadalom című tantárgy oktatása. Az egyetem kutatói azonnal csatlakoztak az ezredforduló után létrejött ITOK-hálózathoz (Információs Társadalom Oktató és Kutató csoportok) is. A tárgyra 2008-ban több oktató, kísérleti közismereti kurzust sikerült szervezni, amelynek (streaming) felvétele teljes egészében hozzáférhető. Talán nem véletlen, hogy amikor az egyetem pályázatot készített a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010 konstrukcióra „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” címmel, számos társadalomtudományi kar illetve a matematikai és informatikai kutatások egy részét egy információs társadalom alprogram fogta össze.

Az alprogram részeként számos kutatási produktum, monográfia, tanulmány, konferencia-előadás született meg, rendkívül gazdag tematikus „szórásban”. Amikor a program vezetői elhatározták, hogy felvetik egy szegedi tematikus szám lehetőségét az Információs Társadalom folyóirat szerkesztőségének, tudták, hogy számos olyan eredmény jön majd létre, amelynek tartalma, iránya tökéletesen egybevághat a folyóirat tematikájával. Amikor tehát válogatásunkat közreadjuk, az olvasónak tudatában kell lennie annak, hogy néhány kiválasztott, leginkább a folyóirat hasábjaira illő tanulmányt olvas – keresztmetszetként és kedvesinálójaként egy jóval kiterjedtebb, több éves kutatási programnak.

Z. Karvalics László, vendég-szerkesztő

Z. Karvalics László

Információs kultúra, információs műveltség–egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története

Tizenhat éven át, 1990 májusától 2006 szeptemberéig volt látható a Smithsonian Intézet Amerikai Történeti Múzeumában az „Információs korszak: emberek, információ és technológia” (*Information Age: People, Information and Technology*) című kiállítás, amely 700 különleges tárgyi emlék, 700 információs gépezet (*information machine*) segítségével illusztrálta, hogy az 1830-as évektől kezdve miként alakították át az egyes emberek és az egész társadalom mindennapjait az információtechnológiai újítások.

A Morse első távírójával és a korai számítógépes közösségek relikviáival mint időbeli végpontokkal keretezett páratlan gyűjteményhez Steven Lubar *InfoCulture* címmel terjedelmes és szakirodalmi hivatkozásokkal bőségesen ellátott háttér tanulmányt állított össze. Gazdagon illusztrált könyvét azzal a tételmondattal kezdi, hogy „Amerika már 1903-ban információs kultúrának nevezhető”, olyannyira átszötte az életet az írógép, az újság, a fénykép, a távíró, a telefon, a rögzített hang, a mozgókép – és még csak ezután jött a rádió, a televízió és a számítógép forradalma (Lubar, 2003).¹

Lubar az információs kultúrát az információs, kommunikációs és szórakoztató gépek új világa által kiformált minőségként határozza meg, (Lubar, 1993:4). Mi jellemzi ezt a sajátos információs kultúrát? A sebesség, a pontosság, az újdonságra való szakadatlan törekvés. Nem szűnő vágy és eltökéltség az irányítás és ellenőrzés, a kontroll (*control*) folyamatainak kézben tartására, de a normáktól való eltérések megjelenítésére is. Határozott demokratikus potenciál és ideológia, de evvel egyidejűleg megállíthatatlan sodródás is a bürokratikus rend és a szabályok formálta alapviszonyok felé. A szórakoztató tartalmak választhatóságán nevelkedő új típusú információfogyasztók egyfelől, de a profitabilitás szempontjainak alávetett tartalomgyártás másfelől.

Ezt az információs kultúrát három ellenállhatatlan erő alakította: a (tömeg)kommunikáció megdöbbentően új lehetőséghorizontját életre hívó *elektromosság forradalma*, az információs folyamatokat iparszerűvé és professzionálissá tevő *nagy szervezetek* (a kormányzat, az üzlet, a katonaság és a kutatás-fejlesztés intézményei), és az információ- és tudásjavarokat megvásárolni és otthonukban fogyasztani kész *új típusú polgárok* egymásra

¹ West (2008) még korábbra, a 19. század utolsó harmadára teszi a „tömeges információs kultúra” (mass information culture) kialakulását az Egyesült Államokban.

találása. Lubar természetesen tisztában van vele, hogy noha a gépek, az információtechnológia felől közelítünk az információs kultúrához, annak lényege nem az eszközökben rejlik, hanem az emberekben: a munka világában, a felhasználás hétköznapijaiban és azokban a vélekedésekben, ahogyan az emberek viszonyulnak a technológiához.

És mindez hatványozottan igaz napjainkban, amikor az információs kultúra érezhetően új korszakába lép: az elektromosságra ráépül a hálózatiság és a digitális platform diadalmenete (beleértve ebbe természetesen a kiterjedt digitalizációs projekteket is). Az új típusú kapcsolatokat és műveletvégzést lehetővé tévő eszközökörnyezetben napon-ta születnek meg és fejlődnek azonnal tovább a termelés és az irányítás új rendszerei, amelyek túlóldalán is új típusú, számítógépes írástudással, mobil eszközökkel és komoly információ- és tudásvagyonnal rendelkező polgárok tömegei állnak. Az információ- és adatfelhasználás még intenzívebbé lett („*Big Data*”), az egyre jobban integrált tartalomfogyasztási térbe új szinterek vonódtak be (köztük az iskolák, a múzeumok, a levéltárak, a közlekedés rendszerei, de az élő online közvetítéseken keresztül még az előadóművészetek templomai, a koncerttermek, színházak is). Mostanra az információs kultúra legtágabb meghatározása szerint (Kolko, 2010:7) hozzá tartozik az információknak a társadalomban való aktív részvételhez és működéshez folyamatosan szükséges megértése és szintetizálása, valamennyi formájában.

Egy másik szakértői megközelítés² szerint „*az információs kultúra legtágabb értelemben azoknak az alapelveknek és mechanizmusoknak az együttese, amelyek révén a csoport-szintű és nemzeti kultúrák egymással és az emberiség tudás- és tapasztalatvagyonával kapcsolatba lépnek*”. Szűkebb megközelítésben: „*az elméleti és gyakorlati problémák eldöntéséhez szükséges információs és reprezentációs erőforrások megfelelő igénybe vétele, az információ előállításának, tárolásának és átvitelének tökéletesítését szolgáló technológiai környezet működése és azoknak a tanítási és tanulási folyamatoknak a világa, amelyek révén az egyén felkészül mindezek hatékony használatára*”.

A gyűjtőkategóriaként funkcionáló „információs kultúra” jött, látott és győzött. A szakmai-közösségi-tudományos intézményesedés minden szokásos elemét megtaláljuk a kortárs szellemi térképen. Felsorolhatunk kitűnő szakkönyveket és tankönyveket,³ nemzetközi szakmai konferenciákat (több tucatnyit az elmúlt évtizedben), szakmai társaságokat (ilyen például a skandináv országok kutatói hálózata, a *The Culture of Ubiquitous Information*,⁴ a koreai *Association for Information, Culture, Human and Industry Technology* vagy a régóta működő *Japan Information-culture Society*). Megemlíthetünk rangos szakmai folyóiratokat (több hasonló között ez utóbbi társaság 1994 óta megje-

² Kravec és Kuharenko definícióját orosz eredetiből angolra fordítva (írásuk angol címe: Issues of Shaping the Information Culture) közli az orosz UNESCO-bizottság az Information for All program keretében (Information Culture, Information Literacy and ICT Competence, <http://www.ifap.ru/eng/projects/infolit.htm>). Az általam itt közölt szöveg nem szó szerinti fordítás, hanem néhány árnyalat pontosítására törekvő saját értelmezésem.

³ Az „információs kultúra” szaktudományos szempontból erősen multidiszciplináris kutatási terület. Az alakját folyamatosan változtató könyvtártudomány (Koltai és Prókay, 2010), a kultúratudomány, az információelmélet, a kibernetika és a rendszertudomány, a szemiotika, a filozófia, a szociológia, a nyelvészet, az antropológia, az esztétika, a pedagógia és sok más tudományterület metszéspontján helyezkedik el.

⁴ Az északi európai országok kortárs információs kultúrájának elemzésével, tanulmánykötetek, antológiák kiadásával, konferenciák, szemináriumok, közös kutatási programok szervezésével foglalkoznak, a stratégiai-politikai kérdésektől a mindennapokig. Ld. <http://ubiquity.nu/>

lenő közlönyét), számos online periodikát, mint amilyen a *Little Grid: A Journal of New Media and Information Culture*, amely elsősorban a digitális művészek, írók, tudományközi területeket cserkésző kutatók, zenészek, szoftverfejlesztők, játékkervezők, építészek orgánuma,⁵ vagy hivatkozhatunk az egyik vezető argentin egyetemen indított *Información, Cultura y Sociedad* című lapra is.⁶

Az információs kultúra mint név a mögöttes tartalom miatt népszerű blogcím. Bryan Alexander kiváló és sokszínű *Infocult*⁷ blogja információ-centrikus nézőpontból csábít felfedezésre egy olyan közegben, ahol békésen megfér egymás mellett a szellemi tulajdonjog, a számítógépes játék, az információ története, az oktatás világa, és bármi, ami információs oldalról segít újragondolni a világot. Az információs kultúra tudományos diskurzusának ápolására született meg az *Information Culture and Science* blog.⁸ Rangos és elismert képzési programot indított az információs kultúra területén a Santa Barbara-i Egyetem Angol Intézete (*Literature and the Culture of Information*),⁹ amelyen – tájékoztatójuk szerint – az információs forradalmak intézményi, esztétikai és média-vonatkozásaival foglalkoznak (kitérve a mostani mellett a nyomtatás félszáz évvel ezelőtti forradalmára is), elméleti és gyakorlati oldalról. A japán Niigata Egyetemen, amely a nemzetközi tanulmányoknak és az információtudományoknak szentelte magát (*Niigata University of International and Information Studies*) önálló tanszéket alapítottak (*Information Culture Department*) a téma művelésére, elsősorban a globalizáció nyelvi szempontjaira helyezve a hangsúlyt.

Meglepőnek tűnhet, de az információ és a kultúra kérdéseinek összevont kezelése számos ország kormányzati szintű divizionális munkamegosztásában is tükröződik. Olyan, egymástól távol fekvő fejlődő országok, mint Libéria, Afganisztán, Laosz vagy Egyenlítői Guinea a turizmus kérdéseit delegálják még egy szaktárcába (*Ministry of Information, Culture and Tourism*). Tanzánia a sport (*Ministry of Information, Culture and Sports*), Jamaika pedig a fiatalok és a sport gondozását integrálta (*Ministry of Information, Culture, Youth and Sports*). Az egyik nigériai szövetségi állam, Bayelsa a kommunikációval vonta össze ezt a profilt (*Ministry of Information, Culture & Communication*).

Az információs társadalom egyik éllovasa, Szingapúr az információs kultúra és a művészetek kezelésére alakított ki önálló minisztériumot (*Ministry of Information, Communication and the Arts*).¹⁰ Mivel itt „benchmark” országról van szó, amelyre sokan figyelnek, érdemes ennek az intézménynek a részlegeit is szemügyre venni. A művészetekkel és a kulturális örökséggel foglalkozó főosztály stratégiai célja, hogy a szigetországot egyfajta kulturális világfővárossá tegye (*Global City for the Arts and Culture*), nem utolsósorban az információs szakintézmények (elsősorban a könyvtárak) megfelelő fejlesztése révén (is). Az információs tervezési részleg (*Information Plans Division, IPD*) a média és a tartalomszolgáltatás irányításával foglalkozik (a politika oldaláról),

⁵ <http://little-grid.com/index-1.html>

⁶ A Buenos Aires-i Egyetem Filozófiai Intézetének Könyvtártudományi Kutatóintézete (Instituto de Investigaciones Bibliotecológicas) adja ki.

⁷ <http://infocult.typepad.com/>

⁸ A kulturális diverzitás kedvéért egy pakisztáni mérnök, Ahshan Habib Akanda szerkeszti <http://infobdsc.blogspot.com/>

⁹ <http://transcriptions.english.ucsb.edu/curriculum/lci/>

¹⁰ <http://app.mica.gov.sg>

míg az ipari részleg (*Industry Division*) a kulturális gazdaságfejlesztésre fókuszál, különösen az egyes kiemelt, úgynevezett ICMD-szektorokra (*Infocomm, Media and Design*). A tárca speciális ügynökségének, a *DesignSingapore Council*-nak egyetlen feladata, hogy a városállam a gazdaságfejlesztést élénkítő központi szerepre tehesen szert a design-kultúra nemzetközi versenyterében, és a kreatív iparok otthonává tegye a szigetet.¹¹

Szingapurban láthatóan tudják, hogy noha az eszközvilág innovációs lendülete nem látszik megtorpanni, és egyre többet tudó, egyre olcsóbb technológiák állnak rendelkezésre, a kulturális áttöréseket már nem a gépi, hanem az emberi oldaltól lehet remélni (Z. Karvalics, 2003).¹² (Nem véletlen, hogy a világon az elsőként távolították el az előd-tárcából az egykori hírközlési és számítástechnikai fejlesztési profilt.)

A figyelem igen sok helyen mégis mindmáig makacsul az eszköz-oldalra irányul, ezért terjedtek el olyan rokon-kifejezések, mint a „számítógépes kultúra” (*computer culture*),¹³ a „digitális kultúra” (*digital culture*),¹⁴ s ezért vált népszerűvé a teljesen azonos (de inkább elméleti-tudományos) értelemben használt „hálózati kultúra” (*network culture*)¹⁵ vagy a sajtónyelvben népszerűbb, posztmodern hangulatú

¹¹ A kreatív iparágak támogatásához önálló ösztöndíjrendszert is alapítottak (Creative Industries Scholarships), amely az ipari és kultúra-irányítási tapasztalatszerzésben kíván segíteni az érdeklődőknél. A felsoroltak mellett természetesen számtalan egyéb, a kormány saját információs folyamatainak szervezését, médiamunkáját, az új médiával való kapcsolattartást vagy a stratégiai-pénzügyi tervezést segítő további szervezeti egységet is találunk a tárcanál.

¹² Hogy egy példát említsünk: a brit és skót egyetemek részvételével 1996 és 1999 között folyó CATRIONA II fantázianevű projekt (<http://catriona2.lib.strath.ac.uk/catriona/>) legfőbb tanulsága az volt, hogy az elektronikus tanulási környezetek fejlesztésekor nem a technológia a döntő mozzanat, hanem a stratégia, az irányítás, a szervezeti infrastruktúra, az egyetemi könyvtár szerepe, de legfőképpen a megfelelő (információ) szolgáltatások belső kialakítása (Nicholson, 2000). Ezek is egytől egyig az információs kultúra részei.

¹³ A „számítógépes kultúra” terminus használata a huszadik század hatvanas éveitől a kilencvenes évek végéig volt rendkívül népszerű (összegzően ld. pl. Molesworth, 1998). Ez érthető is, hiszen a laboratóriumokból, majd a nagyvállalatok számviteli részlegeinek falai közül „kiszabaduló” számítógépre szerzőképpen csodálkozott rá a sajtó, és a tudományos diskurzusok révén a társadalom. Nagyjából az ezredforduló táján vette át a terminológia stafétáját a „digitális kultúra” kifejezés, jelezve, hogy a számítógépek használatánál már jóval kiterjedtebb eszköz-és alkalmazásvilágról beszélünk – emiatt ez a kifejezés ma már egyre ritkábban használatos, „felolvadt” a rokon-fogalmak tengerében.

¹⁴ A „digitális kultúra” témájával komoly monográfiák foglalkoznak. Az úttörő Gere (2002/2008) – másokhoz hasonlóan – történeti kontextusban igyekszik megközelíteni a kérdést, a képzőművészet, a zene, a design, a film az irodalom és más területek oldaláról. A gyökereket a 18. század végéig vezeti vissza, hangsúlyozva, hogy nem a technológia a felhajtóerő, hanem azok az igények, amelyeket az ipari kapitalizmus állított kihívásként az innovációs közösség elé, és a digitális kultúra valódi szülői a hidegháborús védelmi technológiák, a művészeti avantgarde és az ellenkulturális technoutopianizmus. Milad Doueïhi, a Laval Egyetem digitális kultúra-kutató csoportjának vezetője a részvétellel helyezi a hangsúlyt, azokra a képességekre, amelyek lehetővé teszik bárkinek, hogy a Gutenberg-galaxistól, a nyomtatott kultúrától elszakadó textuális környezetben feltalálja magát (Doueïhi, 2011). Miller (2011) a kultúratudományok és az információs társadalom diskurzusa felől igyekszik újraértelmezni a digitális médiumok előállításának és fogyasztásának változó mintázatait. Jó tájékozódási kiindulópont az erősen kritikai szemléletű Culture Digitally blog is (<http://culturedigitally.org/>).

¹⁵ Az ezredforduló után szinte minden évben megjelent legalább egy olyan könyv, amely a „hálózati kultúrát” helyezte elemzéseinek középpontjába és ennek megfelelően a címébe is. Közülük a hivatkozottság révén kirajzolódó ismertség alapján három munka emelkedik ki. Mark Tayloré, aki erős rendszertudományi megalapozással építi fel mondanivalóját (Taylor, 2001), Tiziana Terranováé, aki a politológus szemével tekint a kortárs kultúrára (Terranova, 2004), s végül a Kazys Varnelis által gondozott tanulmánykötet, amelynek záró fejezetében a szerkesztő Manuel Castells legendás trilógiájának első könyvét parafrazálja (*The Rise of the Network Society*), amikor a hálózati kultúra felemelkedését hirdeti (Varnelis, 2008).

„kiberkultúra” (*cyberculture*)¹⁶ megnevezés is – ezek értelmezésére mindenképpen némi kitérőt kell tennünk.

Információs kultúra, digitális kultúra, hálózati kultúra

A három kifejezés értelmezési tartományát,¹⁷ az általuk lefedett tartalmakat legjobban egymáshoz való viszonyukkal és annak időbeli változás-mintázatával lehet jól érzékelteni.

A kultúra átfogó birodalmának az információs kultúra csak része, de egyre növekvő része.¹⁸ Mégis, a kultúrának vannak olyan területei, amelyek őrzik tradicionális eszközeiket, működésmódjukat, s amelyeken nem vagy csak csekély mértékben változtat

¹⁶ A „kiberkultúra” fogalma arra a sajátosságra reflektál, hogy a kommunikáció, a kereskedelmi kapcsolatok, a tudáskezelés és a szórakozás folyamatai egyre inkább a hálózati térbe integrálódnak, és ezáltal olyan sajátos kulturális komplexum jön létre, amely korábban nem létezett. Meglepő módon ez a kifejezés született meg a legkorábban, és ma ez a leginkább elterjedt társadalomtudományi berkekben. David Silver nagy metainformációs web-oldala, a *The Resource Center for Cyberculture Studies* (<http://rcs.usfca.edu/> működése 13 éve alatt (1996–2009) több száz kiberkultúrával foglalkozó kurzust gyűjtött össze a világ minden tájáról (*cyberculture studies*). Könyvek és publicisztikák magától értetődően neveznek kiberkulturálisnak minden, az internettel kapcsolatos jelenséget, és számos blog tartja napirenden a „gyűjtő” természetű témakört (köztük a legismertebb talán az olasz <http://www.cybercultura.it>, de van magyar orgánus is, a <http://cyberculture.hu/>).

¹⁷ Érdemes megemlíteni egy sajátos hibrid változatot. A „digitális információs kultúra” Luke Tredinnick nagyhatású és sokat idézett monográfiájának a címe, emiatt terjedt el szakmai körökben (Tredinnick, 2008).

¹⁸ A kultúratudomány berkeiben szenvedélyes viták folynak kultúra és információ egymáshoz való viszonyáról. Számos elismert kutató minden további nélkül eltekint az információs mozzanat általános figyelembe vételétől. Szimbólumokról, hiedelmekről, szokásokról, tudás-átadásról, kommunikációról természetesen írnak, de ezeket nem „vonják össze”, és máshol keresik a legjobb ok-okozati magyarázatokat eredményező modelleket. Leslie L. White, a modern kultúratudomány egyik atyja például egyik legendás monográfiájában (White 1949, White 1959) sem épít gondolatmeneteket az információ-jelenség köré, a kifejezést szinte nem is használja – ellenben kiemeli az energifolyamatokat olyan instanciaként, amelyek a kultúrával kapcsolatos alapvető sajátosságokat képesek értelmezni. A magunk részéről osztjuk Lotman véleményét, aki szerint a kultúra „valamennyi nem örökletes információ, az információ szervezési és megőrzési módjainak összessége” Lotman (1973). A kultúra univerzuma mégsem egyenlő az információs univerzummal: ha a kultúra megőrzését, átörökítését, hagyományozódását „fizikai” oldalról vizsgáljuk, akkor minden információs folyamatokban, illetve mintázatokban aktualizálódik és létezik. Ha azonban a kultúra megnyilvánulását tekintjük kiindulópontnak, akkor minden az emberi cselekedeteken és viszonyokon keresztül aktualizálódik. Itt pedig az információs tevékenység, pontosabban az információs viselkedés (information behavior) már elkülönül azokról a tevékenységektől, amelyeknek a célja vagy eredménye nem információs természetű, ill. nem tipizálható abból a szempontból, hogy mennyi az információtartalma, szükséglete vagy intenzitása. És hasonlóképpen: amennyiben a kulturális tevékenység megszilárdult, tárgyiasult végeredményét tekintjük alapvetőnek, ott is találunk teljes egészében vagy nagy részben információs célú objektumokat, ill. artefaktumokat (minden, ami jelhordozó), de sok kulturális végeredmény maga tárgyi valóságában nem elsősorban információs, hanem használati céllal készült. Ezért állítjuk azt, hogy a kultúra, amely – ismét Lotmant idézve –, „nem egyszerű információraktár, hanem egy rendkívül összetett információmozgató gépezet”, nem azonosítható, nem vonható össze azzal a minőséggel, amelynek az építőköveiből nagyrészt (de mint láttuk, nem kizárólagosan) felépül. Ezzel együtt ki kell emelnünk, hogy az információs viselkedés és az információs artefaktumok mennyisége és aránya fokozatosan nő a nem-információs elemek rovására, és ez a folyamat a 16. században indult lassú, majd a 19. századtól egyre fokozódó gyorsulásnak.

az, hogy például az internet egyre inkább univerzális platformmá válik (gondoljunk többek között az öltözködéskultúrára, a lakáskultúrára, a kertkultúrára, a természetjárásra, az étkezés-kultúrára¹⁹, stb.).

Az információs kultúra részhalmaza a digitális kultúra, de a platformok integrációja, a kulturális örökség növekvő tempójú digitalizálása és a digitalizált információk könnyebb elérhetősége miatt egyre növekvő részhalmaza. A televíziózás analóg rendszereinek digitálisra váltása, az IP-alapú web-televíziózás teljeskörűvé válása a döntő mozzanat, amely a mozgókép-folyam digitálissá tételével az utolsó nagy tömböt is „kiharapta” a nem-digitális információs kultúrából, csupán a hagyományos könyv- és folyóiratkiadást és a nem digitális rádiózást tartva meg az analóg univerzum megmaradó bástyáiként.²⁰

A digitális kultúrának ugyanígy részhalmaza a hálózati kultúra, de egyre növekvő, egyre expanzívabb részhalmaza. A „dolgok internetje” (*Internet of Things*) révén egyre több alapvetően nem információs természetű eszköz is a hálózati világ részévé lesz. A „szolgáltatási felhők” a műveletek elvégzését „elszippantják”, átemelik az asztali gépekről a hálózati térbe, a mobil hozzáférés pedig a mindenhol elérhetővé tétellel (*ubiquity*) tágítja a „kiberuniverzumot”. Minden, ami digitális, de kívül marad a hálózati világon, szigetszerűen őrzi önállóságát.²¹

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a kultúra és az információs kultúra a társadalomtörténet hajnala óta szimultán létezik. A digitális kultúra, vagyis a bináris kód kezdeteit keresve Basile Bouchon és Jean-Baptiste Falcon lyukkártyájáig, az 1732. évig kell visszalépünk.²² A digitális kultúra információs gépei Babbage megépítésre nem kerülő számítógépét követően a Hollerith-féle népszámláló masina idejében, a 19. század végére születtek meg. (A szöveget digitálisan kódoló Morse-ábécé (1844) és a korai digitális kommunikációs technikák – főleg a tőzsdei szalagújság, a *ticker tape* – még nem voltak automatizáltak, emberi erőforrást igényeltek). A digitális szöveg- és képfeldolgozás kezdetei a huszadik század ötvenes éveinek végére és a hatvanas évek elejére esnek.

Ha egy évszámot kell választanunk a hálózati kultúra kezdetéhez is, akkor leginkább az 1961. év kínálkozik, amikor az IBM böblingeni laboratóriumában megszüle-

¹⁹ Az intelligens otthon, a wifi-vezérlésű kerti LED-világítás, a szenzorokkal ellátott automata öntözőberendezés, az „intelligens ruha”, a GPS segítségével történő erdei tájékozódás természetesen megkezdte a behatolást ezekre a területekre is, bővítve az információs kultúra kiterjedését és csökkentve a nem-információs szegmensét – de nem annyira, hogy ne maradnának markáns érintetlen szigetek.

²⁰ Ezek mellett természetesen jónéhány kisebb nem-digitális kulturális sziget is fennmaradt, a papír-alapú térképhasználattól az igazolványos személyazonosításon át a közterületi és útburkolati jelekig: más kérdés, hogy az azonosítás új technológiái, az intelligens kártyák, a digitális jelezés (digital signage) újabb és újabb eszközei tovább szűkítik ennek a tartománynak a kiterjedését, de nem számolják fel. Más kérdés, hogy a nyomtatás analóg világának hosszú értékláncát a digitális előkészítés munkafázisai a folyamat elején, a digitális nyomdák pedig a folyamat végén már szintén kannibalizálják.

²¹ Amikor sokszereplős hálózati játékot játszunk, a kibertérben vagyunk. Amikor valaki otthon a számítógépén ügyességi játékkal tölti az időt, nincs benne. Ha valamely rendszer biztonsági okokból nem érhető el az internetről, akkor az tudatos választás eredményeként őrzi nem-hálózatos jellegét, akárcsak minden, online elérhetetlen digitális eszköz vagy azok a tartalmak, amelyek ugyan digitalizáltak, ám nem hozzáférhetőek a világhálón keresztül, csak helyileg.

²² A bit (binary digit) kifejezés megalkotását hagyományosan John W. Tukey-nak, a Bell mérnökének tulajdonítják, de a tudománytörténet-írást újabb szereti Szilárd Leó 1929-es habilitációs dolgozatát megnevezni az első leírásaként.

tett a számítógépes hálózat prototípusa:²³ amikor legalább két számítógép telefonvonalon keresztül összekapcsolva befolyásolja egymás működését, létrejön a „hálózat” minimálrendszere. Rá két évre, 1963-ban Alice Mary Hilton²⁴ megalkotja a cyberculture kifejezést, 1964-ben önálló tanulmányok címévé teszi (Hilton 1964a, 1964b), ugyanabban az évben informális kutatási szakintézményt alapít: az *Institute of Cybercultural Research* könyvek sorát adja ki a következő években (*Collected papers on the cybercultural sciences*). Az első szakkonferenciára (*First annual Conference on the Cybercultural Revolution – Cybernetics and Automation*) 1966-ban kerül sor.²⁵

Az információs kultúra, a digitális kultúra és a hálózati kultúra egymáshoz való viszonyának alakulása²⁶ történetiségében is ábrázolható. (1. ábra)

Mint látjuk, a „kultúra” szférájának kiterjedése a demográfiai növekedés és az életfeltételek javulása által is támogatva fokozatosan nő, s ezzel párhuzamosan az információs kultúra aránya is egyre nagyobb. A digitális kultúra az előző századfordulón még éppencsak megjelenik, de a mostani ezredforduló környékén már az információs kultúra egyre meghatározóbb tartománya. A hálózati kultúra éppen félszáz éves múltira tekinthet vissza, ám egyre nagyobb tempóban kezdi „lefedni” a digitális kultúra tartományait. Akár információs, akár digitális, akár hálózati kultúrát mondunk, mostanra a „szigetek” kivételével mégis majdhogynem ugyanarról beszélünk. Történetileg ennek ellenére mégis erősen indokolt minden egyes szakaszhoz hozzárendelni a kultúra egészét átalakító legfontosabb hatáskövetkezményeket és a technológiával összefonódó társadalmi innovációkat.

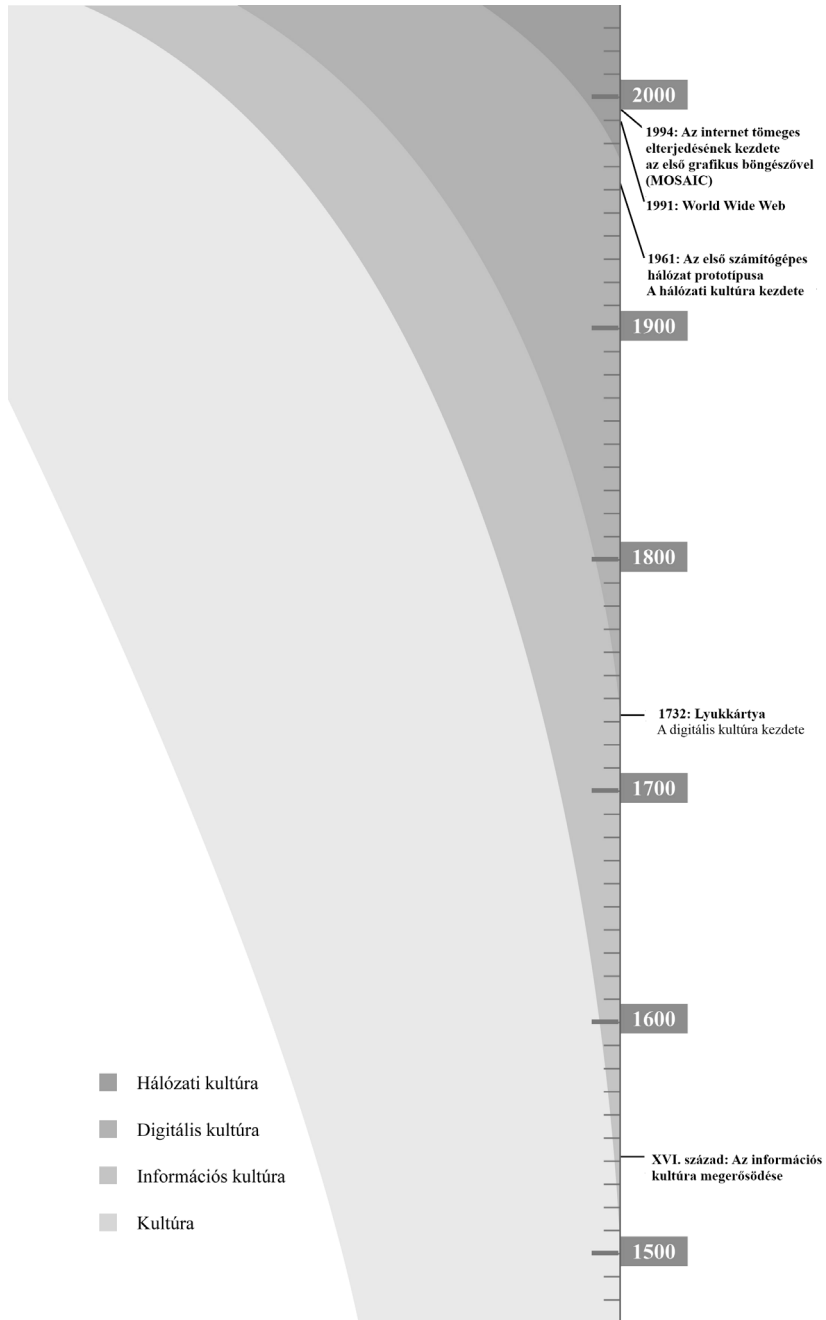
A kultúrán belül az „információs kultúra” terepuma a 15. század végén indul látványos növekedésnek, sok egyéb mellett elsősorban a könyvnyomtatás, a professzionális térképészlet és a kettős könyvelés forradalmával, amelyek együttesen a *standardizáció* új világát és azon keresztül a *szellemi munka üzemszerűségét és hatékonyságát* emelték magas szintre. A digitális kód megjelenése korai formáival a *szellemi munka au-*

²³ Mark Taylor másként gondolja. *Emerging Network Culture* című kronológiájában nála 1921, az első teljesen automatikus telefonközpont átadása a hálózati kultúra születésnapja (miközben, sajátos módon, az általunk megjelölt eseményt még csak nem is említi az általa felsorolt több mint 300 nevezetes történés között – lásd <http://www.press.uchicago.edu/books/taylor/index.html>). Nagy igyekezetükben sokan metaforikusan, de sokan egészen komolyan is még korábbra, a távíró- és telephálózatokig vagy a tenger alatti kábelek lefektetéséig szeretnek visszamenni, a 19. század második felébe.

²⁴ A fogalom megalkotója 2011 augusztusában, 92 évesen hunyt el. Meltatói „a nyugati civilizáció technológiai gyökereinek keresésében” jelentős eredményeket elérő tudósként emlékeznek rá, de recepciója jelentőségéhez képest jóval szerényebbnek tűnik.

²⁵ Jellemző, hogy a Hiltonról szóló írások egy része és nyomokban a Wikipedia egy felszínes és irodalmias idézettel illusztrálja a fogalom megszületését („In the era of cyberculture, all the plows pull themselves and the fried chickens fly right onto our plates”. „A kiberkultúra korszakában az ekék önmagukat húzzák és a sültcsirke egyenesen a tányérunkra repül”, ford. ZKL), pedig már egészen korán nyilvánosságra került az 1964-es intézetalapító koncepció, amelyben a cyberkultúra fogalmának létjogosultságát és aktualitását Hilton nagy és elmélyült társadalomelméleti apparátussal járja körül (Winthrop, 1968: 74). Meg kell jegyeznünk, hogy a korai időszakban ez a fogalom még nem a hálózatiságra magára reflektál, hanem egyszerűen csak a „cybernetics” és a „culture” szavak összevonásával párosítja a két, azidőtájt erősen divatos diskurzust.

²⁶ Történeti és technológiai kontextusban gyakran használják az adatkultúra (data culture) kifejezést is, s noha ez természetesen az információs kultúra egy bizonyos hányadára érvényes, jelentősége egyre nő, amióta adatintenzív, adatgazdag (data intensive, data rich) környezetéről, legújabbban pedig már az úgynevezett Big Data egyre táguló világáról beszélünk. Az adat-frástudás (*data literacy*) alatt a „túlsorduló” adatkörnyezet uralásának, egyszerűsítésének képességét értik (Johnson, 2011).

1. ábra
Az információs kultúra összetétele és belső arányváltozásai

tomatizálását, fejlett formáival pedig a *kultúrjavak dematerializálását* (és ezen keresztül a sokszorosíthatóság és az elérhetőség új léptékeit) hozta el,²⁷ s egyúttal megkezdte átalakítani vagy felszámolni az információs kultúra előző szakaszának alapképleteit (a nyomdaipart a folyóiratok, majd a könyvek elektronikus kiadásaival, a hírügynökségeket a diverzifikált online híripar új formáival, a könyvelési munkát a komplex vállalatirányítási rendszerek lépésekre bontott munkafolyamatokra optimalizált szoftver-megoldásaival). A hálózati kultúra nagy újdonsága az *összekapcsolt (akció)közösségek méretének és működés módjainak* a jelentéscsere minősége és az új kultúrjavak termelése mentén végbemenő nagyságrendi növekedése, illetve átalakulása, s ezen keresztül a *térhasználati mintázatok*, valamint az *értékláncok* újrendeződése – miközben látványosan megkezdődött az analóg és a digitális korszak nagy intézményi megoldásainak átstrukturálódása vagy lecserélése.²⁸

Ennek a kizárólag történetileg értelmezhető, bonyolult és állandó mozgásban lévő viszonyrendszernek a bemutatására a legritkább esetben vállalkoznak a kortárs kultúrát elemző megközelítések, ráadásul – a legjobbak kivételével – szinte egyáltalán nem fordítanak figyelmet arra sem, hogy jelöljék a különbséget az „információs kultúra” kifejezésnek a társadalomtudományokban megszokott módon makro-, mezo- és mikroszinten elkülönülő, egymással mégis számos formában összekapcsolódó jelentései között.

Az információs kultúra hármasszoros fogalmi rétegződése

Legátfogóbb értelmében mostanra a kultúra egészét meghatározó jellegzetesség annak „információs” karaktere, és aki az „információs kultúra” kifejezést használja, a kultúrával párban járó civilizációs dimenzióban tesz állításokat. A „középszint” érvényességi köre az egyes, önálló közösségi határokkal, funkcióval, identitással, tevékenységgel és koordinációval bíró „(nagy)csoporthoz” információs kultúrája”. A mikroszint nem más, mint az egyén, az individuum információs kultúrája, ami magában foglalja, hogy az egyének milyen jártasságok, készségek, értékek birtokában miképpen viszonyulnak információs környezetükhöz. E jól ismert diskurzusok könnyebb azonosíthatósága érdekében mindhárom fogalmi rétegre fűznünk kell néhány kommentárt.²⁹

²⁷ Varnelis (2008) értelmezésében Gere (2002) még egy érdekes szakaszhatárt jelöl ki, amikor a digitális kultúra „univerzalizáló ambíciójának” megjelenését Alan Turing 1936-os „univerzális Turing-gépének” megalkotásához köti.

²⁸ A könyvtár talán a legtipikusabb módon illusztrálja a hálózatiság „kreatív rombolásának” tényét. Egy friss elemzés szerint (Sennyey-Kokas, 2011) a teljes könyvtári intézményi paradigmát éri hatalmas kihívás a hálózatosodás miatt, mert a hálózat információs bőség-helyzetet katalizál, nincsenek határai, a „győztes mindent visz” elv újrendezi a szereplők és az intézmények viszony-és arányrendszerét, az ún. lapos (egyszerű vagy egyszintű) struktúrák előtérbe kerülése pedig korábban nem létező működésmódokat is lehetővé tesz.

²⁹ A témakör korábban idézett, legismertebb feldolgozása – Digital Information Culture: The Individual and Society in the Digital Age (Tredinnick, 2008) elkülöníti az individuális és a társadalmi szintet, miközben természetesen össze is kapcsolja ezeket, azonban nem választja külön és nem jeleníti meg fejesen és egyértelműen a harmadik fogalmi réteget.

Makroszint: a kultúra Egésze

Amikor „civilizációs” szinten járunk, az információs kultúra – attól függően, ki milyen tudományterület, milyen narratíva felől közelít – jelentheti „*az információs korszak kulturális aspektusait*”, tartalmazhat elemzéseket „*a kultúra jellemzői, dinamikája és alakváltozatai az információs társadalomban*” tárgykörben. A figyelem tárgya a kultúra egésze: jellegzetességei, alakváltozatai, átalakulása.

A kérdéssel foglalkozó szerzők absztrakciós merészségétől függően két megközelítési mód markánsan elkülönülhet. Az egyik „olvasat” számára az a fontos, hogy az ipari korszaknak, az ipari civilizációnak jellegzetes kulturális minőséget hordozó „együttállásai” vannak, és a huszadik század második felében megszülető információs társadalom ezek jelentős részét átfoglalja és új megvilágításba helyezi, annak következtében, hogy alapvető viszonyok alakulnak át.³⁰ Az irodalomnak ez a része az átfogó változást konstatálja és a megszülető új-ra fókuszál.³¹

A másik nézőpont az információs kultúrát „kihatítja” a kultúra egészéből,³² és kizárólag az információkezelés és -felhasználás műveleti hatékonyságának érdekében létrejött kulturális entitások (eszközök, intézmények, eljárások, szokások, művészi reflexiók stb.) világának körülhatárolt vizsgálatával kíván foglalkozni.³³ Az új létrejött itt alrendszer-szintű, az absztrakció alacsonyabb. Az internet és a mobil eszközök forradalma szinte minden létező mintázatban változást eredményez: bárhová nyúlnak az elemzők, ott kutatási témára bukkannak. Az információs kultúra világa annyira összetett, hogy elkülöníthető és azonosítható darabjait csak nagyméretű és nagy elemszámú táblázatokban lehet áttekinteni. „Seregszemle” jelleggel, az ide sorolt területek formagazdagságát illusztrálандó készítettük az alábbi felosztást. (1. táblázat)

A táblázatnak akár egyetlen soráról is olykor könyvtári irodalom áll rendelkezésre, és noha áttekintésünk pusztán leíró és rendszerező jellegű, a figyelmes olvasó az egyes témacsoportok számos közös jellegzetességére, modalitására figyelhet fel, amelyek egy más szerkezetű tanulmányban a változások jellegének, dinamikájának az elemzésekor válnának fontossá. Jól látszanak például olyan „keresztsempontok”, mint például a hálózatiság által kihordott globalizáció, ami a tudományműveléstől az informatikai infrastruktúra logikai szerkezetéig radikálisan átalakít működésmódokat.

³⁰ Ez a megközelítés régóta jellemzi az orosz szakirodalmat (ld. elsősorban Szkvorcov, 2001), amelyből csak néhány munka jelent meg angolul (Vinogradov és Skvortsov, 1991). A kemeroi Kultúra és Művészetek Állami Egyetemének Könyvtártudományi Tanszékén működő ún. „kemeroi kör” közel húsz éve publikál tanulmányokat az információs kultúráról. Az UNESCO orosz kezdeményezésre vette át az „információs kultúra” fogalmának használatát (Gendina, 2005).

³¹ Talán nem véletlen, hogy Alvin Toffler, a „harmadik hullám” metaforájának megalkotója jóval az információs társadalom kialakulását próféta erővel megjelenítő munkái előtt, legelső nagyobb társadalomelméleti összegzéseként az amerikai kultúrafogyasztás jellegének megváltozásáról írt maradandó könyvet (Toffler, 1964).

³² Nagyjából annak analógiájára, ahogyan a néprajz beszél anyagi vagy tárgyi kultúráról, a gazdaságtudomány termelési kultúráról, a politológia politikai kultúráról, stb.

³³ Ennek megfelelően természetesen egy premodern, pre-információs társadalomnak is van információs kultúrája. Az információtörténeti kutatások egyre több olyan kiváló feldolgozást eredményeznek, amelyek egy-egy korszak (pl. a reneszánsz), ill. nevezetes terület (az ókori Athén, Alexandria, Pergamon, a kora-középkori Párizs vagy Firenze) információs viszonyaival foglalkozik. Magyarul ld. Novák (2007) és Petercsák-Berecz (1999).

1. táblázat

Az információs kultúra működésben: egy lehetséges tématerkép

<p>Információ-és tudástechnológia Mérnöki aspektus: fejlesztés, tesztelés, innováció Rendszerkontextus: hardware, software, orgware, architektúrák Technológusi aspektus: működtetés, szervezés Alkalmazói-felhasználói kaontextus (peopleware) Ergonómia, akadálymentesítés, lokalizáció Implementációs és elterjedési kontextus Percepció, fogalmi megragadás, metaforák Szemlélet, kockázatérzékelés, policy, standardizáció „Zöld” kontextus: fenntarthatóság, környezeti terhelés, e-waste Az IT társadalom-és kultúrtörténete</p>	<p>Szakma és szakember-világ Szakembertípusok Információ-és tudásmunka Régi és új információs szakintézmények Szakmai szervezetek, rendezvények, események Képzés, oktatás, végzettségek Szakmai folyóiratok, orgánumok, közélet Speciális (felhasználói) közösségek Hackerek, legal hackerek, crackerek</p>
<p>(Digitális) tartalmak</p> <p><i>Tárgy és forma szerint</i> Szellemi kulturális örökség (<i>intangible cultural heritage</i>) Szellemi természeti örökség (<i>intangible natural heritage</i>) (Multi)média (Kép, mozgókép, szöveggép, hang, ezek hibridjei és formátumai) Broadcast, streaming, galéria, statikus és dinamikus Weboldalok, adatbázisok Felhasználói tartalom (<i>user-generated content</i>)</p> <p><i>Kapcsolódó tevékenység szerint</i> Előállítás (digitális képződés) Digitalizálás (eszközök, eljárások, szabványok, szabályok) Feldolgozás, indexelés, metaadatolás Gyűjteményezés, hozzáférhetővé tétel Digitális bölcsészet, Web-filológia</p>	<p>Tudományok</p> <p><i>Jelenségek</i> Globális hálózati koordináció és infrastruktúrák (GRID-ek, tudományos csomópontok, ún. science hub-ok, tudományos könyv-és folyóirat-oldalak, tudós-közösségi oldalak) Adat-intenzív (data intensive, Big Data) tudomány, adatsilók Tudományos crowdsourcing, ProAms (<i>professional amateurs</i>) Népszerű tudomány, tudománykommunikáció</p> <p><i>Diszciplínák</i> <i>Műszaki és természettudományosak</i> Informatika Távközlés Robotika Mikromechanika és anyagtudományok</p>
<p>Üzlet Információ-és tudásipar Információszoftalkatások Információ-és tudásmenedzsment, vállalatirányítási megoldások E-kereskedelem Digitális és virtuális pénz, (alternatív) hálózati értékcseréformák Fogyasztás, vásárlói közösségek és fogyasztói érdekvédelem</p>	<p><i>Élet-és környezettudományok</i> Összekapcsolt humán genomkutatások Szenzor-alapú légkör-és óceánkutatás Kognitív tudományok Távgyógyászat és orvosi adatbázisok</p>
<p>Politika és jog Internet-és tartalomszabályozás A hálózati világ irányítása és standardjai Szellemi tulajdonjogok Kreatív iparágak nemzeti és városi stratégiái E-kormányzat, digitális kori kormányzat E.demokrácia, elektronikus szavazás, új nyilvánosság Adatvédelem és információsabadság Rendszerbiztonság Megfigyelés és megfigyelhetőség, digitális lábnyom</p>	<p><i>Humán-és társadalomtudományok</i> Nyelvészet/szemantika, szemiotika Kommunikáció-és médiatudomány Szociológia, antropológia Kultúratudományok</p> <p><i>„Szakosított”, új, hibrid tudományok</i> A hálózatok általános tudománya (Science of Networks) Internet-kutatás (Internet studies) Hálózatföldrajz (Cybergeography) Az információs társadalom kutatása (Information Society Studies)</p>
<p>Művészet</p> <p>Műalkotások digitális sokszorosítása és fogyasztása Digitális művészet Online művészközösségek</p>	<p>Vallás, hagyományok, erkölcs</p> <p>Egyházak Webes reprezentációja</p>

Nagyon sok tudomány-üzlet-alkalmazás háromszöget találhatnánk, és a közösségi dimenzió felértékelődése szinte valamennyi tartományban látványosan megnyilvánul.

A változások természetének leírását – nem véletlenül – az információs szakmák és intézmények jövőjét kereső gondolkodók kezdték meg. A könyvtár, a levéltár vagy a hírügynökségek világának átalakulását nemcsak „műveleti különbségként”, hanem egyszerre lényegi és „spirituális” változásként érzékeljük, és ráadásul egyidejűleg még átfogóbb rendszerek megváltozásának részeként is értelmezzük. És mivel a régi kultúra, a Gutenberg-galaxis „foglalata” a könyvműveltség és a tudás könyvtári elosztó rendszereken való szétterülése volt, a leghosszabb ideje és a legintenzívebben a könyvtárak világában zajlik a fogalmi „fogáskeresés”. Ennek egy ritkábban idézett darabjával illusztráljuk a tipikus összehasonlításokat.³⁴ Ami ugyanis igaz a könyvtárra az intézményi gyakorlat szintjén, az sokkal átfogóbb igazságokat is megjelenít a könyvtárról mint a kultúra egészét mozgásban tartó gépezetről, és ennek megfelelően az egyes működésmódok és jellegzetességek lecserélése nemcsak magáról a szakintézményről üzen, hanem a kultúraváltás lényegi tartalmairól is.

2. táblázat

A könyvtár kultúráját felváltó információs kultúra (Winograd 2009 alapján)

<i>A könyvtár kultúrája</i>	<i>Az információ-visszakeresés kultúrája</i>
<i>Gondos válogatás</i> a. a kiadások minősége b. áttekinthető leírások a véleményvezérléshez és a felhasználói választáshoz c. a szöveg autenticitása	<i>Maradéktalan hozzáférés mindenhez</i> a. a kiadások teljessége b. operatív „edzés” az állománnyal való könnyebb megbirkózás érdekében c. a szöveg elérhetősége
<i>Osztályozás</i> a. szaktudományos standardok b. specifikus érdeklődésre kialakított, kötött, szervezett struktúra	<i>Diverzifikáció</i> a. felhasználóbarátság b. hypertext – a kíváncsiság bármilyen bejárasi úthoz vezethet
<i>Állandó gyűjtemények</i> a. végleges állapotú szövegek megőrzése b. tallózás, böngészés c. birtoklás, felhalmozás	<i>Dinamikus gyűjtemények</i> a. szöveg-kölcsönhatások evolúciója b. szörfölés a Weben c. kapcsolatok létesítése

Mezoszint: szubkultúrák

Az „információs kultúra” kifejezés azért terjedt el rendkívüli mértékben a statisztikákban, mert a tudásmenedzsment irodalma a kilencvenes évek végén „felfedezte magának”. Ennek megfelelően számtalan tanulmány jelent meg az „üzleti információs kultúra” (*business information culture*)³⁵ és a „szervezetek információs kultúrája”

³⁴ Dömsödi (2011) több példával is bemutatja, miként alakulnak át az egykor könyvtár-specifikus tipológiák általános, kizárólag az információáramlás egyes szempontjaira érzékeny rendszerezésekké.

³⁵ A terület legismertebb kutatója Gunilla Widén-Wulff, aki a „vállalati kultúra” egészének a részeként vizsgálja az információs kultúrát, hogy annak gazdagsága, rugalmassága miként járul hozzá a vállalat teljesítményéhez. Widén-Wulffnak sikerült elfogadtatnia azt a megközelítést, hogy az információtechnológia világa csak része a vállalati információs kultúrának, az értékvilág, az attitűdök, a szokások legalább annyira meghatározóak (Widén-Wulff, 2000).

(*information culture of organizations*)³⁶ terminusokat címbe emelve.³⁷ A fogalom népszerűsége annak volt köszönhető, hogy a szakemberek felismerték: már régen nemcsak arról van szó, hogy mire és milyen hatékonyan lehet felhasználni az újonnan csatasorba állított nagyteljesítményű informatikai eszközöket, rendszereket, megoldásokat és alkalmazásokat, hanem arról, hogy milyen szervesen tud mindez beépülni a szervezetek mindennapjaiba. Az a fontos, hogy milyen gyorsan igazodnak az új lehetőségekhez és elvárásokhoz a munkatársak, milyen ismeretekkel kell gyarapodniuk, milyen ismereteket kell rendszeresen felfrissíteniük, s mindezt milyen információszolgáltatások támogatják. Másképpen fogalmazva: egy összetett vállalati/szervezeti kultúrának az információs folyamatokkal kapcsolatos valamennyi darabkáját egymás mellé illesztve felmérhetjük az információs kultúra kiterjedését, amelynek egyedi jellemzőit az adott szervezet és a szervezetet alkotó egyének sajátosságaiából vezethetjük le.

Végző soron tehát ahány szervezet, ahány összekapcsolt közösség, annyiféle információs kultúrával szembesülünk – és annyiféle értelemben jelenik meg a szakmai-tudományos közleményekben is a fogalom használata. Brentrup (2002) például egy egyetemre vonatkoztatja (*campus information culture*), Spencer és Low (2011) a gyermekorvosok információs kultúrájáról (*information culture for the paediatrician*) ír, Vincent (1998) pedig az építőipar információs kultúrájáról készített könyvnyi összefoglalást. Hasonló jelleggel használják a környezeti információs kultúra (*environment information culture*) kifejezést annak jellemzésére, hogy milyen hatékonyan vonják be az információtechnológiát a környezet állapotának monitoringjába a szakosított szervezetek.³⁸

A fentieknek megfelelően egy adott nemzet karakterisztikumai alapján is sajátos információs kultúrák különíthetők el, a társadalom méretétől, fejlettségétől, nyelvének állapotától, az általa használt írásrendszerekre épülő művelet-típusok jellemzőitől és az általa önállóan kifejlesztett vagy másoktól átvett információtechnológiai megoldásoktól függően.³⁹ Ilyen értelemben beszélnek egyes szerzők japán információs kultúráról vagy koreai információs kultúráról.⁴⁰ Hogy egy példával illusztráljuk mindezt:

³⁶ A szakirodalom nagy része Dorothy Leidner úttörő, 1998-as diskurzus-índító publikációjára hivatkozik (Leidner et. al, 1998) – ami valójában egy szakmai tanácskozás panelvitájának összefoglalója. Leidner érett és kiteljesedett formában is összefoglalta ezirányú nézeteit, ld. Leidner (2010). Oliver (2008) az értékek és attitűdök felől közelíti meg a fogalmat. Bob Trávica átfogó modellt fejlesztett ki a szervezetek információra alapuló megközelítésére, az IVO-t (Information View of Organization). (Ld. Trávica, 2003). Eszerint a szervezeten belül az irányítási (infopolitics) és az operatív (infoculture) oldal közösen határozza meg a kimenetek sikerességét.

³⁷ Természetesen a korábban bemutatott szinonimák is használatosak: sokan használják a digitális üzleti kultúra (digital business culture) kifejezést, miközben Kong (2007) például a szervezet-közi hálózati kultúra (inter-organizational network culture) fogalmára építi elemzéseit.

³⁸ Mint pl. a Mediterranean Information Office for Environment Information Culture and Sustainable Development). <http://www.gewamed.net/index.php?mod=partners&idp=13>

³⁹ Sőt, egy országon belül speciális lehet még egyes alrendszerek információs kultúrája is – ezért beszélnek egyes szerzők például a jogi vagy a büntetőrendészeti információs kultúra fejlettségéről (Natapoff, 2008). Zheng és Heeks (2008) figyeltek fel arra, hogy a „fejlődő országok” (információs) társadalmi fejlettségének mérésekor a technológia-központú szempontok helyett egy sokkal átfogóbb „térben” kell keresni mutatókat – ők ezt nevezték információs kultúrának. Még vizsgálati keretrendszer is javasoltak, amely alkalmas lehet egy adott ország információs kultúrájának egzakt leírására.

⁴⁰ Különösen hangzik, de még a Maldív-szigetek információs kultúrája is önálló kutatás tárgya lett (Ld. Riyaz, 2009).

a koreai információs kultúrának például más nemzetekkel összevetve sokkal nagyobb mértékben része a számítógépes játékok világa, ami Koreában az oktatásban való felhasználástól a „digitális sportversenyekig” az élet számos területén eredményez az olyan nemzetekétől jelentősen eltérő kulturális fejlődést, ahol a számítógépes játékoknak más a presztízse, elfogadottsága, s ezek a játékok más jogi és erkölcsi megítélés alá esnek. Hozzá kell tennünk: mivel Dél-Korea a legkorábban és a legtudatosabban igyekezett a szélessávú Internet-hozzáférést a háztartások szintjén biztosítani, a világ „legbehuzalozottabb” nemzeteként a sávszélesség-igényes hálózati aktivitás sok-sok formája gyorsan és elsőként tudott tömegesen elterjedni az országban, üzleti és kulturális „versenyelőnyt” biztosítva az ez ügyben lassabban haladó országokkal szemben. Vagy gondoljunk például a nagy területen szétszórt gyér népességgel rendelkező fejlett országokra: Kanadára, Ausztráliára vagy a skandináv államokra. Ők az elsők között alakítottak ki információs táv-szolgáltatásokat a részben távoktatási formákkal biztosított közoktatás, a telemedicina, az elektronikus ügyintézés terén, és evvel az információs kultúra egy speciális aspektusát sikerült teljesen egyedi irányba fejleszteniük.

Különös és tanulságos eset Franciaországé, amely a Minitel-rendszer révén a világot közel húsz évvel megelőzve már igen korán hálózati kultúrává vált (a telefonhálózatra kötött terminálokkal számos olyan szolgáltatás és felület fejlődött ki, mint később, amikor az internet-kultúra a kilencvenes évek közepén megjelent), de ebből nem fakadt versenyelőnye, mert az azonnali adaptáció helyett sokáig „megrekedt” a fejletlenebb Minitelnél, és evvel inkább lépéshátrányba került.⁴¹

Önálló, sajátos jegyekkel rendelkező információs kultúrája van egyes társadalmi csoportoknak is, amelyek a politika, az üzlet és a tudomány felől emiatt rögtön *élcsoportokká* is válnak. Ilyenek az *idősek*, akik sokkal több támogatásra szorulnak az új technológiai megoldások alkalmazásakor, és akik számára sok helyen speciális információszolgáltatások egész sorát fejlesztik. Jól ismert, hogy az információs viselkedés szempontjából a *férfiak* és a *nők* között is számos különbséget találunk (különösen a térbeli tájékozódással, a fogyasztott digitális tartalmakkal, bizonyos online tevékenység típusok közti preferenciasorrendekkel kapcsolatban).⁴² A „digitális bevándorlók” (*digital immigrants*) és a „digitális bennszülöttek” (*digital natives*) közötti szakadék is pontosan arra a különbségre – és feszültségre – mutat rá, ami a digitális közeget szoci-

⁴¹ Szükséges hangsúlyozni, hogy a kis lélekszámú, kőkori körülmények között élő, kizárólagosan szóbeliségre épülő törzsi közösségeknek is gazdag információs kultúrájuk van, ami nem ritkán fontos építőköveket őriz az egyetemes emberi kultúrának – gondoljunk csak a környezetre, időjárásra, gyógynövényekre vonatkozó speciális ismeretekre (indigenous knowledge) vagy a hiedelmek, a hagyományok, a nyelv és a jelhordozó tárgyi kultúra révén megőrzött szellemi örökségre.

⁴² A társadalom egyik leg súlyosabb megosztottsága az általában vett írástudatlansággal függ össze. Miközben az írástudatlan emberek aránya az ezredforduló után kis mértékben csökkenésnek indult, a 775 millió analfabéta között a nők különösen kedvezőtlen aránya változatlan maradt: kétharmaduk nő. Ugyanakkor az információs kultúra szempontjából ezzel ellentétes értelemben érzékeny „gender” terület a foglalkoztatási arányok kérdése is az információs- és kulturális iparban: itt nemzetközi összehasonlító adatok nem állnak rendelkezésre, de a „fejlett országok” viszonylatában tájékozható értékűek lehetnek a kanadai Alberta állam adatai. A 2011-ben kiadott iparági statisztika szerint itt ekkor 41,400 nő és 35,600 férfi dolgozott ebben a szektorban, tehát a nők enyhe túlsúlya (54 vs 46 %) volt tapasztalható (*Information, Culture and Recreation Industry Profile 2011, Government of Alberta* <http://employment.alberta.ca/documents/industry-profile-information-culture-and-recreation.pdf>).

alízációja részeként, természetes „nyelvként” elsajátító fiatalok és a mindezt felnőttként „megtanuló” korosztályokat jellemzi. A *fogyatékkal élő* társadalmi csoportoknak teljesen önálló információs „minikultúrájuk” van, beleértve a kizárólag általuk használt speciális információtechnológiai eszközöket (mint pl. a látásfogyatékosok Braille-interfészeit, ill. készülékeit) és a kizárólag számukra kiépített szolgáltatásokat. (És fordítva: mindazok a megoldások, rendelkezések és intézmények, amelyek a digitális világ ún. „akadálymentesítését” biztosítják, fontos alkotóelemei az általában vett információs kultúrának.)

Hasonlóképpen: erősen egyedi jegyekkel bíró önálló információs (szub)kultúrája van azoknak a csoportoknak, amelyeknek a tagjait éppen speciális érdeklődésük, hálózati aktivitásuk vagy az információáramlásban elfoglalt sajátos helyzetük köti össze. A sokszereplős hálózati játékokban résztvevők egyes csoportjai (klánjai) saját nyelvükön érintkeznek, és saját kommunikációs csatornáik, kódjaik, illemszabályaik és találkozási, illetve koordinációs szokásaik vannak. A hackerek világméretű alternatív közösségként szerveződnek, egyre több innovációs vagy problémamegoldó céllal jelentéscserét folytató *ad hoc* közösséget szolgálnak ki speciális web-oldalak, a kutatók pedig egyre több féle módon vizsgálják az egyes csoportok sajátos információs (szub)kultúráit.⁴³

Zheng és Heeks (2008) azt tapasztalták, hogy a közösségek mezoszintjén az információs kultúrát három, egymással állandó és erős kapcsolatban álló tényező határozza meg: az információs normák (*information norms*), az információhoz való hozzáférés nyitottsága (*information openness*) és a közösséget alkotók információs írástudása (*information literacy*). Így jutunk el az individuumokhoz, az információs kultúra hordozóihoz és alakítóihoz.

Mikroszint: az individuumok

Amit egyik oldalról az információs kultúra nagy felbontású tömbjeiként látunk társadalmi-közösségi szinten, az egyedi formában és egyedi kombinációkkal információs műveltségként tűnik fel, ha az egyes emberekre közelítünk.

Natalja Gengyina, a kemerovói kör kiválósága az egyének általános kultúrájának fontos összetevőjeként vezette be a „személyes információs kultúra” (*Personal Information Culture, PIC*) fogalmát,⁴⁴ és úgy definiálta, mint azoknak az ismereteknek és jártasságoknak az együttesét, amelyek révén az egyének célzott és irányított, önálló tevékenység formájában képesek információs szükségleteik optimális kielégítésére, akár az információ-technológia hagyományos, akár új eszközeit használják. Mindez egyidejűleg kulcsfontosságú bármilyen szakmai tevékenység végzésekor és az egyén önvédelme szempontjából is (Gendina, 2008).

A magunk részéről a „személyes információs kultúra” kifejezést azért tartjuk szerencsésnek, mert azt mint gyűjtőfogalmat lehet alkalmazni, amelyben az *information*

⁴³ Linda Jackson (2008) például amerikai és kínai gyermekek információtechnológia-használatában a nemek szerint mutakozó különbségeket tárta fel, Lisa Nakamura pedig azt vizsgálta kiváló könyvében, hogy az egyes rasszokhoz tartozó személyek érzékelését miként befolyásolja, hogy a hálózati térben milyen vizuális környezetben és milyen tevékenység részeként szembesülnek a „mássággal” (Nakamura, 2007).

⁴⁴ A kemerovói egyetemen ki is dolgoztak egy komplex képzési tananyagot *Fundamentals of the Personal Information Culture* címmel, szemelvénygyűjteményekkel, tesztekkel és más referenciaanyagokkal.

literacy szó tükörfordításaként jellemzően szinonimaként használt „információs írástudás” és „információs műveltség” terminusok tartalma elkülöníthető egymástól.

Avval, hogy az információs írástudás pontosan mit jelent, illetve mit testesít meg, régóta tusakodik a szakirodalom. Noha egyre többen próbálják megragadni ezt az egyre bővülő világot, s erre még új kifejezés is született („új írástudások” – *new literacies*),⁴⁵ a fogalmi tisztázás éppen csak megkezdődött, és emiatt még sok pontatlanságot és keveredést tapasztalunk a kérdéssel foglalkozó nemzetközi megközelítésekben is.⁴⁶

A zavar forrása egyrészt az, hogy az „információs írástudás” fogalmi ernyője alá már a kezdetek kezdetén homogén minőségként kezelt, ám egymástól erősen eltérő elemi és magasabb szintű készségeket és jártasságokat soroltak be, de a technológiai fejlődés, valamint a társadalmi adaptáció gyorsasága részleteiben és egészében is inadekváttá tette a homogén meghatározásokat.⁴⁷ Az információs írástudás tartalma egyszerre bővült és rétegződött mélységében is, miközben az egyes „rétegekhez” tartozó területek maguk is fokozatosan gyarapodtak és bonyolódtak.

A nehézségeket csak fokozták azok a kísérletek, amelyek a *transliteracy*, a *mega-literacy*, a *metaliteracy*, a *hyperliteracy* vagy a *superliteracy* fogalmával igyekeztek feloldani és megoldani a terminológiai zűrzavart. (A következőkben – éppen emiatt – oly módon igyekszem modellbe rendezni a személyes információs műveltség elemeit, hogy ezeknek az innovatívnak szánt kifejezéseknek a pontos helyére és általam adekvátnak tartott értelmezésére is sorra rá tudjak mutatni).

A kiválasztott rendszerező szempont látszatra banális, valójában azonban a műveltség, illetve az azt intézményesen megalapozó oktatás világában már régóta elfogadott és letisztult alapviszonyt tükröz. Az oktatási rendszernek a tudományos fokozatokig terjedő ötszintű tagoltsága (alapfok, középfok, felsőfok, posztgraduális szint, akadémiai szint) és a kultúratudományok által használt kétszintű tagoltságok (mély vs. magaskultúra, alacsony műveltség vs. magas műveltség, vagy népi vs. udvari kultúra) is ugyanarra a hierarchikus alapszerkezetre utalnak, hogy t.i. egymásból következő, egymással számos áramlást fenntartó minőségek közül a „magasabb” csak kevesebbek sajátja. A műveltség vertikális rétegződése a komponensek állandó mozgása ellenére körülhatárolható minőség-különbségek azonosítását teszi lehetővé.⁴⁸ Valójában már Gengyina tipológiája is erre épül, hiszen az ő megközelítésében a személyes információs kultúra két elemből áll: az információs írástudásból (*information literacy*), amelynek része az IKT-írástudás (*ICT literacy*), vagyis az „infokommunikációs technológia” ismerete, és a más jellegű, magasabb szintű információ-szemléletből (*information outlook*).

Ennek megfelelően úgy vélem, hogy ebben a pillanatban megfelelő keretet ad a személyes információs kultúrát alkotó különböző tartalmak elkülönítéséhez, ha azokat

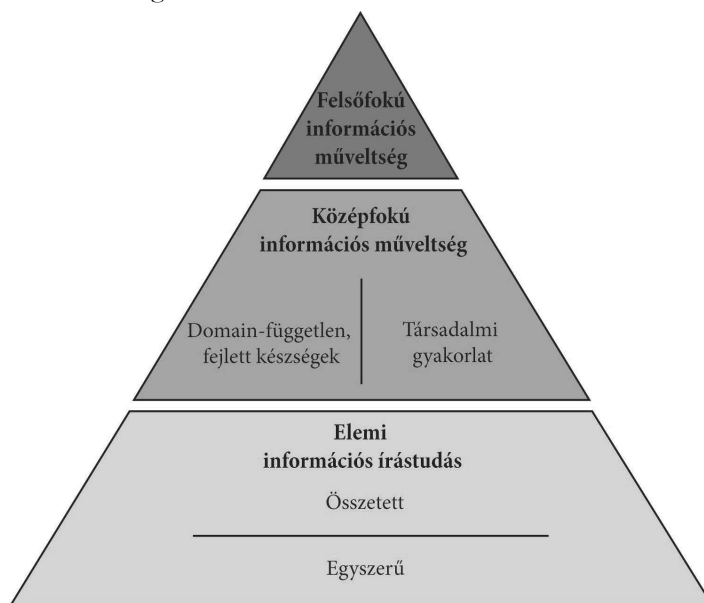
⁴⁵ Magyar nyelvű összefoglalást Koltay Tibor kiváló áttekintése nyújt (Koltay, 2011a), fontos igazodási pont még a Michael Thomas gondozta tanulmánygyűjtemény (Thomas, 2011). Az ebben a részben bemutatott tipológia egy korai, még erősen hiányos próbálkozásom (Z. Karvalics, 2008a) továbbfejlesztése.

⁴⁶ Már kiindulásként olykor jelentős eltérésekre bukkanhatunk egyes nemzetek szakirodalmának fogalomhasználatában, ahogy azt példákkal gazdagon illusztrált kiváló tanulmányában Varga (2008) bemutatta.

⁴⁷ Ahogy Mackey és Jacobsen (2011: 63) fogalmaz: „Az információs írástudás standard definíciói egyre alkalmatlanabbá lettek a társadalmi technológiák online kibontakozó forradalmi átalakulásának megértéséhez”.

⁴⁸ Nem véletlen, hogy a szociológiában a stratifikációs paradigma a mobilitás-kutatásokat élénkítette meg pár évtizede.

az elemi, közép- és felső szint hármasságán belül értelmezzük. Ráadásul mindez nem is előzmény nélküli, hiszen ez az elkülönülés az oktatási-képzési szakanyagokban már megjelent, nevet is kapott, csak éppen a tipológiai megoldásokat nem befolyásolta még kellő erővel. A továbbiakban tehát – a korábban kifejtetteknek megfelelően – az elemi szintet nevezem információs írástudásnak, amelyre azután ráépülhet az információs műveltség kétszintű világa.

2. ábra

A személyes információs kultúra rétegződésének sematikus modellje

Az információs írástudásról kevesebb szót kell ejtenünk, mert részleteiben rendkívüli alapossággal feltárt terület. Az információs műveltség kérdéskörét viszont nagyobb felbontásban kell vizsgálnunk, mert noha a magyar nyelvű szakirodalom visszatérően és igényesen tárgyalja,⁴⁹ a fogalom tartalmi gazdagsága miatt óhatatlanul kialakuló rétegzettség, többdimenziós jelleg és többszintűség – közmegegyezések híján – még nem tudott modellszerűen megjeleníteni, s emiatt a terminusok keverednek, használatuk nem letisztult, nem kiforrott. Áttekintésük éppen ezért egyúttal tehát javaslat is egy új, összegző fogalmi keretrendszer kiépítéséhez.

⁴⁹ Egészen kiváló, de heterogén közlemények jelentek meg az elmúlt években, amelyek nagy alapossággal igyekeznek adaptálni a diskurzus nemzetközi főáramát, vezető teoretikusait, könyvtári, könyvtárpedagógiai, általános pedagógiai és más nézőpontokból egyaránt (Koltay 2007a, 2007b, 2009; Varga 2008; Dömsödy 2011). Újabban Dömsödy (2012) gyűjtött össze 20 különböző meghatározást, ám – nagyon helyesen – nem a terminológiai kihívás „megoldása” volt a végső célja, hanem az, hogy a tanulságoktól működő pedagógiai kiindulópontokig jusson el.

A személyes információs kultúra rétegződése és komponensei

Elemi réteg: információs írástudás

Ahogy a kultúra esetében láttuk, az írástudás jelzője is lehet az „információson” kívül a „számítógépes” (*computer literacy*), a „digitális” (*digital literacy*) és a „hálózati” (*network literacy* vagy *cyberliteracy*).⁵⁰ E kifejezések értelmezési spektruma is hasonló ahhoz, amit a kultúra nagy tömbjeinél láttunk: jelentésük lépésről lépésre egyre közelebb kerül egymáshoz, s ezért az információs írástudás kifejezés használatával valamennyit lefedhetjük.

Amúgy már maga az „írástudás” (*literacy*) kifejezés is azért tudott ennyire népszerű és termékeny lenni, mert asszociációs mezeje az egykori „három R” (írás, olvasás, számolás – *Reading, wRiting, aRithmetic*) iskolai világára települt rá – amit egykor az ipari korszak iskolájának ez a három „elemi” képessége megtestesített, annak megfelelőjét, kiterjedtebb alakváltozatát keressük a mostani digitális közegben is. Az információs írástudásnak az angol nyelvű szakirodalomban a *basic information literacy skills* kifejezéssel jelölt „alagsorához” a szekérderéknyi definíció közös elemként az információ keresésének, azonosításának, kezelésének és felhasználásának képességét rendeli.

Az információs írástudás fogalmát még 1974-ben alkotta meg Paul Zurkowski,⁵¹ azoknak a munkavállalóknak a jellemzésére, akik képesek az információs erőforrásokat és megoldásokat megfelelően bevonni feladataik elvégzésébe. A számítógép és az internet használatának tömegesedésével a fogalom értelmezése kitágult, és a munka mellett a szabadidő, a vásárlás, a tartalomfogyasztás és a tudásszerzés minden műveletére (Gengyina kifejezésével: az emberek és az információk összetett, többszintű és többdimenziós egymásra hatására) érvényes lett.

Az információs írástudás megteremtése napjainkban részben pedagógiai kihívás (hiszen az iskolákban már tananyagként oktatják), részben az információs társadalom fejlesztését célzó nemzeti stratégiák egyik kiemelt területe; hiánya versenyhátrányt eredményez. Tömeges megléte az *e-befogadási (e-inclusion)* programok egyik legfőbb célja. Mostanra lett egyfajta normatív töltése is: részévé vált annak a minimális készség- és képesség-vagyonnak, amire szüksége van minden egyes embernek ahhoz, hogy a társadalom életébe, a társadalmi kommunikációba be tudjon kapcsolódni. Emiatt beszélnek ugyanezekről a képességekről „kompetenciaként” vállalati környezetben, „állampolgári kompetenciaként” társadalmi szinten, és az írás-olvasás világát felváltó „informatikai kompetenciaként” az oktatás- és tantervelméletben.

Nyilvánvaló, hogy az elemi írástudások tartománya is egy folyamatosan bővülő halmaz, és belső rétegzettségé mögött a társadalmi gyakorlatok és a technológiai eszközök legújabb fejlődéstörténete tapintható ki. A számítógépes kultúra hajnalán az információs írástudás a korábbi térkép-olvasási, telefonkönyv-használati és menet-

⁵⁰ A network literacy használat- és fogalomtörténetét részletesen áttekinti Ezeani (2011), a cyberliteracy kifejezést újabban Laura J. Gurak népszerűsíti hatásosan, önálló monográfiát szentelve neki (Gurak, 2011). Howard Rheingold egy 2009-es videó-előadásában a közösségi hálózatokra szűkítő „social network literacy” kifejezés bevezetésének is látta értelmét (Rheingold, 2009).

⁵¹ A fogalom történetét és felbontását részletesen ld. Z. Karvalics (1997).

rend-értelmezési alapkészségek mellé társított számítógépes írástudás-formákat, a billentyűzetkezeléstől az operációs rendszerek használatán át az alkalmazói programok ismeretéig. Amikor azután az eszközök és a tevékenységek tere kitért, és a felsorolt, egyszerűbb készségek birtoklása szinte anyanyelvi szintű automatizmusnak tekinthető lett, akkor a tipológiák is kibővültek, és megjelentek bennük összetettebb írástudás-formák (például a kezelt információk értelmezésének, elemzésének és értékelésének, illetve problémák megoldásába és nevezetes döntéshozatali folyamatokba való bevonásának a képessége).

Ez a dinamika helyezi megfelelő megvilágításba a (Koltay Tibor szavaival) „újabb keletű és egyelőre bizonytalan jövő előtt álló” *transliteracy* és közeli rokona, a nagyon hasonló értelemben használt *mega-literacy* kifejezések jelentéstartományát is. Az információ különböző tárgyasítási szintek közötti átalakításának képessége (kép-tartalom elmagyarázása szavakkal, táblázat átalakítása szöveggé stb.) kezdettől fogva része volt az elemi információs írástudásnak. A médiakörnyezet bonyolódásával aztán magasabb szintű igényként jelent meg a transliteráció,⁵² a különböző platformok, eszközök és tartalomformák közötti átjárás, átírás és fordítás képessége, beleértve a szóbeli közlés, a nyelvi és nem nyelvi jelekből felépülő kompozíciók, a kézírás, a nyomtatás, a televíziós és filmkép, de még a közösségi média felületei között megvalósuló „ozmózisokat” is.

Tom Ipri még kifinomultabb értelmezéssel kísérletezik (Ipri, 2010: 532). Szerinte arról van szó, hogy az egyes médiafajtákhoz kötődő speciális írástudás-típusoktól függetlenül létezik és fejlesztendő egy olyan jelentés-térképező szintetikus készségünk (*meaning mapping*), amelyet bármilyen tartalom-, ill. médiaformához való kapcsolódás esetén mozgásba hozhatunk. Csakhogy szinte szó szerint ugyanezt jelölte pár évvel korábban a *mega-literacy* megnevezéssel a The New London Group nyomán Jennifer deWinter, azt az összetett kulturális gyakorlatok bázisán kialakuló olvasói/felhasználói képességet értve alatta, amelyet a média különböző formái és megjelenési módok között kalandozva a jelentésteremtésre (*meaning creation*) használunk (deWinter, 2004). Ez a médiaformák közötti (*cross media*) multimodális tér a The New London Group szerint valamennyi nem-nyelvi jelentés, a vizuális, akusztikus, gesztusnyelvi és térbeliséget kifejező tartalmak otthona. Véleményünk szerint mostanra a sokszorosán integrált hálózati világban ez a multimodalitás már nem különös, hanem általános jellegzetesség, és az eképpen felfogott *transliteracy* és *megaliteracy* besorolódott az információs írástudás elemi formái közé.⁵³ Kétségtelen persze, hogy a bármilyen értelemben vett írástudás-formák között erős a konvergencia (Livingstone et al. 2008), s emiatt minden rendszerezés csak pillanatképpnek tekinthető.

Lássuk, miként „ugrunk” innen a középfokú szintre! Mi különbözteti meg a fejlett információs írástudás készségeit (*advanced information literacy skills*) a már említettektől?

⁵² A definíciót a Thomas meghatározását idéző Ipri (2010) nyomán közzétük, némi átalakítással. *Thomas mellett ilyen értelemben használja a kifejezést a Transliteracy Research Group* (www.transliteracy.com), valamint a könyvtárak és a transliteracy kapcsolatát feszegető szakosított Nyilvános „+1” hozzáadva. Web-oldal is (www.librariesandtransliteracy.wordpress.com)

⁵³ Másképpen fogalmazva: e kifejezések bombasztikus jellege és szintetikus természete ellenére valójában nem „felfelé”, hanem „lefelé” nivellálódó fogalmakról van szó.

Középfokú információs műveltség

Ha valaki ugyanazt az információs műveletet gyorsabban, ügyesebben vagy hatékonyabban hajtja végre, mint mások, ez nem érinti a művelet „rendszer-tani” helyét. Ezért aztán Stuart Strickland szellemes kifejezését, a *superliteracy* fogalmát⁵⁴ csak ilyen értelemben tudjuk használni, nem kötve a „fejlettségi szintekhez”,⁵⁵ mint ahogyan az információhasználat könnyedségét és eleganciáját (*information fluency*) sem.

A „közép-szintű információs műveltség” tartománya többféleképpen közelíthető meg. Mondhatjuk azt is, hogy a „játékszabályok” ismeretéből akkor lesz magasabb szintű tudás, amikor megindul az emelkedés a „használhatóság” nyers szintjétől a „magas szintű funkcionális használat” szintje felé. Amikor a mozgósított információs írástudás valamilyen fontos élethelyzethez (munka, kapcsolattartás, szabadidős tevékenység) kapcsolódó nem automatikus tevékenységet támogat. Jellemzően igaz lehet az is, hogy amikor elemi képességek állandó csoportosulása jön létre egy jól elkülöníthető vonzópont körül vagy bizonyos funkciók érdekében, ez magasabb rendszerszintet jelent, hiszen az összetevők önmagukban is önálló életet tudnak élni, nem szükségszerű, hogy egyedi struktúrákat alkossanak belőlük. Ám mindez valójában sokkal inkább arra irányítja rá a figyelmünket, hogy a középfokú, fejlettebb képességek nélkülözhetők: míg az elemi információs írástudás egyes elemeinek a hiánya a kortárs kultúra világából szinte teljesen kizárja vagy hátrányos helyzetbe hozza az egyént, a középszintű információs műveltség hiánya bárkit csak a magasabb érték-hozzáadást igénylő munkakörökből vagy szubkultúrákból zár ki. Mostanra elég határozottan kirajzolódnak azok a magas szintű jártasságok és készségek, amelyek a felhasználás környezetétől, az információs kompetencia megnyilvánulását igénylő tartománytól (*domain*) függetlenül az elemi írástudás-formákra ráépülve, azokból táplálkozva, mégis önálló minőségként léteznek.

Eközben az információs műveltség középszintjére vonatkozóan ma már nem is az a leglényegesebb kérdés, hogy hányféle fejlett információs műveletet milyen szellemesen sorolunk ide, hanem az, hogy a technológiai és társadalmi innováció sodrában átalakuló mindennapok gyakorlatába hogyan „olvadnak bele” korábban nem az információs kultúrához sorolt tevékenységek, folyamatosan bővítve az egyes írástudás-típusok (ill. a nekik megfelelő kompetenciák) körét.

Ennek megfelelően a középszintű információs műveltség elemei két nagy csoportra oszlanak: a domainfüggetlen, fejlett jártasságokra és készségekre, illetve a digitális térbe átkerülő *társadalmi gyakorlat új formáira*,⁵⁶ amelyeket most részletesen is áttekintünk.

⁵⁴ „What’s superliterate? It’s people who can read and process information much faster than the average literate person”. Strickland egy 2008-as blogbejegyzésében veti fel, hogy hasznos lenne bevezetni ezt az új fogalmat. <http://www.myspace.com/unicycleintransit/blog/446456487>

⁵⁵ Az amatőr-professzionális megosztáshoz például (Koltay, 2011b és 2011c). A szakirodalom részletesen foglalkozik a „funkcionális írástudás” problémájával – t.i. hogy kizárólag az adekvát használat aktusa a lényeges. Hiába volna tehát „elméletileg” jelen egy adott képesség mint tanult ismeret, ha az nem használható (mint a funkcionális analfabetizmus esetében) (Bawden, 2011).

⁵⁶ Az új írástudás tartalmaként David Buckingham fogalmazta meg először, még az internet nagy robbanása előtt, hogy az információs írástudás attól sokkal gazdagabb és sokszínűbb, hogy rengeteg, a digitális platformon egyesülő (társadalmi) aktivitás-formát integrál (Buckingham, 1993). Érthető az is, hogy Buckingham a készség- és jártasságtípusokból még nem sorolt ide semmit, hiszen csak a rákövetkező tíz év hozta el ennek az oldalnak a radikális átalakulását.

Domainfüggetlen, fejlett jártasságok és készségek

1. Vizuális írástudás (*visual literacy*, röviden: *visuacy*)

John Debes 1969-ben megalkotott kifejezése a képi formában megjelenő információ megértésének, értelmezésének és felhasználásának képességét igyekszik lefedni, mintegy az olvasás párjaként, a minket körülvevő ábrázolás-, ikon-, index- és szimbólumkörnyezet ismeretének és felhasználásának formáit foglalva magába. Elsősorban arra az átmenetre reflektál, melynek során az írástudásnak az íráshoz, ill. a betűképhez kötött formái⁵⁷ éppen átadják a helyüket egy kiterjesztett képi környezetnek, amelyben a textualitás szerepe és aránya visszaszorul. Ez a folyamat olyan jelentős, hogy nemcsak az egyének mikroszintjén, hanem a kultúra makroszintjén is megjelenik: a *vizuális kultúra* kérdésköre de facto önálló tudományterületté válik.⁵⁸

A készségek szintjén jól reprezentálja a vizualitás felé való elmozdulást a számítógépes „interfész” a szöveges utasítások világát felváltó ikonikus navigációval, metaforájává mégis a YouTube klipvilága, a mindent átjáró hálózati *video-stream* lett. Ennek árnyékában kevesebb szó esik arról, hogy az épített információs környezet, a nem nyelvi jelek univerzuma is mind markánsabban vesz minket körül. Az információépítéset két nagy ága, a koordinációs-navigációs célú közterületi jelezés (*signage* – újabban: *digital signage*) és az információ közvetlen megjelenítése helyett az abban foglalt összefüggések mélyebb és gyorsabb megértését segítő infografika (*infographics*) közül ez utóbbi kerül egyre inkább a figyelem középpontjába. A grafikus megjelenítés (*graphicacy*) fogalmát már a hatvanas évek közepe óta használják (Balchin és Coleman 1965), de írástudásként (*graphicacy as literacy*) csak az ezredforduló környéke óta értelmezik (Wilmot, 1999). S mivel a szavakkal vagy számokkal nem vagy nehezen kommunikálható forma- és térvisszonyok kezelésének képessége az iskolában is háttérbe szorul a többi írástudás-forma mögött, Wolff-Michael Roth és kutatótársai szerint az egész közoktatás-fejlesztés egyik leginkább meghatározó területévé kellene tenni (Roth et al., 2005).

2. Tájékozódási írástudás (*navigation literacy*, röviden: *navigacy*)

Akár a vizuális írástudás „alesete” is lehetne a valóságos fizikai terekben való tájékozódás-eligazodás képességétől az absztrakt vagy virtuális terekben való eligazodás képességéig terjedő navigációs írástudás, de mivel hibrid formákkal dolgozik és önálló intézményi, eszköz- és szakember-világa van, célszerű önálló kategóriaként kezelni.

Korábban a legfontosabb offline komponens a térkép-információk olvasása, a természetben való tájékozódás és a köztéri jelzés-környezet (közlekedési táblák, pályaudvarok, repterek és nagy közintézmények tájékoztató táblái és jelezései) értő felhasználása volt. A mind többet utazó, új utazási és tájékozódási környezetekbe kerülő

⁵⁷ Ne feledjük: az elsődleges „írástudás” (literacy) korrekt értelmezésében is az okoz nehézséget, hogy megnevezése a betűre és a betűvetés, illetve az olvasás képességére utal.

⁵⁸ Természetesen ennek leágazásaként a vizuális írástudás „szűkebb területe” is létrehozta a maga szakmai csomópontjait, elég az evvel foglalkozó kutatók társaságára (International Visual Literacy Association – http://www.ivla.org/org_what_vis_lit.htm) vagy a területet áttekintő, legtöbbet idézett szakmunkára utalni (Avgerinou-Ericson, 1997).

társadalmi csoportok igényeit követte a térképek digitalizálása (közműtérképek, ingatlan-nyilvántartások, térkép-adatbázisok), aztán „mindent vitt” a *Google Maps*, a *Google Earth* és a *Google Sky*, a GPS-rendszerek pedig a globális helymeghatározás forradalmát hozták el (elsősorban a közlekedés-szervezésben, de ide tartozik a természetjárást digitális izgalommal ötvöző *geocaching* is). Az új kihívásokat új hozzáértések és az új eszközparkhoz való gyors alkalmazkodás kényszere kíséri.

3. Médiaműveltség (*media literacy*) és kritikai információs írástudás (*critical information literacy*)

Az iskolák eszköztárába már régóta beépült médiapedagógia elsősorban a televíziózásra és a filmre szakosodott, így az írástudás új formáinak az új médiumfajok megjelenését, az online tartalomfogyasztás átalakuló világát, a blogokat és a „közösségi médiát” kell követnie. Az Aspen Institute 1992-es meghatározása azért is lehetett olyan sikeres, mert „platformfüggetlen” módon határozta meg a médiaműveltség mibenlétét ekként: „az állampolgár képessége arra, hogy hozzáférjen, feldolgozzon vagy létrehozzon információs tartalmakat meghatározott forrásokból, meghatározott kimenetek eredményében” (idézi Mackey és Jacobson, 2011).

E készségek közül azonban egyre inkább a kritika képessége értékelődik fel: Richard Hornik hírfogyasztási írástudása (*news literacy*), illetve az ennek fejlesztésére kidolgozott programja⁵⁹ a „fiatal médiazabálók” védettségét kívánja erősíteni avval, hogy képessé teszi őket a hírek „mögé” látni és azokat kritikailag szemlélni.

Ebben persze csak követi James Elmborgot, aki már pár évvel ezelőtt figyelemztetett az általános értelemben vett „kritikai információs műveltség” fontosságára, amelynek a kritikus hírolvasás csak részhalmaza (Elmborg, 2006). Egy másik fontos területe például a kritikai grafikai írástudás (*critical graphicacy*), amely az utasítások, a statisztikai adatok megjelenítése mögött képes a fogalmi és ábrázolási kereteket meghatározó (sokszor politikai vagy ideológiai) mozzanatokat is felismerni és azonosítani, és ennek révén az integritást megőrizni a jelentések grafikai eszközökkel történő előállításának sodrában (Roth et al., 2005). Minden kritikai jellegű írástudás-forma mögött a „pedagógiai háttérsugárzást” a korai gondolkodásfejlesztésre koncentráló és a mindenre rákérdezés képességét, az összefüggés-felismerést, a kontextus-érzékenységet fejlesztő ún. *critical thinking* adja (ami ilyenformán természetesen messze többet foglal magában, mint a kritikai kompetencia erősítését).

4. Inter-operábilis angol nyelvtudás (*English proficiency*)

A hálózati világban használt *lingua franca*, az online őserdő egyetemes érintkezési nyelve az angol, persze csak követve azt, ahogyan a tudományban, a kereskedelemben vagy a légiforgalomban és a hajózásban (gyengeségei ellenére) elfogadott szabványnyá vált. Az angol nyelv ismerete nélkül elérhetetlen és fogyaszthatatlan a világháló tartalomtömegének legnagyobb része. Angol nyelvi jártasság hiányában szinte lehe-

⁵⁹ Hornik 2010 nyarán Budapesten, a Közép-európai Egyetem média- és kommunikációs központjában is bemutatta nézeteit és módszerét, ld. <http://www.ccu.hu/news/2010-06-01/news-literacy-in-a-digital-age>.

tetlen bekapcsolódni a sokszereplős online játékokba. S noha üzleti modelltől és látogatószámától függően erős lokalizációs nyomás érvényesül a népszerű oldalak nemzeti nyelvű verzióinak elkészítésére, és nagy nemzeti nyelvű (elsősorban kínai) hálózati univerzumok épülnek ki, állandó törekvéssel a fordítás-automatizálás gyorsan fejlődő eszköztárának alkalmazására, a nemzetközi színtér szereplőjének lenni mégis egyet jelent az angol nyelv felhasználói szintű ismeretével.

A nemzetközi érintkezésből, a párbeszédéből, a döntés-előkészítésből kizárt másodrendű hálópolgárnak (netizennek) menthetetlenül lokális marad a tájékozódása és az „akciós sugara” – másképpen: nehezebben vagy csak közvetve lehet részese az információs világkultúrának.

5. Játék-írástudás (*game literacy*)

James Paul Gee (2008) meggyőzően érvel amellett, hogy az általa az (egyik) új írástudásként tárgyalt videojáték-műveltség a szimbólumteremtésnek, a jelentésértelmezésnek, a konvenciók elfogadásának és követésének (ezeknek a jól ismert kulturális alapkészségeknek) is fontos, ráadásul multimodális terepe, ahol a kép, az akció, a szavak, a hangok és a történetek mögött különböző kódok állnak és várnak megfejtésre, illetve alkalmazásra. Mások (például Lacasa et al., 2008) azt emelik ki, hogy a játék-írástudás tökéletes otthonra lelhet az osztálytermekben is, és egyéb írástudások erősítője, „felhordó felülete” lehet, sokféleképpen alkothat hibrideket más írástudás-formákkal, talán nem is meglepő módon még a narratív gondolkodást is fejlesztve.

A korábban a kultúra „alagsorában” tartott, s emiatt még ma is sok ellenérzéssel övezett és előítéletekkel kezelt játék egyre nagyobb szeletet hasít ki magának a kultúraalkotás és kultúrafogyasztás tortájából. Így terjedhetett el a „komoly játék” (*serious game*) kifejezés, hogy egyértelműen jelezze: nem talmi, értéktelen, pusztán figyelemleköttéssel vagy öncélú élményszerzéssel operáló része ez a kortárs kultúrának, hanem annak értéktermelő vonulatához tartozik. Ide sorolják az oktatójátékokat (*education games, edu-games*), a gyakorló játékokat (*launch games*), a természettudományi kutatást népszerűsítő játékokat (*research games*) és az akár a tudás új darabkáinak létrehozására is alkalmas megismerő játékokat (*noogames*) is.⁶⁰

Mostanra a játékkörnyezet már annyira meghatározó kulturális alapélménye a legfiatalabb munkavállaló generációknak, hogy megindult a játék-kulissza behatolása olyan tevékenységek szövetébe is, ahol egyébként sohasem vagy alig volt jellemző. A „játékosítás” vagy *gamifikáció* elsősorban mozgás- vagy figyelemdeficit állapotot jelentő munkakörök betöltését teszi élményszerűvé, elviselhetővé – és evvel a játék-írástudást mint sajátos „nyelvet” át is vezeti a praxis világába.

⁶⁰ A launch game és a noogame saját szóalkotásom, egy 2010-es előadásban ismertettem elsőként az Ūrhódító című, videojátékokkal foglalkozó konferencián (2010. október 15.). Az előadás prezentáció-változatát ld. www.km.iif.hu/URHODITO/zkl_edugame.ppt

A társadalmi gyakorlat találkozik az információs írástudással

A következő oldalakon öt olyan írástudás-formát mutatunk be, amelyeknél a „tér-foglalás” kétségtelen, és a fogalmi percepció már megtörtént. Mindez nem jelenti azt, hogy ha az online platform integráló és problémamegoldó ereje tovább nő, akkor ne sodródhatnának újabb területek ezek mellé.

1. Pénzügyi írástudás (*financial literacy*, röviden: *financy*)

A pénzforgalomnak az elektronikus (internetes, mobil, illetve telefonos) csatornákra, az ATM-ek és az intelligens kártyák világába kerülésével, az online kereskedelem megjelenésével, az egyre sokoldalúbb hálózati fizetési megoldások elterjedésével, az online adózással, az online könyveléssel, az online sportfogadással a *pénzügyi tranzakcióképesség* is mindinkább nélkülözhetetlen írástudás-komponenssé válik. Ahogyan a „fizetési modul” a hálózati világ egyes kikötőinek állandó darabja lett, úgy tapad hozzá a pénzügyi írástudás, mindinkább elválaszthatatlanul, a digitális műveltség piramisának alapjához. Ne felejtsük el: a társadalmi befogadás szempontjából a legtöbb országban még rendkívül fontos a pénzügyi írástudás „elemi iskolájának” kijárása is, a puszta számolástudás (*numeracy*), a pénzforgalom azonosításának, az alpműveleteknek, az átváltási kulcsoknak, a kereskedelemben a mennyiség-arányoknak az ismerete – a szükséges kompetenciák kiépítése egyidejűleg zajlik a társadalom fizikai és online tereiben.

2. Részvételi írástudás (*participative literacy*,⁶¹ röviden: *participacy*)

A közéletbe, a szűkebb és tágabb lakóterület, az ország dolgainak intézésébe, az erre vonatkozó döntések előkészítésébe és az ezekre vonatkozó eszmecserebe egyre többen kapcsolódnak be az interneten keresztül. A politikacsinalás – nemcsak választási időszakokban – egyre több arcával mutatkozik meg az interneten. A „digitális kori kormányzat” vagy „kormányzat 2.0.” megnevezésekkel is jelölhető új minőség (Z. Karvalics, 2008b) állampolgári oldalán a részvétel kultúrája áll: Mennyire ismerem a vélemény-nyilvánítás csatornáit? Ha véleményt nyilvánítok, tisztában vagyok-e a „játékszabályokkal”? Hogyan kontrollálom a saját viselkedésemet és milyen módot cserélek nézetet másokkal? Hogyan érvelhetek megfelelő módon a saját álláspontom mellett, hogyan tudok szövetségeket találni, mennyire sajátítottam el a vita kultúráját? Ne feledjük: a hálózati polgárok, a netizenek az átlagnál tudatosabb, függetlenebb politikafogyasztók és politikacsinalók, s ezirányú aktivitásuk mind nagyobb részét az interneten fejtik ki. A részvételi írástudás fiatal korban történő elsajátítását speciális szoftverek is segítik. Amíg mindez puszta gyakorlás, addig tart a „demokráciaszimuláció” terrénuma, amikor pedig már „élesben” használják őket, akkor ún. „állampolgári tanács” vagy „közösségi költségvetés-tervezés” néven ismert tevékenységekként bukkanunk rájuk.⁶²

⁶¹ A fogalom használatát a 2. Digitális Esélyegyenlőség konferencián javasoltam először (Z. Karvalics, 2008a), majd álláspontomat a rendező szervezet közlönyében foglaltam röviden össze https://njszt.hu/sites/default/files/mi_ujsag_2008_dec-2009_jan.pdf

⁶² Több hasonló kutatás is zajlott Magyarországon ilyen szoftverekkel, de csak egy mintaszerű hazai megvalósulást ismerünk. Ld: www.szolfix.hu

A részvételi írástudás egyik speciális esetét alkotja azoknak az ismereteknek és jártasságoknak a köre, amelyek a helyi, regionális és nemzeti játéktérről a globális alapkérdések érzékelésére is ráhangolják a fiatalokat. A civilizációs írástudás (*civilisacy*) speciális érzékenységet jelent a civilizációs problémák és azok hálózati megjelenése iránt. James Martin emeli ki, hogy a fiatalok már hasonló minták mentén szocializálódnak, és mivel a „horizontjuk” globális, egyre több közös tartalmat fogyasztanak, oktatásukat és felkészülésüket is globális mintázatok mentén kell szervezni (Martin, 2006). Ez már egyfajta „civilizáció-iskola” (*civilization school*) lesz tehát, hiszen a civilizáció fennmaradásához és a globális koordinációhoz szükséges alap-ismeretek mihamarabbi és teljes körű bevezetése is helyet követel a tantervekben. S mivel a kulcskérdések zömének megközelíthetősége (legyenek azok például klimatológiai jellegűek, a fenntarthatósággal, az esélyegyenlőséggel, a szegénységgel, a járványokkal vagy éppen az úrkutatással kapcsolatosak) bizonyos szintű tudományos megalapozást és előképzettséget tételez fel, mindinkább felértékelődik ennek tömeges megvalósítása.

3. Tudományos írástudás (*scientific literacy*)⁶³

A tudományos módszer, modellezés és megközelítés ismerete készség, alkalmazása „élesben” pedig már participáció, valamilyen szakmai cél elérésére alakult közösség vagy kvázi-közösség tagjaként. Noha számos akciókutatás bizonyította be, hogy a tudomány előszobáját szervezett formában megjáró személyek jobban teljesítenek az iskolákban, a megismerés új darabkáit a tudóscéhen kívül létrehozó összeillesztő diák vagy állampolgár képe még nem mondható „alapértelmezettnek”. Pedig a professzionális amatőrök (*ProAms*), akiknek a teljesítménye összemérhető a „hivatásosokéval”, és a hobbykutatók, a helytörténészeketől az ornitológusokig, akiknek az eredményei szintén integrálhatók a tudomány áramlásrendszerébe, már bebizonyították, hogy lehet rájuk valódi tudásvagyon-hordozóként (is) tekinteni.

A *crowdsourc*e, a hálózat segítségével toborzott problémamegoldó közösségek kialakulása a hálózati kultúra számos sikertörténetének egyike. Amikor önkéntesek tömegesen csatlakoznak nagy volumenű tudományos programokhoz, szemüket, elméjüket, idejüket és más erőforrásaikat azok szolgálatába rendelve, akár ellenszolgáltatás nélkül is, valódi társadalmi innováció születik, új kulturális mintázatok jelennek meg. Nemcsak kompetenciaként, hanem akár egyfajta „emberi jogként” is tekinthetünk a tudományos írástudásra, amelynek megszerezhetőségét az oktatási rendszereknek biztosítania kellene. Wolff-Michael Roth és szerzőtársai figyelmeztetnek rá, hogy a tudományos adatközlés és összefüggés-reprezentáció alapegységei, a gráfok, statisztikai adatok, táblázatok, ábrák feltűnnek már a tudományon kívül, az újságokban, iskolai tankönyvekben, reklámokban (!), blogbejegyzésekben is, s emiatt ezek létrehozása és értő „olvasása”, az elsősorban más területekre értelmezett *graphicacy* (Roth et al., 2005) a tudományos írástudás részeként is különösen fontos.

⁶³ A tudományos írástudás 19. század végére visszamenő kérdéskörének rendszerező áttekintését ld. Jon Miller remek tanulmányában (Miller, 1983). A *Daedalus* c. folyóirat, amelyben a szöveg megjelent, egy egész tematikus számot (1983/2) szentelt ennek a kérdéskörnek.

Egyelőre azonban még a felsőoktatásban sem általános a tudományos írástudás követelménye⁶⁴ mint norma, a középiskolákban pedig inkább csak kísérleti programokat találunk, illetve „kis tudóspalánták” tehetséggondozása zajlik.

4. Jogi írástudás (*legal literacy*)

Az internet világméretűvé válásával egyidőben Laird Hunter foglalta össze legtöbbszörösen, mit is tekinthetünk a jogi írástudás operatív meghatározásának: a jog rendszerének használatát azokban az esetekben, ahol az emberek képesek azonosítani egy konfliktus jogi természetét (amihez általában elérhető jogi megoldások is csatlakoznak), vagy ahol felismerik, hogy pillanatnyi tevékenységük gyakorlásának jól definiált és számukra igazodási pontot jelentő személyes vagy közösségi jogok és kötelezettségek is kontextusai (ismerteti: *Literacy and Legal Literacy*, 1996).

Az írott vagy képi tartalom formájában megvalósuló jogsértések átköltözése a digitális térbe nemcsak a hagyományos jogrend alkalmazásának jogtechnikai kihívásaiban öltött testet, hanem abban is, hogy a felhasználók mindennapi tevékenységük részeként kezdtek szembesülni jogi problémákkal, akár okozói, akár elszenvedői voltak azoknak. Különös jelentőségű váltak a szellemi tulajdon használatával kapcsolatos speciális hálózati kérdések (a fájlcsereelőlk, a *peer to peer* szolgáltatások, a digitalizált tartalom érvényessége és kiterjedése), a személyes adatok kezelésének nyilvánossága vagy a közérdekű adatokhoz való hozzáférés (az információszabadság – *Freedom of Information, FOI*) kérdései. Jól összegzi mindezek pillanatnyi helyzetét az a szellemes megállapítás, miszerint a jogi írásbeliség betörése a személyes információs kultúrába elsősorban avval jellemezhető, hogy még azok is, akik nem érintettjei jogi konfliktusoknak, tisztában vannak vele, hogy potenciálisan ők is azok, és ezért reflektív tudatosságuk (*awareness*) nagyon magas szintű.

5. Pszichológiai írástudás (*psycholiteracy*)

Ruth Edgerton nem kevesebbet állít, mint hogy „a pszichológiai írástudás kortárs világunkban az életben maradás alapvető feltétele”.⁶⁵

⁶⁴ Az „akadémiai írástudás” (*academic literacy*) fogalma szűkebb értelemben használatos: jellemzően és tipikusan a tudományos munka felé orientálódó egyetemi vagy felső-középiskolás hallgatók magas szintű szöveges produkcióinak előállításához szükséges speciális ismereteket jelenti. A Washingtoni Egyetemen az Information School kutatói (Galbraith, 2011) érdekes kísérletben vizsgálták, hogy az információs írástudás alapkészségeit hogyan vonják be a diákok első önálló szellemi termékeik létrehozásába. A 2008-ban indított Project Information Literacy (PIL) legfontosabb tanulsága az volt, hogy elsősorban a motivációdeficitet kell leküzdeni, és akkor a diákok új, izgalmas dologként tekintenek akár a saját célú, akár a tudományos kutatásokra. Megerősítették továbbá azt a máshonnan is egyre jobban ismert tényre, hogy az új ismeretek szerzésének a hálózati kultúrában már nem a könyvtárak, hanem a webes cél-szolgáltatások (elsősorban a Google és a Wikipedia) az elsődleges forrásai, de továbbra is óriási jelentősége van a személyes erőtereknek, az instruktorokkal és a társakkal való jelentéscserének.

⁶⁵ „Psycholiteracy is essential for survival in today’s world”: a Mind-Reading Is Fundamental elnevezésű projekt vezetőjének 2008-as tételmondatát az alábbi rövidhír idézi: <http://www.theonion.com/articles/report-40-percent-of-american-highschool-students,4962/>. Az ezredforduló körül sokáig a San Diegóban működő „PHAROS Psycholiteracy Project” szakmai közösségének a műhelytalálkozóján formálódott a diskurzus.

A közösségi terek és kapcsolattípusok új, hálózati világa valóban az emberi érintkezés számos formáját helyezte a korábbiaktól eltérő környezetbe. Az egyensúlyát újratereztő, illetve elvesztő léleknek pedig jól ismert jelenségek digitális, hálózati változataihoz kellett hozzászoknia (mint például a számítógépes szenvedélybetegségek, az internet-addikció vagy az online zaklatás, a *cyberbullying*). A barátság létrejötte és fenntartása, a kortárs-csoportokba való beilleszkedés, a párválasztás, a szerelem, a konfliktuskezelés sok új hálózati formája nem egyszerűen csak az alkalmazkodást, az érzelmi intelligencia újfajta működtetését igényli, hanem a speciálisan a digitális kultúrára jellemző tipikus helyzetek ismeretét és azok kezelésének képességét is megkívánja – az empátia, a bizalom, a kitárulkozás minden kockázatával. (Nem véletlen, hogy a magyarra a „túlkifeccsés” szóval fordított *oversharing*, a személyes adatok túlzott mértékű megosztása másokkal mekkora és milyen jellegzetes hálózati problémává nőtt). Az internet-pszichológia könyvtárnyi irodalma mellett fontos kiemelni továbbá, hogy ennek a rendkívül összetett jelenség-együttesnek olyan, ritkábban idesorolt fontos területei is vannak, mint például a számítógépes munkahelyek ergonómiája, az épületpszichológia, a hálózatra költöző segítő csoportok munkálkodása és sokfajta más segítő tevékenység.

3. táblázat

Az információs műveltség közép-szintű formáinak együttes áttekintése

<i>A személyes információs kultúra középszintű írástudás-formái</i>	
Domainfüggetlen készségek	Társadalmi gyakorlatok
Vizuális írástudás (<i>visuacy</i>)	Pénzügyi írástudás (<i>financial literacy</i>)
Navigációs írástudás (<i>navigacy</i>)	Részvételi írástudás (<i>participacy</i>)
Médiaműveltség és kritikai írástudás (<i>media literacy és critical information literacy</i>)	Tudományos írástudás (<i>scientific literacy</i>)
Angol nyelvtudás (<i>English proficiency</i>)	Jogi írástudás (<i>legal literacy</i>)
Játék-írástudás (<i>game literacy</i>)	Pszichológiai írástudás (<i>psycholiteracy</i>)

Véleményem szerint a gyorsan népszerűvé vált *metaliteracy* fogalma leginkább ennek a kétfedelű „középszintnek” a megragadásaként tárgyalható. A magyarázat-kísérletekben vagy a készségekre, vagy a gyakorlatra koncentrálok, vagy a kettő összefonódásaira (is) építő álláspontokat azonosíthatunk. A diskurzust szenvedélyesen és aktívan fejlesztő Mackey és Jacobson (2011: 70) szerint a „kollaboratív környezetekben működésbe lépő magasabb rendszerszintű gondolkodást” értsük alatta, melynek segítségével képesek vagyunk egyidejűleg több írástudás-forma (*multiple literacy*) mozgósítását igénylő dokumentum-alakváltozatok különböző médiaplatformokon való kezelésére is. S noha olykor a reflektív mozzanatot, ami már „felfelé” mutatna, erős hangsúlylyal jelenítik meg,⁶⁶ a szerzők valamennyi konkrét példája, mindennapi életből vett illusztrációja és mini-esettanulmánya kétséget nem tűrő módon az információs kultúra általam középszintűként tárgyalt mintáihoz sorolható.

Ne felejtjük el azt sem, hogy ez a középszint állandó átalakulásban van, elsősorban a társadalmi gyakorlat oldaláról. Egy tizenöt évvel ezelőtti (a szakirodalomban leggyakrabban idézett) rendszerezésben Harris and Hodges (1995) az általam idesorolt

⁶⁶ „Metaliteracy is an overarching... framework that informs other literacy types... (Metaliteracy is) a literacy framework about literacy”. Mackey és Jacobson (2011: 70).

területek nagy részét még nem említik, ám maguk is jelzik, hogy a közeljövőben több újabb „domain” beemelkedése várható a többi mellé. Ez azonban csak a dinamika egyik oldala: az információs kultúra terjedésével és tömegesedésével korábban közép-szintű elemek fokozatosan „lecsúsznak” az elemi szintre, az összetett információs írástudás tartományát bővítve.⁶⁷

Felsőfokú információs műveltség

Az olvasni tudás belépést enged a betűk birodalmába a minimális kód elsajátításával, de az, hogy erre a képességre milyen olvasmányok, miféle tartalmak és ezeken keresztül milyen olvasói szokások épülnek rá, ki miként képes egyáltalán áttekinteni az olvasnivaló formájában megjelenő kulturális kínálatot, s abból mit és miért választ, egyre összetettebb kérdésekhez nyit utat. A betűvetés képessége szorítkozhat elemi tartalmakra (a név alakanyarítása egy dokumentumon, feljegyzések készítése bevásárlás előtt), de innen egészen magas szintű irodalmi vagy tudományos szövegek előállításáig is „emelkedhet”, ahol egyre inkább a stílusban is tükröződő műveltséganyag, és nem a betűk megformálásának mikéntje válik lényegessé. Az értelmes természetes nyelvi mondatok formálásától fényévnyi távolságra van a művészien megkomponált alkalmi beszéd. A literáció fölé borul az erudíció.

Nagyjából ennek mintájára emelkedhetünk a középfok fölé, amikor a magas szintű információs műveletek pusztá végrehajtásán felül színvonal, minőség és értéktudat társul a teljesítményhez – ez azonban már nem megy a saját tevékenységre és annak környezetére vonatkozó reflektív tudás nélkül.⁶⁸ Miért szükséges és jó az adott eszköz használata, milyen kockázatait, veszélyei vannak, mire kell ügyelni, miről kell tudni a használati szabályokon felül, milyen tágabb kontextusok része az adott tevékenység? Milyen általános kérdések hogyan aktualizálódnak az adott tevékenység során (például jelentkezik-e adatvédelmi probléma, szemügyre kell-e venni a digitális akadálymentesítés szempontjából, vet-e fel a szellemi tulajdonnal kapcsolatos gondokat, stb.)? Mindehhez természetesen ismerni kell azt a közeget, amelyben a tevékenység zajlik: a digitális kultúra összetevőinek, hídfőállásainak, jelenségeinek, összefüggéseinek, fogalmainak valamiféle rendszerét, amely részben afféle „kognitív térkép” szervezi a területre vonatkozó tudást, részben az egyéni döntések és cselekedetek megalapozásaként szolgál. Amikor digitális lényként cselekszünk, tevékenységünket azok a mintázatok és vélekedések határozzák meg, amelyek az adott dologról a fejünkben élnek. A „hogyan”-ok mellé felzárkózik a „miért”-ek átlátásának képessége. Ha hézagos, töredékes, pontatlan vagy előítéletes ismeretek birtokában alkotunk képet a hálózati kultúráról vagy annak egyes darabjairól, akkor döntéseink és cselekedeteink is ebből

⁶⁷ Érdekes felvetés a fentiek fényében, hogy vajon melyek lehetnek a „következő generációs írástudások”. Véleményem szerint a legesélyesebb erre a munkahelyi írástudás (workplace literacy), amely az atipikus munkavégzés térnyerése, a szervezeti folyamatokat szinte maradéktalanul online környezetbe helyező workflow eszközök elterjedése, valamint a multikulturális elemek erősödése nyomán értékelődik fel – de még olyan fejlemények is ebbe az irányba mutatnak, mint a BYOD (Bring Your Own Device) paradigma, a saját tulajdonú eszközök munkahelyi használatának gyakorlata.

⁶⁸ A hálózati kultúra egyik nagy véleményvezére, Howard Rheingold ezért azonosíthatja a hálózati világ működésmódjának megértését a hálózati írástudással (Rheingold, 2012).

nőnek ki, és jelentékeny mértékben tudják csökkenteni az adott tevékenység határfókát és célszerűségét. A siker nélkülözhetetlen feltétele ezen a szinten a távolságtartás, a reflexió, a szüntelenül ébren tartott (és középszinten megalapozott) kritikai attitűd.

Az információs műveltség kétségtelen csúcspontja az információs (világ) nézet. Főleg a pedagógia irodalmában van sok alternatív elnevezése ennek a legmagasabb szintű tartománynak. Dömsödy Andrea tolmácsolásában: elképzelés, előítélet, feltételezés, elköteleződés, meggyőződés, alternatív keret, elméleti keret, hit, belépő nézet, saját hang (Dömsödy, 2011). Nahalka István meghatározását felhasználva az információs kultúrára mint világra vonatkozó, a világ jelenségeinek magyarázatára, előrejelzésére szolgáló, nagy elvontságú tételeknek, elméleteknek, gondolati mintázatoknak a tudatban kialakult összességéről beszélünk, amit Gengyina, mint korábban láttuk, információ-szemléletnek (*information outlook*) nevezett.⁶⁹ Az információ-szemlélet mindazon vélekedések, hiedelmek, megközelítések, álláspontok, viszonypontok és ítéletek rendszere, amelyeken keresztül az emberek az információs univerzumhoz közelítenek, és ahogyan saját helyüket kijelölik benne.⁷⁰ Ez fejeződik ki aztán abban, hogy milyen értékek, motivációk és célok mentén cselekszenek az egyének és csoportjaik, s hogy tevékenységük, vagy akár egész életük miért és milyen irányban alakul.⁷¹ Azt az identitást is, amellyel az egyes felhasználók a hálózati közösségekbe és tevékenységekbe vetik bele magukat, világképük és jövőképük határozza meg. Választásaik mögött az innen nyert értékek, erkölcsi parancsok és tézisszerű állítások (valamint az ezek keveredéséből származó következtetések) állnak. Nem véletlen, hogy az információs etika (*information ethics*) erősen ide tartozó diskurzusa már közel félszáz éves, és az sem, hogy újabban már a kultúra (és a kultúrárkösiség) kontextusában is tárgyalják. (Kim, 2005: 71, De la Cruz, 2012).

Az információs műveltség felső fokának elsajátítása döntően a mindennapi tevékenység közben történik. Csak kis részben tanulható és tanítható,⁷² ellentétben a piramis alsó szintjét jelentő elemi információs írástudással és az információs műveltség középszintjével. Az érintkezés kultúrájából, a megélt tapasztalatokból, a felmerült igényekből táplálkozik. A memóriatartalmak és kontextusok gazdagsága és összetettsége formálja. Összehasonlítások termékenyítik meg, történetek, narratív struktúrák nyitnak új ösvényeket a megértésnek.

⁶⁹ A szemlélet mellett a fogalom jelentésmezéjében a „kitekintést”, a horizontot, a látókört is megvalósítjuk: ez már hangulatában is arra utal, hogy egy „magaslati” pontról vesszük szemügyre és így más perspektívából látjuk azokat a jeleségeket, amelyeket jellemzően „alulról” vagy „oldalról” szoktunk látni.

⁷⁰ Az „információs (vagy információ-központú) világkép” fogalma abban különbözik az információ-szemlélettől, hogy nem az információs univerzumra reflektál, hanem arra, hogy az információs komponens felértékelődése magát az egész világképet (legyen az fizikai vagy társadalmi-erkölcsi) meghatározza. Ilyen értelemben beszél pl. az Andréka-Németi szerzőpáros a mechanikus, illetve az energiaközpontú világképet felváltó információ-centrikus világképről (Andréka-Németi, 1988). Az információs mivolt ezek szerint olyan princípium, alapelv volna, amelynek mentén nem a Részről, hanem az Egészről alakítunk ki képet, annak legfontosabbnak tartott eleméből kiindulva.

⁷¹ Ezért gondolják – helyesen – a kemeroói kör teoretikusai, hogy az információs kultúra technológiai és humán oldala, vagy más nézőpontból a hagyományos, könyvre és könyvtárra alapozott kultúra és a számítógépes-digitális-hálózati kultúra békésen megférhet egymás mellett.

⁷² Talán ezért beszélünk az információs világképről olyan keveset. De talán éppen ezért van itt az ideje, hogy sokkal elmélyültebben kezdjünk el gondolkodni róla. Éppen ezen a területen halmozódott fel sok deficit, intellektuális adósság, itt pusztít legjobban a morális pánik, az ideológiai elfogultság, a bornírt intellektuális szigor.

Megítélésem szerint a „felsőfokú információs műveltség” tartományát nagyjából lefedi a *hyperliteracy* kifejezés. Korai előfordulásai (például Smith, 1992) még inkább csak posztmodern neologizmus-kísérletnek tekinthetők, de mostanra a „nagyon magas szintű (információs) írástudás” (*very high literacy*) értelmében használatos, már szótárakban is (ld. a Wiktionary vonatkozó szócikkét).⁷³

A személyes információs kultúra mérése

Koreai kutatók (Yang et al. 2009) olyan, az információs kultúra „individuális szintjének” fejlettségét mérő friss és jól használható szempontrendszert dolgoztak ki, amelynek célja az internet-penetráció első időszakának a sávszélességre, hozzáférésre, különféle tartalomtípusok használatára (összefoglalóan: az „informatizálásra”) vonatkozó alacsony szintű indikátorai helyett a hálózati polgárok magas szintű info-kulturális kvalitásainak mérése. Ehhez kidolgozták a személyes információs kultúra egyedi modelljét, amelynek megismerése jól egészíti ki az erről eddig elmondottakat, és amelyet kifinomultsága, valamint a módszer hazai adaptálásának reménye miatt mindenképpen érdemes alaposabban szemügyre venni.

Négy, a mérések során indexként szolgáló minőségre osztották az információs kultúra teljes tartományát (információs kompetenciák, normák, ízlés és aktivitás), és ezekhez egyenként 2-3, összesen tíz, megfelelő eljárással számszerűsíthető al-indexet rendeltek. Ezt a tíz indexet 73 indikátorral formálták ki, egy 250 fős, szülői internet-használókból álló mintán. Az egyes al-indexekhez tartozó indikátorok (mérési pontok) számát zárójelben látjuk.

4. táblázat

Az információs kultúra személyes dimenziói (Yang et al. 2009, 13)

Kognitív minőség (<i>Cognitive quality</i>)	Morális minőség (<i>Moral quality</i>)	Esztétikai minőség (<i>Esthetic quality</i>)	Gyakorlati minőség (<i>Practice quality</i>)
↑	↑	↑	↑
Információ-kompetencia (<i>Information competence</i>)	Információ-normák (<i>Information norms</i>)	Információs ízlés (<i>Information taste</i>)	Információs műveltség (<i>Information activity</i>)
↓	↓	↓	↓
Internet-használati készségek (13)	Információs etikett (5)	Információ fontossága (4)	Információs eredményesség (9)
Információ közösségivététele (3)	Online szabálykövetés (8)	Információtípusok előnyben részesítése (6)	Információs hasznosság (7)
Az információ kontrollja (11)	Online bizalom (7)		

⁷³ <http://en.wiktionary.org/wiki/hyperliteracy> Tegyük hozzá, a kifejezés asszociációs sugarában erősen hat a „hypertext”, így van egy finom áthallása azért a transliteracy (elemi szinthez sorolt) fogalmához is. Ruth Seely szóhasználata ugyanígy két irányba mutat: egyik helyen a jövő éppen formálódó új, magasrendű információs műveltség-tartalmait nevezi így, máshol a műveltség pusztá felgyorsulására utal vele, és így módon a superliteracy (elemi szintű) értelmében használja (Seely, 2009).

Noha a szerzők eredményeket nem közölnek, mert a kutatás célja csak az indikátor-család tesztelése volt, hogy a tudományos vizsgálódások számára standard eljárást dolgozzanak ki, és maguk is inkább a továbbfejlesztésre, mint a kapott adatok elemzésére tartják alkalmasnak a módszert, az jól látszik, hogy a személyes, egyedi információs kultúra-állapotok statisztikai összevetéséből elsősorban az adott társadalom információs kultúrájának fejlettségéről kaphatunk használható adatokat.

Ne feledjük: az elmúlt néhány évben az információs társadalom kutatói között megerősödött az a vélekedés, hogy a versenyképességben tapasztalható különbségek szerkezeti okát nem a technológiai adaptáció gyorsaságában, hanem a „kulturális talapzat” mélyrétegeiben kell keresni. Ennek megfelelően a saját, nemzeti információs kultúrájuk fejlettségét versenyképességi kérdésnek tekintő országok számára egyre fontosabb lesz, hogy idősoros adatok alapján kapjanak reális helyzetképet az állapotokról és állapotváltozásokról.

A személyes információs kultúra „forró területei”

A személyes információs kultúra felértékelődése számos, egy irányba mutató fejleménynek köszönhető, amelyek között vannak technológiai természetűek (például a magunkkal hordható eszközök, az egyes személyek köré tervezett hálózati architektúra, a *PAN – Personal Area Network*), vannak gazdasági jellegűek (a fogyasztók személyes megszólítása, a termékek egyediesítése, „perszonifikációja”, az egyes felhasználók online viselkedésének követése és adatbányászata), kulturálisak (a kultúrafogyasztókból részben termelővé válással) és politikaiak (ahogy az intézményektől az emberhez kerülnek át dolgok, vagy ahogyan az információs szabadság törvényeken keresztül szép lassan láthatóvá és korlátozottan ellenőrizhetővé válik a közszféra): befejezésül az újdonság-értéket jól jellemző fogalmi innovációkat sorvezetőként használva tekintjük listaszerűen át az egyes területeket.

A személyes információs tér (*Personal Information Space, PIS*) egyfajta gyűjtőfogalom: egyedileg összeválogatott tartalmak, személyre szabott információszolgáltatások, illetve speciális információkezelő eszközök folyamatosan alakuló, fejlődő, gazdagodó „felhője”. Ha ez tanulási környezet (*Personal Learning Environment, PLE*), akkor a korábbi keretrendszereknél (*Learning Management Systems, LMS*) nyitottabb, tanulóközpontú, a tanulói feladatokat előtérbe állító megoldásokat jelent, ahol a tanuló menedzselheti a saját maga által előállított tartalmakat, blogot írhat, „portfoliót” építhet. Amennyiben a saját állományok, dokumentumok rendezése vagy megosztása a cél, akkor a személyes, strukturált tartalomkezelés nagyszerű eszközei közül választhat, mint például a személyes wiki (*personal wiki*).⁷⁴ Ha a tartalmak rövid, közép- és hosszú távú megőrzéséről, visszakereséséről beszélünk, akkor a személyes digitális archiválás (*Personal Digital Archiving, PDA*) robbanásszerűen gyarapodó eszközei állnak csatasorba.⁷⁵ A sokféle megoldás, interfész használatát kívánják leegyszerűsíteni, felgyorsítani a második generációs személyes digitális titkár-platformok (*Personal Digital Secretaries, PDS*).

⁷⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Personal_wiki

⁷⁵ Ezek az eszközök nemcsak szaporodnak, hanem meglepő sebességgel differenciálódnak is (rövid szemléjüket ld. Z. Karvalics (2011)).

Az összes itt felsorolt megoldás a személyes termelékenység növelésének (*Personal Productivity Improvement, PPI*) szolgálatába is állítható, szoftverek, komplex alkalmazások, szakértők segítségével. Ezek legrégebbi darabjai, a személyes kapcsolatmenedzsment (*Personal Network Management*) eszközei új erőre kaptak a közösségi hálózatok robbanása után. Nem véletlen, hogy mostanra a gazdálkodástudomány az információ- és tudásmenedzsment világának elemei, friss darabjai közé emelte a személyes információ- és tudásszervezést (*Personal Information Management, PIM* és *Personal Knowledge Management, PKM*).⁷⁶ És már ott dörömböl a kapuban a még átfogóbb megközelítés, a személyes tudáskormányzás (*Personal Knowledge Governance, PKG*), ami a teljes eddig felsorolt színpépet stratégiai módon igyekszik a személyes fejlődés szolgálatába állítani.

Összegzés

E tanulmány elsősorban avval a szándékkal íródott, hogy az információs kultúrával és műveltséggel kapcsolatos, jellemzően egymástól független diskurzusokhoz tartozó alapfogalmakat bemutassa és azok egységes rendszerére ill. értelmezésére javaslatokat tegyen, bizonyos esetekben újszerű, de logikusnak tartott módon. Minderre nem a társadalomelméletben használatos fogalmi fegyvertár tisztogatásának szándéka, hanem nagyon is gyakorlati szempontok vezettek. Az információs szakemberek képzése felé forduló egykori könyvtárosképzés mellett a digitális kultúra kérdéseivel foglalkozó felsőoktatási kurzusok, tantárgyak és önálló szakok, és az információs kultúra népszerűsítésének új intézményi formái⁷⁷ is profitálhatnak abból, ha oktatási tevékenységük és egyéb misszióik tervezéséhez felhasználható muníciót kapnak.

Irodalom

- Andréka Hajnal – Németi István 1988: A számítástudomány alapjai: alapkutatás. *Filozófiai Függetlő* (4) 26–55.
- Avgerinou, Maria – Ericson, John 1997: A Review of the Concept of Visual Literacy. *British Journal of Educational Technology*, Vol. 28 (4) pp. 280–291.
- Balchin, W. – Coleman, A. 1965: Graphicacy: the fourth “ace” in the pack. *The Times Educational Supplement*, Nov. 5.
- Bawden, D. 2001: Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*, 57, 218–259.
- Brentrup, Robert J. 1992: Building a Campus Information Culture. *Educause Archive* <http://www.educause.edu/Resources/BuildingaCampusInformationCult/169075>
- Buckingham, David 1993: Towards new literacies, information technology, English and media education. *The English and Media Magazine*, Summer 20–25.

⁷⁶ Meg kell jegyezni, hogy a tudományos diskurzus már több mint tíz éves: Frand és Hixon (1999) úttörő közleménye óta tanulmányok és könyvek sora foglalkozik ezzel a területtel, legújabban ld. Paulcen és Gorman (2011).

⁷⁷ Elsősorban a Szegeden 2013 elején megnyíló Szegedi Agora nevű közművelődési intézmény Informatoriumára gondoljunk.

- Dela Cruz, Dianna 2012: Intercultural Information Ethics (27. fejezet). In: *Handbook of Information and Computer Ethics*, ed. K. E. Himma, H. T. Tavani, Wiley and Sons, Hoboken, N. J.
 Review: <http://diannabelacruz.pbworks.com/f/Chapter+27.pdf>
- Doueihi, Milad 2011: *Digital Cultures*. Harvard University Press
- Dömsödy Andrea 2011: Az információs műveltségről alkotott nézetek. *Könyvtári Figyelő*. 57. évf. (1.)
- Dömsödy Andrea 2012: Az információs műveltségről való gyermeki gondolkodás (PhD-értekezés, kézirat)
- Ezeani, Chinwe Nwogo 2011: Network Literacy Skills of Academic Librarians for Effective Services Delivery: The Case of University of Nigeria Library System. *Library Philosophy and Practice*, 2011 April <http://unllib.unl.edu/LPP/ezeani.htm>
- Elmborg, James (2006): Critical Information Literacy: Implications for Instructional Practice. *Journal of Academic Librarianship* Vol.32 (2) 192–199.
- Frand, Jason – Hixon, Carol (1999), „Personal Knowledge Management: Who, What, Why, When, Where, How?“, Working paper, UCLA Anderson School of Management
- Galbraith, James 2011: Research Habits of Undergraduates: Expect the Unexpected. *Advances in Library Information Science Newsletter* Vol 1. (1) http://resources.igi-global.com/Marketing/ALIS_Newsletter/March_2011/Essay_6/Essay_6.htm
- Gee, J. P. 2008: *What video games have to teach us about learning and literacy, revised and Updated*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Gendina, Natalia 2005: Information Culture in the Information Society: the View from Russia. In: *UNESCO between Two Phases of the World Summit on the Information Society*, Proceedings of the international conference held in Saint Petersburg, Russian Federation, ed. N. Gendina, Moscow: Institute of the Information Society, pp. 97–105.
- Gendina, Natalia 2008: *The Concept of a Person's Information Culture: View from Russia*. <http://archivesic.ccsd.cnrs.fr/docs/00/35/94/75/PDF/TexteGendinaColloqueErte2008.pdf>
- Gere, Charlie 2008: *Digital Culture*. Reaktion Books; Second Edition
- Gurak, Laura J. 2011: *Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness*. New Haven: Yale University Press.
- Harris, T. – Hodges, R. 1995: *The literacy dictionary: The vocabulary of reading and writing*. Newark, DE: International Reading Association
- Hilton, A. M. 1964a: *An ethos for the age of cyberculture* AFIPS '64 (Spring) Proceedings of the April 21-23, 1964, Spring joint computer conference ACM New York, NY, USA
- Hilton, A. M. 1964b: Cyberculture in the Transition from a War to a Peacetime Economy. *Fellowship*, May, 1964 pp. 3–9.
- Literacy and Legal Literacy 1996: In: *Literacy and the Courts. Protecting the Right to Understand* The John Howard Society of Canada <http://www.johnhoward.ca/document/litcou/english/page05.htm>
- Ipri, Tom 2010. Introducing transliteracy. What does it mean to academic libraries? *College and Research Library News* 71: 532–533, 567 <http://crln.acrl.org/content/71/10/532.full.pdf>
- Jackson, L. A. et al. 2008: Culture, gender and information technology use: A comparison of Chinese and US children. *Computers in Human Behavior* Vol. 24 (6) September
- Johnson, Clay A. 2011: *The Information Diet: A Case for Conscious Consumption*. Sebastopol, CA, USA: O'Reilly Media

- Kim, Kwang Hyung 2003: A Study of the Conduct of Korean IT Participants in Ethical Decision Making. In: Chung, Chin-Wan et al., eds: *Web and Communication Technologies and Internet-related Social Issues*, HSI Springer
- Kolko, Jon 2010: *An Information Design Culture* (project presentation, Savannah College of Art & Design, <http://www.jonkolko.com/educationCourse370.php> (7. slide)
- Koltay Tibor 2007a: Információs műveltség. Kommunikáció, felsőoktatási könyvtárak. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 16. évf. (7) 23–26.
- Koltay Tibor 2007b: Információs műveltség: fogalmak, mítoszok, kommunikáció. *Iskolakultúra*, 17. évf. (11–12) 119–129.
- Koltay Tibor 2009: Média-műveltség, média-írástudás, digitális írástudás. *Médiakutató*, 10. évf. (4) 111–116.
- Koltay Tibor 2011a: Kérdések és válaszok az írástudás új formáiról Anyanyelv-pedagógia (3) <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=329>
- Koltay Tibor 2011b: Information literacy for amateurs and professionals: The potential of academic, special and public libraries. *Library Review*, Vol. 60, No. 3, 246–257.
- Koltay Tibor 2011c: New media and literacies: Amateurs vs. Professionals. *First Monday*, Vol. 16, No. 1, <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/3206/2748>
- Koltay Tibor – Prókai Margit 2010: Terminológiai változások a XX–XXI. századi könyvtártudományban. *Magyar Terminológia*, 3. évf., 2. sz. 269–284.
- Kong, Dejun 2007: Another Social Force: Inter-organizational Network Culture. *Proceedings Papers* Midwest Academy of Management 2007 Annual Conference „Celebrating legacies: leading our renaissance” <http://www.midwestacademy.org/proceedings/2007/papers/mam07p11.pdf>
- Lacasa, P. – Martinez, R. – Mendez, L. 2008: Developing new literacies using commercial videogames as educational tools. *Linguistics and Education*, Vol.19 (2) 85–106.
- Leidner, D. E. – Jarvenpaa, S. L. – Tuomi, I. – Alavi, M. 1998: Organisation and information culture in knowledge management initiatives. *ECIS: International Schools Journal*, pp.1721–1723.
- Leidner D. E. 2010: Globalization, culture, and information: Towards global knowledge transparency. *Journal of Strategic Information Systems* 19 (2) pp. 69-77
- Livingstone, S. – van Couvering, E. J. – Thumim, N. 2008: Converging traditions of research on media and information literacies: Disciplinary and methodological issues. In D. J. Leu et al. (Eds.) *Handbook of Research on New Literacies*, pp. 103–132. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, N. J. USA
- Lotman, J. M. 1973: *Szöveg, modell, típus*. Gondolat, Budapest, Különösen: „Kultúra és Információ” (269–280.) és „A kultúra elsajátítása mint tipológiai jellemző” (307–319.).
- Lubar, Steven 1993: *InfoCulture: The Smithsonian Book of information age inventions*. Boston: Houghton Mifflin Company
- Mackey, T. P., – Jacobson, T. E. 2011: Reframing information literacy as a metaliteracy *College & Research Libraries*, vol.72 (1), 62–78.
- Martin, James 2006: *The Meaning of the 21st Century. A vital blueprint for ensuring our Future*. New York: Riverhead Books
- Miller, Jon D. 1983: Scientific Literacy: A Conceptual and Empirical Review *Daedalus*, Vol. 112 (2)

- Miller, Vincent 2011: *Understanding Digital Culture*. London: Sage Publications
- Molesworth, Charles 1998: Thinking about Computer Culture. *Salmagundi* No. 118/119, Spring-Summer 292–302.
- Nakamura, Lisa 2007: *Digitizing Race: Visual Cultures of the Internet*. University of Minnesota Press
- Natapoff, Alexandra 2008/2009: Deregulating Guilt: The Information Culture of the Criminal System; *Cardozo Law Review*, Vol. 30: 3, p. 965–1021 <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/cdozo30&div=28&id=&page=>
- Nicholson, D. 2000: From information technology to information culture: the CATRIONA II project and Strathclyde University's Digital Information Office. *Russian Digital Libraries Journal*, 3 (3) <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/eng/jou...>
- Novák Veronika 2007: *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Budapest: Gondolat-Infonia
- Oliver, Gillian 2008: Information culture: exploration of differing values and attitudes to information in organisations. *Journal of Documentation*, Vol. 64 (3) pp. 363–385.
- Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás 1999: *Információáramlás a magyar és török égvári rendszerben*. Eger, Studia Agriensia 20.
- Paulcen, D. J. – Gorman, G. E. 2011: *Personal Knowledge Management: Individual, Organizational and Social Perspectives*. Farnham, UK: Gower Publishing
- Rheingold, Howard, 2009: A mini-course on network and social network literacy Előadás a szerző videoblogján (Letöltve: 2012. január 20.) <http://howardrheingold.posterous.com/a-mini-course-on-network-and-social-network-li>
- Rheingold, Howard 2012: Understanding how networks work is an essential 21st century literacy. Előadás a szerző videoblogján (Letöltve: 2012. január 20.) <http://vlog.rheingold.com/index.php/site/video/network-literacy-part-one-how-the-internets-architecture-democratized-innov/>
- Riyaz, Aminath 2009: The information culture of the Maldives: An exploratory study of information provision and access in a small island developing state. Curtin University of Technology, MSc thesis
- Roth, Wolff-Michael – Pozzer-Ardenghi, Lilian – Han, Jae Young 2005: *Critical Graphicacy. Understanding Visual Representation*. Springer
- Seely, Ruth 2009: A new era of oratorial splendour and hyper-literacy. (Blogbejegyzés) <http://nospinpr.com/2009/01/21/a-new-era-of-oratorial-splendour-and-hyper-literacy/>
- Sennycy Pongrácz – Kokas Károly 2011: Könyvtárak a hálózatban. Hogyan változtatta/változtatja meg a könyvtárak jelenét és jövőjét a számítógépes világhálózatba kerülés? *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* 58 (10). http://virgo.bibl.u-szeged.hu/~kokas/tmtcikk/Sennycy-Kokas_TMT2011.html
- Smith, David G. 1992: Modernism, Hyperliteracy, and the Colonization of the Word. *Alternatives*, Vol. 17 (2) pp. 247–260.
- Spencer, Andy – Low, David 2011: The challenge of the information culture for the Paediatrician. *Archives of Disease in Childhood* (96) pp. 1167–1172
- Szkvorcov, L. V. 2001: Лев Владимирович Скворцов: Информационная культура и цельное знание: избранные труды – ИНИОН РАН
- Taylor, Mark C. 2001: *The Moment of Complexity: Emerging Network Culture*. The University of Chicago Press

- Terranova Tiziana 2004: *Network Culture: Politics for the Information Age*. London: Pluto Press
- Thomas, Michael 2011: *Deconstructing Digital Natives: Young People, Technology, and the New Literacies*. Routledge
- Toffler, Alvin 1964: *Culture consumers. Art and Affluence in America*. Penguin Books, Baltimore, Maryland
- Travica, B. (2003). Information view of organization: Contextualizing technology – technologizing context. *Proceedings of the American Conference for Information Systems*, Tampa, FL, August 2003.
- Tredinnick, Luke 2008: *Digital Information Culture: The Individual and Society in the Digital Age*. Chandos Publishing, pp. xiii + 205,
- West, Peter 2008: *The Arbiters of Reality: Hawthorne, Melville, and the Rise of Mass Information Culture*. Ohio State University Press; 2 edition
- Z. Karvalics László 1997: Az információs írástudástól az Internetig. *Educatio* (4) 681–698. http://www.neumannhaz.hu/tei/educatio/educatio/1997tel/studies/7karvalics/7karvali_hu.html
- Z. Karvalics László 2003: *From Individuals to the Global Community: the Hidden Contradiction of the Cultural History of Classification and the Latest Browsing Technologies*. The Twelfth International World Wide Web Conference. Proceedings of the Tracks, Vol. II. pp. 39–45.
- Z. Karvalics László 2008a: A digitális írástudástól a digitális műveltségig. *MI Újság*, december 7–8.o.
- Z. Karvalics László 2008b: *Úton a digitális kori kormányzás felé*. DEMOS, 2008
- Z. Karvalics László 2011: Egy másik PDA – a személyes digitális archiválásról It-Business Online, Szélsőjegyzet 2011. december 5. http://www.itbusiness.hu/Fooldal/publicisztika/Z_Karvalics_Laszlo/PDA.html
- Varga Katalin 2008: Az információs műveltség fogalma az európai és Európán kívüli Kultúrákban. In: Varga Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet <http://mek.oszk.hu/06300/06355>
- Varnelis, Kazys 2008: Conclusion: The Rise of Network Culture. In: *Networked publics*, ed. K. Varnelis, MIT Press
- Vincent, Stephen 1998: *Infoculture: Information Technology in the Construction Industry* Clearway Logistics Phase 2-3.
- Vinogradov, V. A. – Skvortsov, L. V. 1991: *Information culture: a key to social development and improvement of human existence*. The Hague: SPB Academic Publishing
- Widén-Wulff, Gunilla 2000: Business information culture: a qualitative study of the information culture in the Finnish insurance business. *Information Research*, Vol.5. (3) <http://informationr.net/ir/5-3/paper77.html>
- Wilmot, P. D. 1999: Graphicacy as form of communication. *South African Geographical Journal* Special Issue, June Vol. 81 (2) 91–95.
- Winograd, Terry 2009: *Library Culture | Information Culture* (unpublished lecture with commentaries of Hubert Dreyfus.) http://snarkmarket.com/blog/snarkives/books_writing_such/library_culture_information_culture/
- deWinter, Jennifer 2004: Multi-Media Narratives: The Videogame in an Emerging Mega-Literacy Works and Days (43/44: Capitalizing on Play: The Politics of Computer Gaming) Vol. 22. 73–91. http://www.worksanddays.net/2004/File10.deWinter_File10.deWinter.pdf

- Winthrop, Henry 1968: *Ventures in Social Interpretation*. Meredith Corp., Des Moines, IA
- Yang, Hecin – Kim, Eunjung – Choi Doojin 2009: Developing the Information Culture Index: How to Measure the Citizenship on the Internet. In: *IADIS International Conference WWW/Internet 2009*, IADIS Digital Library <http://www.iadisportal.org/digital-library/developing-the-information-culture-index-how-to-measure-the-citizenship-on-the-internet>
- Zheng, Yingqin – Heeks, Richard 2008: *Conceptualising Information Culture in Developing Countries*. Development Informatics Group, Institute for Development Policy and Management, University of Manchester (Manchester Centre for Development Informatics Series, Working Paper 34., pp. 1–26.)

Z. Karvalics László (50) történész, információs társadalom kutató, a Szegedi Tudományegyetem Könyvtár-és Humán Információtudományi Tanszékének egyetemi docense. Számos, információs társadalommal és információtudománnyal foglalkozó kurzus kidolgozója, szakkönyv és tanulmány szerzője. Kar Kiváló Oktatója (1999), Széchenyi-Ösztöndíjas (2000-től). Főbb kutatási témái: az információs társadalom születése, elméletei, az Internet kultúrtörténete, közoktatás és tudomány az információs társadalomban.

Szirbik Gabriella

Az információs társadalom árnyékvilágához. Az állami gondozottak és a tudástechnológiai kihívás

Bevezetés

Az állami gondoskodásban élő, felnövő fiatalok többnyire kényszerpályára sodort, kiszolgáltatott pályakezdőként „állnak készen” a munkaerő-piaci kihívásokkal szemben. A múltból sok örökséget megtartó intézményrendszer nem képes kompenzálni a rendszerbe bekerült fiatalok/gyerekek pszichoszociális és kognitív hátrányait, sőt sok esetben azokat újratermelve megerősíti a társadalmi életesélytelenségek bonyolult rendszerét, a társadalmi homeosztázis működési mechanizmusát kiszolgálva. *„Ahol a legnagyobb a kockázat, ott a legkisebb a védelem”* elven működő állami gondozási rendszer egyfajta **képességfejlesztés-központú** átalakítása, a **legcélszerűbb, s egyben a legkorszerűbb eszköz-és pedagógiai környezetbe** helyezhetné az intézményes nevelési és képzési folyamatokat. Az így megszerzett tudás, s a felismert teljesítmény következtében megerősödő személyiségek, **az induláskor szerzett pszichoszociális hátrányokat ellensúlyozni képes mechanizmust** hozhatnának működésbe.

Tanulmányunk megpróbálja sorra venni azokat az előremutató és innovatív készség – és képességfejlesztő megoldásokat, melyeknek a gyermekvédelmi szakellátás sajátosságaihoz igazított testreszabása, akár olyan modellprojektként is tudna működni, mely a bevont gyermekek **életesélyeit radikálisan javíthatná**, s a tapasztalatok birtokában megszületendő javaslatok és ajánlások mentén, **a teljes gondozotti rendszer tudás-központú átalakítását is eredményezhetné.**

Az állami gondoskodásban élő gyerekek kiragadása az ipari korszak oktatási és szociálpolitikai rendszeréből, mindenekelőtt azt feltételezi, hogy ezekben a gyerekekben szellemi és anyagi téren lehetőséget lássunk, a tudástársadalom szempontjából erőforrásként gondoljunk rájuk.

Az ipari korszak jóléti struktúrájának (jóléti állam) átalakulása, politikai átalakítása nyilvánvaló a XX. század '80-as éveitől. Ennek a folyamatnak a részletes tárgyalása semmiképpen nem feladat e dolgozat keretei között, de az megemlítenéd, hogy az átalakítás/átalakulás ún. „önellátó jóléti társadalom” modellje (Offe, 1984.)¹ decentralizált, nem-bürokratikus és egalitárius képzetébe jól beilleszthető az állami gondozotti rendszer tudás-központú átalakítása.

¹ Offe, Claus: A modern szociális állam néhány ellentmondásáról (1995)

Posztmodern szociálpolitika

Az Európai Uniónak az Európai Szociális Modell megőrzésére (vagy megteremtésére?) tett erőfeszítései a szociális – értsd: társadalmi – beruházás állama (aktív jóléti állam)² felé mozdítják el a jóléti konszenzusban kialakult jóléti állami tevékenységet. A szociális beruházás állama új szociálpolitikai szemléletet követel. Ennek az új szemléletnek a lényeges elemei a következők:

- Pozitív segélyezés ellentétben a jóléti állam passzív segélyezési rendszerével
- Nem a kockázatokat akarja minimalizálni, hanem annak pozitív, lendületadó oldalát, a felelősségvállalást akarja erősíteni: felelősség nélkül nincs jog elve (a pénzbeni ellátások bizonyos területein belül a szerződéselvű logikát kívánja közvetíteni a segélyezési logika helyett, ilyenek a minimumjövedelem-rendszerek)
- A kockázatvállaláshoz szükséges erőforrásokat nem kizárólag állami feladatként képzeli el, nagy hangsúlyt kapnak az államon kívüli aktotok (egyén, család, civil szféra)
- Aktív állampolgári részvétel erősítése, beruházás az emberekbe

Ez az új szemléletmódú szociálpolitika, amit nevezhetünk posztmodernnek is, más paradigmátikus alapon áll, mint a jóléti állam keretei között egzisztáló modern szociálpolitika. Elsősorban nem egyparadigmájú – casteli kifejezéssel élve egyszerre *megelőző* és *hibajavító*³ –, illetve tartópillére nem a teljes foglalkoztatottság és a konszolidált bérmunkaviszony, aminek a lényege, hogy a szolidaritást a munkának és a munkán keresztüli védelemnek az egybeépítésével valósította meg (Castel 1993,1995)⁴

Az aktív jóléti állam preventív jellegére fókuszálva legújabbban az az állampolgárstátusz került fókuszba, amely aktív, autonóm, viszonyait öntevékenyen és másokkal egyeztető módon képes egyszerre szabadságot és biztonságot magáénak tudni. Az *aktív társadalmi befogadás* újkeletű európai értékének megfelelően, ami a munkaerő-piaci részvétel megjelölésére szolgál, a rugalmas munkaerőpiac fragmentált szerkezetéhez igazodva folyik a hídverés a bizonytalan munkaerő-piaci státusz és a szociális biztonság világa között. Ebben a vonatkozásban előremutató jelenség az *e-befogadás stratégiája*,

² A kifejezést gyakran az Európai Szociális Modell szinonimájaként használják, ami nem jelenti feltétlenül a fogalmak tartalmi azonosságát. A két fogalom háttérében eltérő társadalomfilozófiák állnak. Az aktív jóléti állam a jóléti állam racionalizációját jelenti. Ez annyit tesz: szociális juttatások helyett szociális beruházás (Giddens 1999). Mindazonáltal az Európai Szociális Modell pontos tartalmi jelentése nem ismert, semmiképpen nem koherens, de körülírásának vannak állandó elemei: emberi jogok, demokrácia, szolidaritás, társadalmi igazságosság, teljes foglalkoztatás, befektetés az emberekbe, nemek közötti egyenlőség, társadalmi kirekesztés elleni küzdelem, mindez egységben a magas szintű gazdasági fejlettséggel.

³ Castel „A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása” című tanulmányában azt valószínűsíti, hogy a (poszt)modern társadalmaknak kettős szociálpolitika alkalmazására kényszerülnek, egy *megelőző (preventív)* és egy *hibajavító* szociálpolitikára, de az is elképzelhető, hogy választaniuk kell (?), a két szociálpolitika között. A *hibajavító szociálpolitika* lényegében *szegénypolitikát* jelent, a *preventív szociálpolitika* pedig a *modern szociálpolitikát* jelöli. A minimumjövedelem-rendszereket bevezető törvényeket a hibajavító szociálpolitika tudatosításának tekintik.

⁴ A modern szociálpolitikának, a jóléti állam prosperáló szakaszában, is kétféle céltételezésével találkozunk: prevenció és korrekció, de a szociálpolitikának abból, a társadalomban betöltött szerepéből adódóan, miszerint *a társadalmi struktúra viszonyait alakítani tudja* az egész társadalmat átfogó funkcionális és disztributív elveivel és értékeivel, a hangsúly és a figyelem mindenképpen a prevencióra, sőt a kívánatostól eltérő társadalmi viszonyok megváltoztatására került.

mint az EU legújabb eszköze a probléma kezelésére. A jóléti állam egy új reflexiós szinten való megőrzése, vagy másként funkcionális és disztributív újrakalibrálása, szempontjából lényegi változást jelentene a résztvevők *kliensi*, illetve *potenciális kliensi* státuszának *aktív állampolgári* státusszá alakítása. Az *e-befogadás stratégia* (e-szociálpolitika) alapja, hogy *a munkát a tudás által kell értékesébbé tenni*. Az élethosszig tartó tanulás, a tudás egyenlőbb terítése, a flexibilitás, a szociális kompetenciák fejlesztése, csoportmunkára való alkalmasság, a másság megértése, hálózatban való gondolkodás, pluralitástűrés és hatalomellenesség azok a kulcsfogalmak, melyek a szociálpolitikai értelemben vett tudásvagyon-gazdálkodás feltételei, a tanulásnak azt az értelmet adva, hogy képesek legyünk saját kezünkbe venni a sorsunkat. Ez a szemléletmód alapelemként kezeli az IKT eszközök használatát és terjesztését. Napjainkban úgy gondoljuk, hogy az IKT adta eszközök, s általában az információs társadalom adta lehetőségek kiegyenlíthetik a hagyományos társadalmi viszonyokat, igazán komoly kihívást jelentve a vertikális társadalmi elrendeződéssel szemben. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy létezik digitális szakadék és digitális törések, melyek a meglévő cserztékekre (egyenlőtlenségi törésekre) épülnek rá, azokat tovább mélyítve. Az IKT eszközei mégis alkalmasnak tűnnek arra, hogy segítségünkkel növeljük a leszakadó társadalmi rétegek, csoportok esélyegyenlőségét, életminőségét. Az e-befogadás stratégia ezt fejezi ki.

Az Unió 2011-ben adta ki az ún. Európai Digitális Menetrendet, ami az Európa 2020 Stratégia részeként jelent meg. Ebben a menetrendben a digitális készségek, a digitális társadalomban (! – ez az új terminológia) való jártassághoz szükséges készségek és tudások fejlesztése került középpontba, illetve e kompetenciák konkretizálása, pontos leírása. Az e-skills (e-készségek, e-szakértelem) körvonalazása kapcsán a „*hogyan tanuljak tanulni*” és „*az élethosszig tartó tanulásra való felkészülés képessége*” állnak a fókuszban. Magyar vonatkozásban is ismert az „Oktatás és Képzés 2010” című munkaprogram⁵ által meghatározott 8 kulcskompetencia (2004), melyek fejlesztése az új munkaerő-piaci elvárásokhoz való alkalmazkodás szempontjából fontos. Ezen elvárások lényege: *képesség az élethosszig tartó tanulásra, képesség az aktív állampolgári létre, képesség a foglalkoztathatóságra*.⁶

Sokféle elméletet, illetve fogalmat használhatunk annak a társadalmi változásnak a leírására, amely a 20. század második felében következett be, ugyanakkor a témával foglalkozó szerzők egyetértenek abban, hogy ennek a változás-komplexnek (információs társadalom) a közös eleme a szerkezetváltás. Szerkezetváltás a gazdaságban, a politikában, a társadalmi, s kulturális dimenziókban. Új strukturális elemek alakulnak ki a hálózatok segítségével, egyfajta „hálózati társadalom” jön létre a maga új intézményeivel együtt, amelyek javarészt a már ismert társadalmi intézmények átalakult formái.

A társadalmi alrendszerben bekövetkező változások főbb jellemzőit érdemes részletesebben is szemügyre venni.

⁵ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wylzW5W7ObYJ:www.nefmi.gov.hu/euro-pai-unio-oktatas-oktatas-kepzes-2010+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

⁶ Anyanyelvi kommunikációs készségek; idegen nyelvi kommunikációs készségek; matematikai ismeretek, tudományos és technológiai alapkészségek; IKT készségek; tanulni tanulás készsége; interperszonális és állampolgári ismeretek; vállalkozói készségek; kulturális érzékenység

A foglalkoztatottság mintázata megváltozik, a klasszikus bérmunka-társadalom felbomlik (Castel 1998),⁷ jellemzővé válik az atipikus foglalkoztatottság: részmunka, távmunka, e-munka, illetve általában jellemző lesz az instabil munkaerő-piaci státusz, az irreguláris munkavégzés, s a növekvő fiatalkori munkanélküliség. Az alulkvalifikált munkaerő, akár egész közösségek, régiók, értéktelenedhetnek el, záródhatnak ki a termelési folyamatokból. Ezzel együtt a háztartások jövedelme kiszámíthatatlanná, szabálytalanná, s összetetté válik. A nem fizetett munka eloszlása más mintázatot ölt, nem kifejezetten a házimunkára koncentrálódik, ami feszültséget, kényszerű redisztribúciót eredményez. A társadalom rendszerszintjén túl, az életvilág működések a logikája is megváltozik. De-standardizált életutak válnak jellemzővé, a házasság intézménye válságba kerül, a klasszikus patriarchális családmodell instabillá válik. Alternatív családi együttélési formák és háztartási berendezkedések alakulnak ki. Csökken a születések száma.

Az egyének élethelyzetei és életútjai diverzifikálódásának következtében a hagyományos (ipari társadalomhoz tartozó) társadalmi rétegződés modellje, hierarchikus felépítése megkérdőjeleződik. Az egyének cselekedeteiben és életvezetésében háttérbe szorul a társadalmi osztályhoz való tartozás, s *előtérbe kerül az egyéni önértelmezés, a saját életrajz önálló megalkotása*. Az individualizációs folyamat⁸ ugyanakkor nem jelent teljes atomizálódást, izolációt, egyedüllétet, hanem elsősorban az ipari társadalom életstílusainak kicserélődését valami újjal, amelyben *az egyéneknek saját maguknak kell megalkotniuk életstílusukat*.

A megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás kérdése központba helyezi az *információs társadalom által teremtett új tanulási kihívást, ami a lifelong learning központi magja körül szerveződik*.

1. ábra
Forrás:FN Blog⁹

⁷ Lásd bővebben: Robert Castel : A szociális kérdés alakváltozásai (1998)

⁸ Lásd bővebben: Beck: A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba (2003)

⁹ FN Blog – oktatás http://oktatas.blog.fn.hu/index.php?view=bejegyzes_oldal&bejjid=56193&bej cim=M_i_mindenre_vagyunk_kompetensek&todo=

Ahogy Jenei fogalmaz: „Az egész életen át tanulás fogalma inkább az élet minden területén való tanulás fogalmába megy át. A kapcsolatok (connections), a tudás (knowledge) és a kontextus (context) határozzák meg az egyén lehetőségeit. A munkán keresztül (learning through work) és a munkahelyen (learning at work) végzett tanulás adja a szakértelmet (expertize), ami a közösséghez kapcsolja az egyént. A tudás rendezett értéke (domain) adja a személyes tudás portofóliót, amely folyamatos visszacsatolásoknak és értékeléseknek van kitéve (assessment, feedback).

Mindehhez egy lényeges meglátás is tartozik: *az emberi kompetencia mértéke a hipertanulás világában nem az emlékezőképesség, hanem a felfogóképesség*.¹⁰

Tanulmányunk arra a kérdésre fókuszál, hogy az állami gondoskodásban élő gyerekek/fiatalok miként lesznek képesek arra, hogy a fent jelölt kihívásoknak eleget tegyenek, kik fogják őket kísérni a hipertanulás világában, s miért is tettük fel ezt a kérdést?

A „miért”

Az 1997. évi XXXI. Gyermekvédelmi törvény és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény (Gyvt) központi szemlélete a gyermekek érdekeinek és jogainak mindenek előtt való érvényesítésére törekszik, ennek megfelelően *elsődleges a gyermekek családban történő nevelkedésnek biztosítása*. Minden gyermekvédelmi beavatkozás a családban történő kiegyensúlyozott nevelés segítségét, a családból kiemelt gyermekek esetében pedig a saját családba történő visszahelyezést célozza. Ez a szemlélet tükröződik a gyermekvédelmi jogszabályok létrehozásában, a gyermekjóléti alapellátásokat biztosító intézmények kiépítésében, amelyek *feladata a prevenció*. A gyermekek csak nagyon indokolt veszélyhelyzet esetén kerülnek ideiglenes hatályú elhelyezésbe, mivel a gyermekvédelmi törvény elsődleges célja az, hogy a gyermek az alapellátásban biztosított szolgáltatások segítségével minél tovább maradjon saját, vérszerinti családjában, illetve a krízis elhárítása után oda visszakerüljön.

Természetesen a korszerű törvénykezés nem szüntetheti meg az „állami gondozotti” gyermekstátuszt. Jelenleg Magyarországon 23 ezer gyermek él valamilyen formában állami gondoskodásban, tehát az alapellátásból már „kiesve”, a szakellátás valamilyen hatályú elhelyezése alatt, otthont nyújtó ellátásban. A gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátásai közé tartoznak a *nevelőszülői férőhelyek, gyermekotthonok, lakásotthonok, speciális- és különleges gyermekotthonok, általános iskolai diákotthonok*, de megvalósulhat a gyermek szakellátása a Szociális törvény hatálya alá tartozó *ápoló-gondozó bentlakásos otthonban* is, illetve a szakellátásban nagykorúvá vált fiatalok esetében *utógondozó otthonok és utógondozói külső férőhelyek* formájában is.

A gyermekvédelmi gondoskodásban való nevelkedés jelentősen befolyásolja a későbbi élet-és karrierlehetőségeket. A természetes családi környezet hiánya alapvető szocializációs deficitekhez vezet, a devianciák általi érintettség veszélye sokszorosára nő.

¹⁰ FNBlog-oktatás http://oktatas.blog.fn.hu/index.php?view=bejegyzes_oldal&bejid=56193&bej cim=Mindenre_vagyunk_kompetensek&todo=

Az „intézeti nevelés” hátrányairól, látens funkcióiról, sokféle beszámoló készült már. Emblematikus ebből a szempontból Mikus Gyula pszichológus két írása, melyek a Család, Gyermekek, Ifjúság folyóirat hasábjain jelentek meg 1992-ben, illetve 1993-ban, „Mi lesz velük?” címmel.¹¹ Mikus írásai esettanulmányok „intézeti” fiatalokról. Különösen szembetűnő az, hogy az Aszódi Fiúnevelő Intézetben készült arcképvázlatokban, a két éves korától állami gondoskodásban lévő K. P.-ről, aki sorozatos lopások miatt került a „javítóba”, ezt írja: K.P.csupán azért (került be az esetleírások közé – megjegyzés tőlem: Sz.G.), hogy legyen előttünk összehasonlításra egy szimpatikus, de már szinte javíthatatlanul, fiziológiailag is beidegzett, negatív irányultságú személyiség. P. sem több 17 évesnél. (...) Azt gondolom, nagyon messzire ment és nagyon rigiddé, alakíthatatlanná vált. Érdekes órákat el lehet vele tölteni. Sokat lehet tőle, belőle, ügyeiből, fogásaiából, életéből, kudarcaiból tanulni, de a megváltoztathatóságában nem igen hiszek.”

A gyermekvédelmi szakellátás (állami gondoskodás) otthon nyújtó intézményeiben elhelyezett gyermekekről, fiatalokról, a *Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató* nyújt száraz adatokat. Az adatok főként az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programból (OSAP) származnak, s a KSH gyűjt be kérdőívek alapján a szakminisztérium megbízásából. A kiadvány a korábbi, *Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről* címmel megjelent minisztériumi adattárral váltotta fel. Az új adattár lényegében lefedi a gyermekvédelmi intézmények rendszerét. Ennek megfelelően adatokat tartalmaznak

- a gyermekjóléti alapellátásokról,
- ezen belül külön a bölcsődékről,
- a gyermekotthonokról és nevelőszülői hálózatokról,
- a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálatokról
- és a gyámügyről.

A statisztikai adatok külön kitérnek arra, s így jól látszik, hogy viszonylag jelentős az állami gondozott gyerekek/fiatalok között azok száma, akiket bűncselekmény elkövetésével meggyanúsítottak, gyanúsítottként nyomozást indítottak ellenük.¹² A gyerekek nem elhanyagolható százaléka tehát már „intézeti pályafutása” alatt összeütközésbe kerül valamilyen módon a törvénnyel. Természetesen az esetek egy részében maga a bűncselekmény gyanújába való keveredés lesz az oka az intézeti elhelyezésnek, de ez akkor sem változtat azon a tényen, hogy a gyermekvédelmi intézményekben nevelkedő gyerekek hátrányos élethelyzete, traumáik, az, hogy kevésbé, vagy egyáltalán nem számíthatnak a szülői támogatásra-segítségre az értelmes felnőtté válás útján, a teljes életre való felkészülésben, jelentősen növeli a majdani társadalmi kiülleszkedés esélyét, a senkiföldjére való sodródást.

¹¹ Mi lesz velük? Az intézeti nevelés még nem szünteti meg a veszélyeztetettséget! – Sőt! (Rendhagyó esetelemzések) http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Kiadvanyok/Mikus%20Gyula%20Mi%20lesz%20vel%20C3%BCk.pdf Mi lesz velük? (Arcképvázlatok, személyiségrajzok az Aszódi Fiúnevelő Intézetből) http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Kiadvanyok/Mikus%20Gyula%20Mi%20lesz%20vel%20C3%BCk%20Arck%20A9pv%20C3%A1zlatok.pdf

¹² Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató http://ncsszi.hu/kutatasi-igazgatosag-1_10/szocialis-es-gyermekvedelmi-szolgaltatasok-2_35/gyermekvedelmi-statisztikai-tajekoztato,-2009-n_88

Az utógondozottak körében végzett kutatások többször rámutattak arra is, hogy „A hosszú évek alatt intézményes életformára szocializálódott fiatalok számára még az utógondozó otthonban elvárt önállóság is nagy kihívást jelent. „ (Bede–Rakos 2010, 15)

Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) bevezetésével a magyar gyermekvédelmi rendszer strukturálisan is fokozatosan átalakult. A hagyományos, klasszikus értelemben vett, nagy létszámú nevelőotthonok jelentős része vagy megszűnt, vagy átalakult több kisebb gyermekotthonná, vagy ún. lakásotthonná.¹³ Emellett kiépített nevelőszülői hálózat is rendelkezésre áll az állami gondoskodásban lévők ideálisabb ellátására. Az elmúlt harminc évre visszamenőleg azt figyelhetjük meg, hogy a 80-as évektől folyamatosan csökkent az intézményben elhelyezett gyermekek száma, a nevelőszülőnél történő elhelyezést előnyben részesítve. Mégis igaz az, hogy: „...az intézményes ellátásba kényszerült gyermekek koruktól függően különböző mértékben sérülnek a gyermekvédelemben töltött idő alatt. Leginkább veszélyeztetettek a csecsemők, akik 1-2, vagy 2-3 év után maradandó mentális és pszichés egészségkárosodással kerülnek ki a rendszerből.” (Hodosán 2008, 13)

A Gyvt. megszületése óta, a hazai gyermekvédelemben történt sok pozitív változás ellenére sem mondható az el, hogy a gyermekek mindenek felett álló jogai maradéktalanul érvényesülnének. Az intézményi érdekek sokszor felülírják – akár tudatosan, akár akaratlanul – a gondozottak érdekeit. Az ipari korszakot jellemző túlzott centralizáltságot egy olyan decentralizált struktúra váltotta fel, mely sokszor ellenállást, s ellenintézkedést is kivált. Elsősorban fiskális megfontolásokból a fenntartók igyekeznek olyan mamutintézményeket létrehozni, melyek akadályozzák a szubszidiaritás elvének az érvényesülését, s ezzel elbürokratizálják a segítő tevékenységet.¹⁴ „A magyarországi gyermekvédelmi rendszer helyzete olyan társadalmi örökségre utal, amit csak nagy erőfeszítések árán lehet megváltoztatni.” (Hodosán 2008, 14)

A rendszer egyik legnagyobb hibája, a gondozási helyek gyakori változásaiban keresendő. Azok a gyerekek, akik nevelőszülőnél, kevés gondozóhely váltásban növekednek, vagy nőttek fel, lényegesen nagyobb eséllyel küzdenek meg a tanulási, életkezdési nehézségekkel.

További problémát jelent az a paradoxon, hogy miközben a gyermekvédelmi intézmények fontos célja az önálló életre nevelés, aközben a kvalitatív kutatások eredményei szerint, *az intézetvezetők legtöbbször felkészületlenül tartja a fiatalokat az önálló életre.* Ennek az ellentmondásnak az lehet az oka, hogy a gyermekek egyre későbbi életkorban kerülnek be a rendszerbe. Az intézményvezetők egyöntetűen megfogalmazták, hogy nagy nehézséget jelent az, hogy *a bekerülők életkora kitolódott.* 14-15-16, sőt 17,5 éves korban is utalnak be gyerekeket, akiknek az ellátása nehézséget okoz,

¹³ A gyermekotthonnak legalább 12, de legfeljebb 40 fő ellátására alkalmasnak kell lennie. A gyermekotthonban a gondozott gyermek nevelését, gondozását a szakmai programban meghatározott elvek szerint kialakított kisközösségekben (a továbbiakban: csoport) kell biztosítani. Egy csoportban legfeljebb 12 fő helyezhető el – néhány kivételtől eltekintve. A lakásotthon olyan gyermekotthon, ahol önálló lakásban vagy családi házban történik a gondozott gyermek, fiatal felnőtt elhelyezése. A lakásotthonban legfeljebb 12 gondozott gyermek, fiatal felnőtt helyezhető el. (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről) http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.exe?docid=34254.208895

¹⁴ Szikulai I. – Rác A.: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, különös tekintettel az otthon nyújtó ellátásokra http://ifka.hu/img/files/3_euprom/ELETERO/Gyermekvedelmi%20rendszer_Szikulai%20Istvan_%20Racz%20Andrea.pdf

nincsenek felkészülve a serdülő korú fiatalok tömeges fogadására, s e tekintetben nincs különbség a gyermekotthon és a lakásotthon között.¹⁵

Tetézi a rendszerben rejlő problémákat az a nem elhanyagolható tény is, hogy *a gyermekvédelmi gondoskodásban élők munkaerő-piaci esélyei jóval rosszabbak az átlagpopulációhoz képest*, hiszen többszörös hátránnyal indulnak. A gyermekvédelmi gondoskodásba kerülő gyermekek sajátos életútjuk eredményeként rövid tanulási karrierrel számolhatnak, jellemzően csak alacsony iskolai végzettség eléréséig jutnak.

A hátrányok egy része a családi szocializációs minták hiányából fakad, más részük pedig a kvalifikáció hiányából. Az állami gondozott gyerekek továbbtanulása dominánsan a szakiskolai képzésben realizálódik. Az érettségit adó középfokú oktatásba minimális számú fiatal kerül ebből a közegeből. Az iskolarendszer minden szintjén számolni kell az állami gondozottak nagyarányú lemorzsolódásával. Az általános iskolákból történő lemorzsolódás az induló létszámokhoz képest 2,4%-os, ugyanez a gimnáziumokból 8,5%-os, a szakmunkásképzőkből 32%-os.¹⁶ Ennek okai a tanulási nehézségekben, iskolai kudarcokban és a túl gyakori iskolaváltásokban keresendő, ami természetesen összefügg a gyakori gondozási hely-változással. *A Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató adatai szerint a 2008/2009-es tanévben az általános iskolai tanulmányait befejezett állami gondoskodásban élő gyermekek 68%-a szakiskolában tanult tovább, 8% -a gimnáziumban, 17%-a szakközépiskolában, a maradék kb. 2% pedig valamilyen iskolarendszeren kívüli tanfolyami szakoktatásban (OKJ) vett részt. 5 %-a nem tanult tovább.* A nevelőszülőknél élő gyermekek esetében valamivel kedvezőbb a kép, de itt is felülreprezentáltak a szakiskolákban továbbtanulók. Az alacsony iskolai végzettség komolyan megnehezíti a munkaerő-piaci részvételt, de emellett a munkakeresés és a munkahely megtartása is problémákat vet fel, hiszen *azok olyan készségeket igényelnek (pl. alkalmazkodóképesség, feszültségtűrés, önmenedzselés, kapcsolati tőke mozgósítása stb.), amelyek a gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtt fiataloknál legtöbbször hiányoznak, vagy gyengék.* Egyáltalán nem ritka jelenség az, hogy a rendszerből kikerült fiatalok lakhatása sem megoldott, ami lehetetlenné teszi a folyamatos munkavállalást. Az otthonteretmentési támogatást gyorsan felélik, folyamatos kudarcok érik őket a munkakeresés során, s hamar feladják a küzdelmet. „A fiatalok alkalmi és szezonális munkákból tartósan nem képesek biztosítani megélhetésüket, életvitelük kriminalizálódhat, esetleg a fedél nélkül élők számát gyarapítják.” (Módszertani Kiadványok I. 2009, 17) *A fővárosi hajléktalanok körében – becült adatok alapján – a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerültek aránya elérheti a 25-30%-ot.* „Az alulképzettséghez kapcsolódó munkavállalási nehézségek, továbbá a később kialakuló hajléktalan életmód feltehetően kauzális összefüggést mutatnak a gyermekotthoni ellátással, illetve annak minőségével.” (Módszertani Kiadványok I. 2009, 17)

A magyar gyermekvédelmi rendszer utógondozói hálózatának működését elemző tanulmányok fontos megállapításokat tesznek azzal kapcsolatban, ami a rendszer komplexebb fejlesztésének irányába mutat: az alap- és szakellátás, a kötelező iskoláztatás kérdése, a pályaaorientáció és szakmaszerzés, a munkára való felkészítés és az ön-

¹⁵ Lásd bővebben: Rákó Erzsébet: *Intézményben élni* (2010)

¹⁶ Módszertani Kiadványok I. „... sokan vagyunk egyedül...” Fővárosi Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat, Budapest (2009)

álló életvitel megismerésének terén. Jelenleg *nem létezik ugyanis olyan szakmai minimum, amely végső soron a munkaeő-piaci esélyek javítását segítené elő.*

„A gyermekvédelmi szakellátásban nagykorúvá vált fiatalok hátrányainak csökkentése érdekében olyan utógondozó rendszert kell kialakítani, amely rendezett lakásviszony mellett, a munkaeő-piaci készségek fejlesztésében, a munkahelykeresésben és a munkahelyen való megmaradásban is támogatja a fiatalt.” (Módszertani Kiadványok I. 2009, 21)

Meglátásunk szerint – azon túl, hogy reménykeltő ez a törekvés – a rendszer holisztikus szemlélete és kezelése nélkül csak teoretikus vágyalom maradhat.

Módszertani kitérő

A gyermekvédelmi gondoskodásban élők nem tekinthetők a társadalom egy véletlen mintájának. *A bekerülés a rendszerbe: az okozat.* Az ok, amiért gyermekvédelmi szakellátásba kerülnek, az a deprivált, problémás társadalmi, családi közeg, a többséghez viszonyított eleve hátrányos helyzet, az alacsony/ártó szociokulturális és szocio-ökonómiai státusz, az önpusztító, deviáns magatartásformák, melyeknek hatásai megmaradnak a rendszerben is. A rendszer nem képes kellően kompenzálni a hozott esélytelenségeket, hátrányokat, sőt sok esetben még meg is erősíti azokat. A gyermekvédelem ezen látens vagy ideologikus funkciója egyértelműen kitapintható, mint fentebb is jeleztük.

„A bekerültek nem pusztán azért hátrányos helyzetűek, mert a gyermekvédelemben nőnek fel, hanem épp ellenkezőleg: hátrányos helyzetük miatt kerültek szakellátásba.” (Kiss – Papszt – Temesi 2008, 26). Így a kérdés mindig az kell, hogy legyen: **a rendszer mennyiben járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek (társadalmi és biológiai esélyegyenlőtlenségek) konzerválásához és újratermeléséhez?** Egyszerűen arra kell rákérdeznünk, hogy *milyen mérvű a magyar gyermekvédelmi rendszer tevékenységének társadalmi meghatározottsága?*

A Kiss–Papszt–Temesi szerzőhármast további megfontolandó módszertani ajánlásokat tesz:¹⁷

A szakellátásban való elhelyezés nem véletlenszerű – mérlegelés tárgyát képezi, hogy ki kerül nevelőszülőkhöz, gyermekotthonba, vagy speciális gyermekotthonba. Az elhelyezésnél befolyásoló tényező a gyermek értelmi fejlődése. Annak a gyerekeknek van nagyobb esélye nevelőszülői elhelyezésre, aki normálisan fejlődik, még enyhe fokban sem marad el kortársaitól.

A szakellátásban lévők nem homogén csoport – eltérő életkorban, eltérő környezetből, eltérő okokból kerülnek be és a rendszerben való elhelyezésük is eltérő.

A szakellátásban lévők eltérő időt töltenek a rendszerben – Nem mindegy, hogy valaki születésétől felnőtté válásáig van a rendszerben, vagy pl. 15 éves korától. A Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató szerint a 11 éves és annál idősebb korosztály felülreprezentált a szakellátásban.

Jelen tanulmány merész, de legalább is újszerűnek tűnő célkitűzését tekintve,

¹⁷ Kiss–Papszt–Temesi: Módszertani megjegyzések a gyermekvédelemben végzett vizsgálatok kapcsán (2008)

joggal elvárható a célcsoport megjelölése. A konkrét tervezet felvázolása – reményeink szerint – egyértelművé teszi a beavatkozás pontjait, s ezzel a célcsoportjait, még ha kétséges is a gyermekvédelmi gyakorlatból kiindulva az, hogy a klasszifikálás problémamentesen és a célszerűen megvont paraméterek mentén sikerülhet.

Éppen ezért premisszáink a meglévő intézményi struktúrán kívülre tekintenek. Egyfajta deinstitutionalizáció mentén, olyan holisztikusan szemlélt és kezelt közeget/környezetet képzelünk el, mely a „bölcstől a diplomáig” jelen van a szakellátásba bekerült gyermekek életében. Több mértékadó nemzetközi kutatás megállapította már¹⁸, hogy a gyermekek számára a legmegfelelőbb ellátást a családi elhelyezés biztosítja, valamint azt is, hogy ez a forma a leggazdaságosabb egy ország számára. *Ugyanakkor fontos az is, hogy az intézetekből való kiköltöztetés erőteljes törekvése mellett, olyan szolgáltatás-rendszert alakítsanak ki és olyan intézkedéseket dolgozzanak ki, amelyek révén elkerülhető a gyermekek újbóli intézeti elhelyezése.* Ennek szélesebb hatása kiterjedhet az ország jóléti rendszerének egészére, amely óriási tervezőmunkát kíván, megvalósulása pedig hosszú időt vehet igénybe.

Az általunk elképzelt **szolgáltatás-rendszer** igyekszik a felemásan decentralizált ellátórendszert, s a törvényi környezetet figyelembe véve olyan „ötletket” felvázolni, melyek koncepcionálisan jelentenek mást/újat a rendszerben élők lehetőségeiben, s ezzel az életésélyek javításához hozzájárulhatnak.

A „hogyan?”

A szolgáltatás-rendszer nem annyira az állami gondozottság tényére, sokkal inkább a veszélyeztettség tényére koncentrálna. Azok a gyerekek, akik valamilyen veszélyeztettség okán kapcsolatba kerülnek a gyermekvédelmi szakellátással, becsatlakoztathatók lennének a szolgáltatás-rendszer különböző pontjain.

A kiindulást segítő ötletként három elemet vázolnánk részletesen.

Első elem

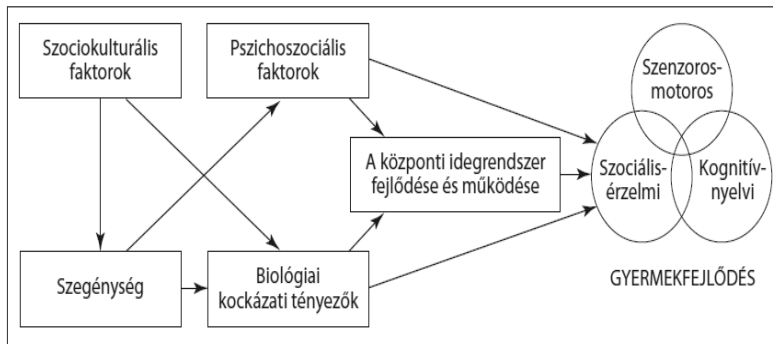
A HRG-TSMT: új szemlélet

Fejlesztés Alapú Diagnosztika

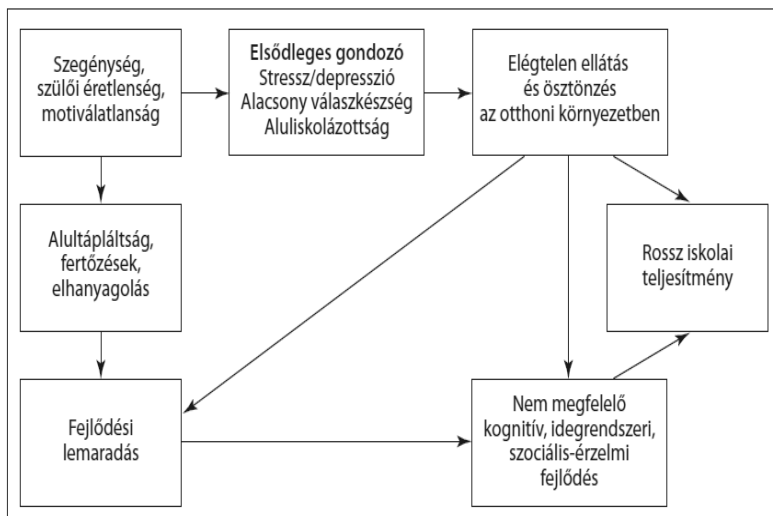
A HRG-TSMT arra koncentrálna, hogy a deprivációs ciklust megtörje. Komplexen gondolkodik arról, hogy a kedvezőtlen társadalmi, szocializációs háttér, illetve a pszichoszociális fejlődés deficitjei, s az iskolai sikeresség miként közelíthetők egymáshoz.

A magyar oktatási rendszer sajátosságait tekintve tudjuk, hogy kisiskolás szinten eldől a halmozottan hátrányos szociokulturális háttérrel rendelkező gyerekek sorsa. Ennek következményei: veszélyeztetett pszichoszociális fejlődés, szegénység újratermelődése, mobilitási esélyek beszűkülése – negatív munkaerő-piaci státusz, társadalmi életésély(-telenség)ek reprodukálása, társadalmi kiilleszkedés – exklúzió.

¹⁸ Mapping the number and characteristics of children under three in institutions across Europe at risk of harm (Birmingham University, 2005) c. tanulmánykötet előtanulmánya alapján. Az ismertetést Veres Kinga írta. (2008)

A kisgyermekkorú fejlődés meghatározói, kockázati tényezői

2. ábra

A rossz iskolai teljesítményhez vezető okok¹⁹

A halmozottan hátrányos szociokulturális környezetben élő gyerekeknél organikus-idegrendszeri éretlenség mutatható ki. A szociálisan hátrányos helyzetek csapdáját a deprivációs ciklus megtörésével lehet kikerülni. Ehhez olyan kompetencia alapú pedagógiai módszerre és szemléletre van szükség, amely képes az alapkészségeket fejleszteni, *amely a tanulók közötti teljesítményeltéréseket fejlődési fáziskülönbségként fogja fel.* A HRG és TSMT olyan vizsgálatlalt egybekötött terápiás módszert jelentenek, olyan diagnosztikus kritériumorientált fejlesztések, melyek az iskoláskor előtt kialakuló fejlődési hátrányokat jelentősen csökkentik. Olyan alapkészségeket és alapképességeket fejlesztenek, amelyek a sikeres iskolakezdéshez és a biztos továbblépéshez szükségesek.

¹⁹ A képek forrása: Herczog Mária: A kora gyermekkorú fejlődés elősegítése (2008)

Egy tudományosan megalapozott, rendszerezett, numerikusan és százalékosan kiértékelhető, nem túl eszközigenyes, egzakt, megbízható, predikcióra alkalmas **állapot – és mozgásvizsgálat** áll a középpontban, aminek a célja, az idegrendszer érettségi szintjének a megállapítása. Ehhez a vizsgálathoz két terápiás módszer kapcsolódik: a **HRG – hidroterápiás rehabilitációs gimnasztika**, és a **TSMT – tervezett szenzomotoros tréningek**.

Az állapot – és mozgásvizsgálat területei, s egyben a terápiák beavatkozási pontjai: idegrendszer érettségének vizsgálata, mozgásvizsgálat, testvázlat, térbeli tájékozódás, laterális kialakulásának vizsgálata, taktilis érzékelés, ritmusvizsgálat. A fő cél, az organikus érési zavarokból származó akadályozottság szintjének a minimalizálása. Ez az új fejlesztő rendszer akkreditált, elismert, objektív, részletesen kidolgozott, segíti az óvodai-iskolai átmenetet, fenntartható, fejleszthető, a korosztály, a célcsoport bővíthető, integratív, preventív szemléletű, s az együttműködést segítő – a szülők/nevelők bevonása kézenfekvő. A program több hazai referenciával rendelkezik: Üröm, 2006–2007-es tanév – József Nádor Általános Iskola (Krasznár–Tóthné–Kiss), Tornanádaska, Rakaca, 2004. (Dr. Lakatos – Dr. Durst) Budapest, Józsefváros (VIII. ker.), 2006–2007-es tanév 2 óvoda, egy általános iskola „A roma gyerekek iskolai beilleszkedését segítő program 2003–2010.” keretében, az Országos Egészségfejlesztési Intézet támogatásával (Várnai–Solymosy–Juhász), Budapest, X. ker. 42 óvodás komplex prevenció szűrővizsgálata, 2007. (Gosztonyi – Szak)

A HRG-TSMT vizsgálattal egybekötött terápiás módszerei eredményesen alkalmazhatóak lennének a gyermekvédelmi szakellátásban megforduló gyerekek körében.

Második elem

A Hejőkeresztúri Modell

Pedagógiailag, pszichológiaiilag és szociológiaiilag, az elmélet és a gyakorlat szempontjából egyaránt átgondolt és tudatosan felépített nevelési rendszerről van szó a hejőkeresztúri iskolában. Az iskola tanulóinak ún gazdasági, társadalmi és kulturális, vagy más néven családi háttér indexe, meglehetősen kedvezőtlen. Magas a nyolc osztályt, vagy kevesebbet végzett szülők gyermekeinek az aránya. Jellemző továbbá, hogy fokozatosan emelkedik a roma tanulók aránya az iskolában. Az 1990-es évek 27%-os roma tanuló aránya a kétezres évekre 60%-ra emelkedett. Az iskolában a sajátos nevelési igényű tanulókat integrált keretek között nevelik. Figyelemre méltó az állami gondozott gyerekek aránya, amely magas érték abból adódik, hogy Hejőkeresztúron kiterjedt nevelőszülői hálózat működik.

Az iskola speciális nevelési programjából adódóan, nem az a fő kérdés, hogy mit tanítsanak, hanem az, hogy milyen készségeket, képességeket alakítsanak ki a tanulóknak, amellyel a jövőben a gyerekek alkalmazkodni tudnak az új kihívásokhoz.

Az iskola három program köré szervezi tevékenységét:

– A **Komplex Instrukciós Program** eredetileg a Stanford Egyetem által kifejlesztett, kooperatív tanítási technikán alapuló státuszkezelő program, amelyet az iskola saját körülményeihez igazított, adaptált, előtérbe helyezve az egyéni differenciálást és a szocializációt.

– Az iskolában bevezetett, kötelező tanórai és nem kötelező, tanórán kívüli **Logikai Táblajáték Program** fő célkitűzései között szerepel a gyerekek értelmi képességének, fejlesztése, a szabadidő igényes, tartalmas eltöltése, a társas élet, a szociabilitás erősítése, a rendszeres megmértetés, versenyzés és a hagyományápolás. A program sikerét számos versenyeredmény bizonyítja.

– A **Generációk Közötti Párbeszéd Program** célja a szülők bekapcsolása az iskola életébe, a szülőktől történő tanulás.

Részletes bemutatás

A **Komplex Instrukciós Program (KIP)** olyan tanítási módszer, amely lehetővé teszi a tanárok számára a magas szintű csoportmunka szervezését olyan osztályokban, ahol a tanulók közötti tudásbeli különbség és kifejezőkészség tág határok között mozog. A program egyrészt azért alkalmas a hátrányos helyzetű, tanulásban lemaradt tanulók esélyegyenlőségének megteremtésére az osztálytermi munkában, mert az osztályon belüli rangsorbeli problémák felismerhetőkké és kezelhetőkké válnak, másrészt a csoportfoglalkozások alatt a heterogén összetételű osztályokban a speciális instrukciós eljárás alkalmazásán keresztül lehetőség nyílik, a tanulóknak az együttműködési normákra való felkészítésére és a sokféle, eltérő képességet megmozgató tananyag alkalmazásával a felszín alatt megbúvó képességek kibontakoztatására.

A Komplex Instrukciós Programnak több jellemzője van:

A többféle képességet felszínre hozó tananyag összeállításánál elsődleges cél a tanulók magasabb szintű gondolkodásának előmozdítása egy központi téma, egy alapvető kérdés köré szervezett csoportmunka segítségével. A nyitott végű, több megoldást kínáló feladatok biztosítják a tanulók egymástól független, kreatív gondolkodását, problémamegoldó képességének fejlesztését, a kulturált vitára való nevelést.

A speciális munkaszervezés lehetőséget ad a pedagógusnak arra, hogy a feladatok sikeres végrehajtása érdekében megtanítsa a gyerekeket a csoporton belüli együttműködésre. A tanárnak az óra során alkalma nyílik a csoport egésze és a csoporttagok egyedi munkájának követésére, így az osztályon belüli hierarchikus rend megváltoztatására, amely alapján véve felelős a csoporton belüli egyenlőtlenség kialakulásáért. A csoporton belül kialakult hierarchia, rangsor kezelése az eltérő, sokféle képességek mozgósítására alkalmas feladatokon keresztül megváltoztatható. A pedagógus feladata annak tudatosítása, hogy nincs olyan tanuló, aki minden képességben kiváló, de mindenki számára van olyan feladat, amelyet maradéktalanul meg tud oldani, valamint egyedül senki nem olyan tájékozott, mint a csoport együttesen.

A program sikerességének az ellenőrzéséhez kidolgozott mérőrendszer tartozik. A mérések szerint a csoportmunka jótékony hatása az alacsony státuszú tanulók esetében abban mutatkozik meg, hogy több lehetőséget ad a tanulók kibontakozására, mint a hagyományos osztálymunka. Az eredmények alapján úgy értékelik, hogy a nyitott végű feladatoknak különösen nagy szerepe van az ismeretelsajátításban és a tanulók közötti együttműködés segítésében. Azok a diákok, akik e státuszkezelő programmal dolgoztak, jobb dolgozat-eredményt értek el, mint a hagyományos órai keretek között dolgozók, tehát nagy valószínűséggel a Komplex Instrukciós Programban a diákok aktív részvétele az ismeretelsajátítás mértékére pozitív hatással van.

Logikai Táblajáték Program

Az iskolában a táblajátékok segítségével a képességek kibontakoztatásának egyik útja a tantárgyi előrehaladás segítése, és ezen keresztül az önbizalom növelése. A cél annak tudatosítása, hogy a teljesítmény kitartó munkával növelhető és tartóssá tehető. Ennek egyik eszköze a különféle versenyeken való megmérettetés.

Az iskola a szaktárgyi felkészítés mellett, a személyiségfejlesztésre is gondot fordít. A gyermek attól sikeres, hogy átéli, érdemes próbálkoznia, érdemes keresnie azt az utat, ahogyan a céljait elérheti, és hinnie abban, hogy ezt az utat meg is találja. Az iskola közel 500féle logikai játékot használ (a malomnak például 18 fajtáját). Innovációik közé tartozik, hogy logikai táblás játékokat használnak matematikaórán az egyes tananyagrészekhez. A táblás játékoknak a matematikával való szoros kapcsolata nyilvánvaló, hiszen ez a sajátos ismeretszerzési módszer logikus gondolkodásra, következtetésre nevel.

Egy-egy játék matematika órán történő alkalmazhatóságának lehetősége szinte végtelen. Méréseket is végeztek arra vonatkozóan, hogy milyen változások következnek be a táblajátékok alkalmazásának eredményeként a gyerekek iskolai teljesítményében. Az intelligencia mérésére a Raven-féle intelligenciateszt gyermekváltozatát használják. A teszt eredményeiből jól látható, hogy valamennyi osztály esetében nőtt a teljesítmény. A második és ötödik osztályban, ahol a táblajátékok alkalmazását tanórán vezették be, a növekedés nagyobb, mint a harmadik és a negyedik osztályban, ahol azt csak szakköri kereten belül alkalmazzák.

Generációk Közötti Párbeszéd Program

A jó közösségi iskola jellemzője az iskola nyitottsága. A nyitottság egyrészt azt jelenti, hogy a szülők aktív szerepet vállalnak az iskola életében, másrészt az intézmény olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyet nem csak a diákok vehetnek igénybe. A **Generációk Közötti Párbeszéd Program** a fenti törekvéseket valósítja meg. A foglalkozások a gyerekek és a szülők kölcsönös együttműködésén alapulnak. A táblajátékok alkalmazása kiváló lehetőség például arra, hogy a szülőkkel intenzív kapcsolatot építsenek ki. Szülői értekezleteiket nem a szokásos módon szervezik. A felnőttek játékszerzetetére számítva az iskola körzetéhez tartozó falvakba elviszik a táblás játékokat, találkozóra invitálják a felnőtteket és közben kiváló lehetőség nyílik a gyerekekről való beszélgetésre.

A Hejőkeresztúri Modell minden eleme bevezethető lenne az ellátási rendszerbe, az adott oktatási intézményekkel való egyeztetésben. Azokban az általános iskolákban, ahol kiemelten magas az állami gondozott tanulók aránya – elsősorban a gyermekotthonok, lakásotthonok beiskolázási körzetében lévő iskolák –, kifejezetten törekedni kellene a KIP és kísérőprogramjai bevezetésére. Az otthon nyújtó intézményekben a kiegészítő tanulási, korrepetálási lehetőségek között kézenfekvő lenne a Logikai Táblajáték Program bevezetése, s a hozzá kapcsolódó mérőrendszer működtetése.

Ismeretes a Hejőkeresztúri Modellre épülő „**A hátrányos helyzetű gyermekek oktatási integrációját segítő H2O Program**” A program²⁰ 2009.-ben indult a Gábor Dénes Díjasok Klubjának kezdeményezésére, a Kürt Zrt. támogatásával, s arra hivatott, hogy minél szélesebb körben elterjessze ezt a komplex tanítási-nevelési módszert, mely minden társadalmi csoport gyermekei számára megfelel és elősegíti a

²⁰ <http://www.h2oktatas.hu/>

különböző szociokulturális háttérrel rendelkező gyermekek együttműködési készségének, kommunikációjának erősödését, s ezen keresztül az iskolai, tanulmányi sikeresség előmozdítását.

Harmadik elem

Sugata Mitra: „Hole in the Wall”

Mitra „Lyuk a falban” kísérletsorozata, mely 1999-ben kezdődött Újdelhiben, az önszervező tanulás terén mutat kimagasló eredményeket²¹. Mitra olyan kísérletek sorozatát végezte el Újdelhitől a Dél-afrikai Köztársaságon keresztül Olaszországig, amelyben **saját maguk felügyelte internethozzáférést adott gyerekeknek**, és olyan eredményeket kapott, melyek forradalmasíthatják az oktatásról való gondolkodásunkat. A kísérletsorozat főbb tanúságai:

- A gyerekek azt tanulják meg, amit akarnak
- A csoportos tanulás közösségi élmény
- Meg tudják egyedül tanulni a számítógép és az internet használatát, attól függetlenül, hogy milyen előzetes tudásuk van, s milyen a társadalmi státuszuk
- Önállóan tudnak idegen nyelvet tanulni számítógép segítségével
- Amennyiben a gyerekek érdeklődnek, az oktatás magától történik
- Tananyag elsajátításánál jelentősen növeli a teljesítményt a „nagyam-módszer” (Csak annyi a dolga, hogy dicsér, minden egyes kísérletet, próbálkozást, online változata a „nagyi-felhő” – „hivatásos nagyamák” skype-on keresztül instruálnak, bátorítanak, a gyerekek bármikor hívhatják őket, bárhova sugározhatók, bárhova eljuttathatók)
- A módszer kiválóan alkalmas a projekt módszer megtanítására
- Az így megszerzett tudás bizonyítottan maradandó, hagyományos vizsgarendszerben is jól teljesítenek az e módszerrel tanulók
- A módszer finomításának az eredménye az ún. önszervező tanulási környezet (SOLE) kialakítása – kényelmes bútorok, nagy képernyők, erős számítógépek, széles-sávú internet hozzáférés, „nagyi-felhő”

Mitra szerint az oktatás egy önszervező rendszer, amelyben a tanulás, mint emergens jelenség bukkan fel. Az önszervező rendszerekkel több tudományterület is foglalkozik. A természetben számtalan formában vannak jelen önszervező struktúrák. Az önszervező rendszerek résztvevői változásnak alávetett egységek, melyek között interakciók zajlanak, s folytonos visszacsatolásnak vannak kitéve. Ezeket a rendszereket éppen ezért, hálózatoknak is nevezhetjük. Ezekben a rendszerekben mindenféle külső beavatkozás nélkül megjelenik az a többlet, az az emergens elem, ami nem vezethető le pusztán a részek, egységek viselkedéséből, azok összességéből., vagyis a rendszer olyan dolgokat kezd el csinálni, amelyre soha nem „tervezték”

A magyarországi gyermek- és lakásotthonok számítógéppel és internetkapcsolattal való ellátottsága nem tekinthető jónak. Számítógép ugyan sok intézményben van, de a legjobban ellátott helyeken is öt gyermekre jut egy gép (az átlag 10–12 gyerek / 1 gép). Az internet ellátottság már jóval rosszabb, s ennek okaként az internethasználat-

²¹ A kísérletről magyarul: Z. Karvalics (2001)

tal szembeni kognitív ellenállás jelölhető meg elsősorban. Az intézményvezetők egy része tart attól, hogy a gyerekek nem megfelelő célra használnák a word wide webet.²²

A „Lyuk a falban” projekt azonban, némi átalakítással, finomítással bizonyára eredményeket hozna az állami gondozott gyermekek esetében is. Elsősorban nem kognitív tudáskörnyezet kialakítására kellene törekedni a program kapcsán, hanem olyan motivációs (főleg a kortárs-csoport motiváló hatását hasznosító), készségfejlesztő, a pszichoszociális fejlődést elősegítő online támogató környezet kialakítására, mely a hálózatosodás előnyeivel (önszerveződés, folyamatos visszacsatolás, horizontális információ- és tudáselosztás, etc.) segítené a gyerekek/fiatalok ilyen típusú deficitjeinek leküzdését. Az „intézeti” gyerekek számára a stabil érzelmi, pszichés, motiváló környezet megteremtése alapvető a sikeres felnőtté váláshoz. Amennyiben ez nincs meg, az eredményesen használható és transzformálható kognitív tudások és készségek sem tudnak működni.

Esetükben tehát a tudásközeg elsősorban az emocionális, a szociális kompetenciát fejlesztő, az önismerethez szükséges készségek kifejlesztését célzó közeget jelent, tehát annak a pszichikai állapotnak a kifejlesztését, ami alapja lehet a kognitív kvalifikációnak. Az önreflexióhoz szükséges készségek, nyelvek, ismeretek, közösségek megteremtése, vagy ezen közösségekbe, készségfejlesztő kompetenciákba való online bekapcsolásuk reális cél lehet. *Ez az online támogatóvilág egyfajta second life -ként működhetne: online nagyfi, online tanár, online facilitátor, online pszichológus etc. közreműködésével olyan biztonságot nyújtó virtuális környezetként, amely a különféle tanulási, informálódási, szociális, érzelmi és kommunikációs e-tevékenységekre folyamatos visszacsatolással reagál, elősegítve a saját életstílus felépítését.* Az IKT eszközök használatának a növelésével megerősíthető az egyének szociális tere. A személyiség individuálisan kiteljesedik, virtuálisan rendkívül kiterjedt lesz. Az individualizáció késztetést jelent arra, hogy az egyén maga alkossa, s tervezze meg identitását, preferenciáit, életciklusainak változásait. Erre kiváló technológiai háttér ad lehetőséget. Különösen a web 2.0²³ alkalmazások azok, melyek eszközt nyújtanak „...az identitás, interakció és társadalmi beilleszkedés szükségletének kielégítésére (bepillantás mások életszínvonalába, a valahova tartozás érzésének elérése, a kommunikáció terepeinek és témáinak megtalálása, a „valódi” társaságot helyettesítő csoportok felfedezése, segítség a társadalmi szerepek betöltésében, másokkal való kapcsolat elérése.)” (Rowinski, 2009).

A flexibilitás, a szociális hozzáértés, csoportmunkára való alkalmasság, a másság megértése, a hálózatban való gondolkodás, pluralitástűrés, hatalomellenesség, azok a hívószavak (buzzwords), amelyek életképessé tehetik az ily módon szerveződő közösségeket, s azok tudásvagyon gazdálkodását.

Vitán felül áll az, hogy az információs társadalom munkaerő-piaca az informatizált munkahelyi környezethez gyorsan alkalmazkodó, nagy észlelési és reakciósebességű, az információk rövid távú raktározásában jó teljesítményt nyújtó (fiatal) munkaerőre épít. Ezek a tulajdonságok fontosabbak a kumulatív módon felépülő tapasztalatnál, hiszen „a rugalmas, moduláris és permanens innovációkkal jellemezhető termelésben

²² Rákó Erzsébet: Intézményben élni (2010)

²³ Alkalmazásuk során a közösség, kollaboráció, tartalom-megosztás, kapcsolatépítés, kommunikáció, perszonalizáció azok a fogalmak, melyek előremutató jelentéssel töltődnek meg a felhasználók életében.

a tapasztalatoknak jóval kisebb a súlya, mint korábban.” (Szabó/Kocsis 2002, 115). Hiába jelent az idősebbek tapasztalata több felhalmozott tudás, ha az éppen releváns (érvényes) tudás felezési ideje feleződik az információ korában, ami komoly kihívás az egyéni alkalmazkodás szempontjából. Nincs befejezett tudás és nincs befejezett tanulási folyamat. IKT-val támogatott tanulási környezetben olyan **új tudásstílus** is kialakul, amelyben a formális, iskolarendszerű képzésekben megszerezhető tudás mellett komoly szerepet kap az informális és a nonformális tanulás, s az így megszerzett tudás is.

Az általunk elképzelt online támogató közeg arra is lehetőséget nyújtana, hogy a digitális írástudás kialakulásához szükséges kompetenciák fejlesztéséhez hozzájáruljon (új tudásstílus), s ezzel a sikeresebb jövőbeni munkaerő-piaci integrációhoz.

A stabil digitális írástudás kialakulásához a MIT (Massachusetts Institute of Technology) tanfolyami alapanyaga szerint a fiatalok következő kompetenciáinak fejlesztését kell támogatni:

Játék: legyen képes azzal kísérletezni, hogy a saját világának jelenségeit bevonja a problémamegoldásba

Szerepjáték: legyen képes alternatív identitások alkalmazására a felfedezés és az improvizáció céljából

Szimuláció: legyen képes a valós élet folyamatai alapján dinamikus modelleket tervezni és megalkotni

Kreatív alkalmazás: legyen képes a mediális tartalmak érdelemes gyűjtésére és kombinálására

Többfeladatos működési mód: legyen képes környezete jelenségeit minden fontos részletre figyelve pártázni

Megosztott észlelés: legyen képes ésszerűen kezelni azokat az eszközöket, amelyek a mentális kapacitás bővítését szolgálják

Kollektív intelligencia: legyen képes a tudást összegyűjteni és egy közös cél érdekében másokkal megosztani

Ítéloképesség: legyen képes a különböző információs források megbízhatóságának és hitelességének megítélésére

Navigáció a médiákban: legyen képes a történetek és információk áramlásának követésére összetett mediális környezetben is

Hálózati részvétel: legyen képes információkat keresni, szintetizálni és megosztani

Egyeztetés: legyen képes mozogni a különböző közösségek között, észrevenni és méltányolni a nézőpontok sokféleségét, megérteni és követni az alternatív normákat²⁴

Az „információs társadalom” elméletalkotói implicit módon elfogadják azt, hogy az új technológiák, főként az internet, pozitív kimenetelűek, azaz lehetőséget teremtenek az oktatáshoz való egyenlőbb hozzáféréshez, a humán erőforrások erősítéséhez, esélyt adnak a jobb munkalehetőséghez, a munkaerő-piaci helyzet javításához, az

²⁴ Forrás: Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century http://digitalllearning.macfound.org/atf/cf/%7B7E45C7E0-A3E0-4B89-AC9C-E807E1B0AE4E%7D/JENKINS_WHITE_PAPER.PDF

egészségesebb életmódhoz, az aktív, hatékony állampolgári létehez, s általában a társadalmi tőke növeléséhez. (DiMaggio – Hargittai 2002)²⁵.

A magyar gyermekvédelmi szakellátással kapcsolatban minimum két reális követelmény fogalmazható meg.

Az első az, hogy maga a rendszer ne erősítse meg a hozott hátrányokat, és/vagy ne alakítsa át azokat „intézetis” hátrányokká.

A második pedig az, hogy járuljon hozzá az érintettek szimbolikus, kulturális, társadalmi és tudástőkéjének előállításához, s azok mobilizáló funkciója működésbe lépéséhez.

A két elvárás természetesen egymásból következik, a visszacsatolás kölesönös közelítést igényel mind a nevelés, mind az oktatás terén a rendszerben résztvevőktől, de fontosnak tartjuk azt is, hogy az állami szerepvállalás mellett megjelenjenek olyan civil kezdeményezések, támogatások is, melyek végső soron egy **sokszereplős modell felé** viszik el a rendszert. Ez a modell egyfajta *újrastrukturált intézményesítést* jelentene, ahol civil szervezetek, önkéntesek, vállalatok is biztosíthatnak anyagi, fizikai és szellemi forrásokat. Ezáltal az ipari korszakból örökölt szemléleti, intézményi és költségvetési keretek mellett fokozatosan megjeleníthetővé válhatna, az információs korszak állami gondozási rendszere.

Az általunk elképzelt **szolgáltatás-rendszer** tehát nemcsak belső elemeket tartalmazna, hanem mintegy „**pipeline**” venné körül a valaha is vele kapcsolatba került gyerekeket.

A „*pipeline*” kifejezés, s tartalma a *HCZ* (Harlem Children’s Zone Program)²⁶ program gerinceként vált ismertté. „A *HCZ* koherens alapelvek és azonos prioritások mentén működtetett oktatási, egészségügyi, szociális, foglalkoztatási és közösségi szolgáltatások egységes rendbe szervezett rendszere.”²⁷

A „*pipeline*” szó szerinti fordításban szállítócsövet jelent. A *HCZ* terminológiájában metaforaként szerepel: azt jelzi, hogy a programba bekerülő gyermekek a születés pillanatától a felsőfokú tanulmányaik megkezdéséig egy „szállítócsőben” haladnak, azaz, az egymásra épülő program-elemek egységes rendszert képeznek, s maga a gyermek a „termelési egység”, aki a fázisokon végighalad. Egyfajta **oktatási-életpálya** gondolatát testesíti meg, amely azonban a kiegészítő szolgáltatások nélkül nem tud hatékonyan működni.

Mindezért az állami gondoskodás jelenlegi decentralizált rendszerét tekintve szükségesnek ítéljük meg az utánkövetés, a folyamatos „rendszerben tartás” holisztikus elvének a kimunkálását. „A *bölcsőtől a diplomáig*” elv érvényesülésének alapját az ábra jól szemlélteti. Világosan leolvasható róla az, az alapkövetelmény, amit az *újrastrukturált intézményesítés* fogalma jelent. Az eredeti deinstitutionalizálási törekvések az ipari korszak szemléletmódjának és gyakorlatának a felszámolására törekedtek szerte

²⁵ DiMaggio, P.–Hargittai, E. (2002)

²⁶ Egy New York Harlem részében létrehozott modell, amely eredetileg az amerikai nagyvárosokban térben elkülönülten, tartós szegénységben élő, döntőrészt színes bőrű közösség szegénységből való kollektív kitorrésének előmozdítását teszi lehetővé, e közösség tagjainak aktív részvételével és ellenőrzésük mellett.

²⁷ Gyermekjövő program. A Harlem Children’s Zone (HCZ) Program adaptációja Magyarországon. 2011, 5.

3. ábra

Forrás: Gyermekjövő program. A Harlem Children's Zone (HCZ) Program adaptációja Magyarországon. 2011

a világon. Világos volt azonban a kezdeti törekvésektől kezdve, hogy a családba való visszahelyezés ideája önmagában nem teszi hatékonná egy ország gyermekvédelmi rendszerét. A rendszernek a folyamatos obszerválásra és beavatkozásra kész állapotban kell lennie, amennyiben nem potenciális jóléti függő klienseket akar „termelni”. A veszélyeztettség emocionális, szociális, kognitív tényeiből fakadó hátrányok passzív kompenzálása a szociális jogok dekommodifikációjával, nem reális elképzelés a poszt-modern szociálpolitikai térben. A hangsúly, a jóléti konszenzus gyakorlatával ellentétben, az **életesélyek dinamikus szemléletére kerül, s így a deprivációs ciklus megtörésében látszik annak lehetősége, ami a képességek és lehetőségek abszolút szintjének az elérést, s a valamire való szabadság kiteljesedését jelentik.**

Irodalom

- Az európai digitális menetrend 2011. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:HU:PDF> Letöltve 2012. május.
- Beck, Ulrich 2003: *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó.
- Bede Nóra.– Rakos Eszter: „Életük rendszerint befér egy sporttáskába”. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2010/2 pp. 5–15.
- Castel, Robert 1998: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája*. Max Weber Alapítvány–Wesley Zsuzsanna Alapítvány–Kávé Kiadó.
- Castel, Robert: A nélkülözéstől a kivetettségig – a kiilleszkedés pokoljárása. *Esély* 1993/3 pp. 3–23.
- Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Előszó. *Esély* 1995/6 pp. 3–15.
- DiMaggio, Paul – Hargittai Eszter: From the „Digital Divide” to „Digital Inequality”: Studying Internet Use as Penetration Increases. *Working Paper Series* 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies 2002.
- Gyermekjövő Program. A Harlem Children's Zone (HCZ) Program adaptációja Magyarországon. Készítették a Gyermekjövő Adaptációs Munkacsoport tagjai, Bp., 2011.
- Herczog Mária 2008: *A kora gyermekkori fejlődés elősegítése*. Zöld könyv. A magyar közoktatás megújításáért. Szerk.: Fazekas–Köllő–Varga, Ecostat, Bp. pp. 33–52.

- Hodosán Róza: Merre visz az út? A Pest megyei bezárt kisgyereketthonok volt lakóiról szóló utánkövetéses vizsgálat összegző tanulmánya /1. rész/. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2008/2 pp. 13–24.
- Kiss Máté – Papszt Miklós – Temesi Balázs: Módszertani megjegyzések a gyermekvédelemben végzett vizsgálatok kapcsán. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2008/2 pp.25–27.
- Mapping the number and characteristics of children under three in institutions across Europe at risk of harm* (Birmingham University, 2005) c. Tanulmánykötet előtanulmánya alapján. Az ismertetést Veres Kinga írta: A legjobb gyakorlat azonosítása az 5 év alatti gyermekek deinstitutionalizációjában. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2008/2 pp.6–13.
- Offe, Claus 1995: A modern szociális állam néhány ellentmondásáról. In Felkai Gábor (szerk.) *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Németországi tapasztalatok és általánosítások. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, pp. 221–233.
- Rákó Erzsébet: Intézményben élni. *Család, Gyermek, Ifjúság* 2010/2 pp. 15–28.
- Sugatra Mitra új kísérletei az önképzésben http://www.ted.com/talks/lang/hu/sugata_mitra_the_child_driven_education.html
- Szabó Katalin – Kocsis Éva 2002: Digitális paradicsom vagy falanszter – a személyes tömegtermelés. Aula.
- Szikula István.– Rácz Andrea: *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete különös tekintettel az otthon nyújtó ellátásokra*. Interntes kiadvány NCSSZI http://ifka.hu/img/files/3_cuprom/ELETERO/Gyermekvedelmi%20rendszer_Szikulai%20Istvan_%20Racz%20Andrea.pdf
- Z. Karvalics László: Gyermekek a digitális szakadék szélén. *Eszmélet* 2001/1 (49. sz.) 75–80.

Szírbi Gabriella szociológus, főbb kutatási területei a szociálpolitika, a szociális kérdés alakváltozásai tudásszociológiai szempontból, az evolúciós ismeretelmélet, tudásszociológia, tudományszociológia, oktatásszociológia, e-learning módszertan, tudásmenedzsment, hálózati tanulás, illetve a konnektivizmus lehetőségei az oktatásban. Számos szakmai publikációja mellett a Háló - a szociális munka szakmai közéleti lapja és a Szociális Képzések Módszertani Hírlevél szerkesztője, szakmai blogja a www.szirbik.blogspot.com címen olvasható.

Merkovity Norbert

Az állampolgárok az új politikai kommunikációban¹

Bevezetés

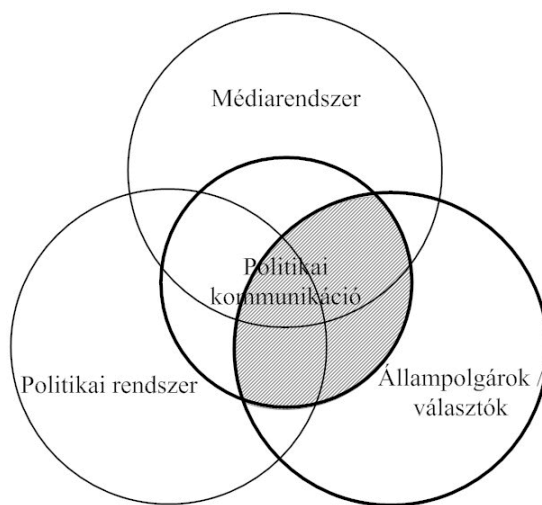
Az állampolgárok politikai kommunikációban betöltött szerepét gyakran blogok, videomegosztó oldalak és más közösségi oldalak alapján elemzik a kutatók (Vö. Himmelsbach 2005; Kitta 2007; Burján 2010). Vita tárgyát képezheti, hogy például a blogok mennyiben részei a politikai életnek, de ezek a viták nem visznek minket közelebb az állampolgárok politikai kommunikációban betöltött szerepének megértéséhez. A legtöbb esetben az új digitális eszközök nem hozták magukkal azt az átalakulást, amit vártak volna tőle. Az online hirdetőtáblák, a Usenet,² a chat szobák egy időben mind a politikai kommunikáció azon „eseményeinek” voltak a példái, hogy mi változtatja meg a politikát (Davis 2009, 32). Nem valósult meg azonban a kilencvenes években olyannyira várt athéni digitális demokrácia és a nagyon félt orwelli forgatókönyv sem. Mindeközben annak vagyunk tanúi, hogy a választók választási cselekvéseken túl, vélemény-nyilvánítással is hathatósan képesek befolyásolni a politika menetét, az egyes választások eredményét. Valami tehát valóban változott a politikai kommunikációban, az új kommunikációs technológiák által fontosabb szerepet kaptak a polgárok. Valószínűleg nem az előbb felsorolt eszközök közül az egyik az, amelyik választ tudna adni a kérdéseinkre, véleményem szerint még csak nem is ezeknek az eszközöknek az összessége. Zárójelbe kell tenni új kommunikációs technológián megjelenő eszközöket és helyettük inkább a felhasználókkal, azaz az állampolgárokkal kell foglalkozni. Egészen pontosan az ő motivációikkal, amikkel részt vesznek a politikai kommunikáció folyamataiban és amelyek által interakcióba kerülnek a politikai rendszerrel, a médiarendszerrel és a saját csoportjukkal.

Az állampolgárok/választók csoportja a legnagyobb a politikai kommunikáción belül, emiatt a legösszetettebb is. Különböző csoportjaik között kell rangsorolni, amikor a motivációjukat dolgozza fel a kutató. Talán az egyik legkézenfekvőbb csoportosítás a korosztályok szerinti lenne. Az új technológiák iránt az ifjabb generációk mindig nyitottabbak, hiszen könnyebben adoptálják az újításokat (vö. Rogers 1995). Továbbá, egy olyan generáció lépte át a választókor küszöbét az elmúlt években és évtizedekben, amelynek a gyerekkorában vagy kamaszkorában a számítógép, az internet, a mobiltelefon, a hordozható zene és a videó lejátszók a mindennapi használati tárgyak

¹ A tanulmány alapját a *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe* című, megjelenés alatt álló könyv 11. fejezete adja.

² Ma is létező számítógépes hálózat az 1980-as évekből. Sok hasonlóságot mutat a fórumokkal.

részét képezték. Ezt a generációt nevezik az Y vagy millenniumi generációnak. Számukra a politikai aktivitás nem csak azt jelenti, hogy kimennek az utcára egy nagygyűlésre vagy elmennek egy politikus fogadóórájára. Az online végrehajtható politikai tevékenységeket is politikai aktivitásként élik meg úgy, mint a politikai tartalmú üzenetük feltöltését az internetre (YouTube, Facebook, blog...) vagy a képviselőjük valamilyen online formában történő megkeresését (képviselőtől függően e-mail üzenet, honlapról küldött üzenet, Skype-beszélgetés, kommentár...). Az összes generáció mellett többnyire az Y generációról szól ez a tanulmány. Ők azok, akiknek egyes tagjai hamarosan (vagy akár már) döntéseket befolyásoló pozíciókat foglalhatnak el a politikai rendszerben vagy a médiarendszerben.

1. ábra
A politikai kommunikáció nyíltvonalosságdialógus-modellje: az állampolgárok/választók csoportja

Az ábra szürkével jelölt területe az, ami az állampolgárok/választók rendszerét szimbolizálja. A közelmúltig a két másik rendszer olyannyira háttérbe szorította az állampolgárokat, hogy most, amikor végre szóhoz jutottak, berobbantak a politikai kommunikáció szereplői közé. Gyakran mindkét szereplővel egyszerre kerülnek interakcióba. E robbanás pora még nem szállt el teljesen, így viszonylag nehéz megállapítani, hogy mi az, aminek hosszú távon is jelentősége lesz és mi az, ami egy idő után jelentéktelenné válik. Jelen pillanatban például nagy kérdés, hogy a YouTube-ra és más videómegosztó oldalakra feltöltött, a választások idején nagy népszerűségnek örvendő politikai célzatú videók, mennyiben képesek befolyásolni a politika menetét, avagy mennyiben az önszórakoztatás részei és milyen szerepük lesz a jövőben.³ Biztosnak tű-

³ A 2008-as amerikai választások kampányában több videót is feltöltöttek ilyen oldalakra, amelyekkel kénytelenek voltak foglalkozni a jelöltek. Ezek közül azonban csak egy-kettő szólt a jelölt programjáról. Az egyik népszerű videót a Will.i.am néven ismert zenész, William James Adams töltötte fel Yes We Can címmel, az Obama kampányt támogatva ezzel. A dal annyira közkedvelt volt, hogy az Obama kampány nem hivatalos himnusza lett. Mások hasznoszerzési céllal töltöttek fel videókat. A Barely Political cég például az Obama Girl néven elhíresült videókkal szerzett magának hírnevet.

nik azonban, hogy ezek a feltöltött videók nem csak a feltöltőt jelölik, hanem azokat is, akik továbbosztják az anyagot. Így az állampolgárok digitális hálózatokon folyó politikai kommunikációját az egyének figyelembevételével a közösségektől (communities) a hálózatokig (networks) kell elemezni, ahogy teszem azt a tanulmány további részében is, miután közelebbről megvizsgáltam a politikai aktivitás változásának néhány fontosabb mérföldkövét.

Napjaink politikai aktivitása

Véleményem szerint a mai demokráciák egyik rákfenéje, hogy politikai ügyekben nehéz mozgósítani a fiatalokat. Jellemzően megvan a véleményük az ország vagy kisebb környezetük vezetőiről, de amikor a tettek mezejére kellene lépni, például választások napján leadni egy szavazatot, akkor a legfiatalabb szavazókorú generáció nehezen mozdul. A jelenséget azzal lehet magyarázni, hogy a szüleikhez képest a fiatalok nehezebben jutnak munkához, sokkal drágábban vásárolhatnak lakást, és mindezek mellett a család intézményére sem úgy tekintenek, mint a korábbi generációk. Házasságban lenni inkább kötöttséget jelent, mintsem biztonságot. Egy mondatba foglalva tehát, nem a szüleik által képviselt világnézet és a politikai rendszerbe vetett bizalom jellemzi őket.

Michael Delli Carpini pontokba gyűjtötte az amerikai fiatalok jellemzőit (2000, 341–343):

- Kevésbé bíznak az emberekben. Az emberek inkább magukkal törődnek, mintsem azzal, hogy egymásnak segítsenek.
- Kevésbé érdeklí őket a politika vagy a közélet. Akik ritkán néznek híreket, azok nehezen tartják a lépést a politikai történésekkel, mivel nem ismerik az előzményeket. Mindemellett a nagy többség egyáltalán nem is követi az eseményeket.
- Kevésbé valószínű, hogy büszkeséget vagy kötelezettséget éreznek az Egyesült Államokkal, az állampolgárságukkal kapcsolatban.
- Kevésbé ismerik a politika lényegét és az ott zajló folyamatokat.
- Kisebbségi valószínűséggel olvasnak híreket.
- Kisebbségi valószínűséggel regisztrálják magukat a szavazás előtt.⁴
- Kisebbségi valószínűséggel vesznek részt a választásokat megelőző kampányokban.
- Kisebbségi valószínűséggel vesznek részt olyan közösségi munkában, aminek célja a közösséget érintő gondok ellen való nyilvános, együttes fellépés.
- Kevésbé valószínű, hogy a problémák megoldása végett egyéni erőfeszítéseket tennének, a hagyományos, kollektív polgári részvétel útján.

Európai viszonyok között nem lehet mindenben egyetérteni Delli Carpinivel. Európában ismeretlen a választások előtti regisztráció intézménye, illetve a civil szervezetek sem annyira szofisztikáltak és strukturáltak, mint az amerikai politikai kultúra-

⁴ A fiatalok az USA-ban is a 18. életévüktől jogosultak szavazni, de egy kivételtől eltekintve az összes tagállamban regisztrálniuk kell magukat a polgároknak a választások napját megelőzően. Több tagállamban úgy lazítottak a szabályon, hogy a választás napján is regisztrálhatja magát az ember.

ban. Ugyanakkor a folyamatok egy része Európában is megfigyelhető, általánosságban mindenképpen igaz, hogy kevesebb fiatal vesz részt a közösségi munkákban, kevésbé követik a híreket, nem érznek úgy az állam és az állampolgárság iránt, mint a korábbi generációk.

Delli Carpini azonban a politikai részvétel hagyományos formáit elemezte ki, nem vette figyelembe az új technológiák következtében beálló változásokat. Az látszik ugyanis, hogy a részvételi demokrácia digitális hálózatokon végbemenő változásai növelik a fiatalok politikai aktivitását. A Világkereskedelmi Szervezet 1999-es Seattle-i csúcstalálkozója és a 2000-es davosi Világ gazdasági Fórum ellen szervezett tüntetések vagy a 2011-es Occupy Wall Street mozgalmak jelzik azokat a mérföldköveket, amikor az internet révén összekapcsolódott fiatalok a fizikai helyszíneken és a virtuális világban fejezték ki véleményüket a globális és/vagy helyi politikai folyamatokról. Megtalálható a politikai aktivitás tehát, csak gyakran rossz helyen keresik a kutatók (Ld. Scammel 2000, 354–355). Az online aktivitás formáit még csak most tanuljuk, de biztosnak látszik, hogy változnak a játékszabályok.

Jól jellemzi a politikai aktivitás változó formáinak új szabályait a 2008-as amerikai elnökválasztás. A kampány során elsősorban a fiatalok körében vált divattá Barack Obama „ismerősenek” lenni valamelyik közösségi portálon. A 2008. novemberi választások előtt hárommillió ismerőse volt Obamának a Facebook közösségi oldalon, a következő év januárjában, a beiktatásakor 3,7 millió.⁵ 2009. januárjában több mint egymillió támogatót tudhatott maga mögött a Myspace közösségi oldalon. Mindezek mellett a kampánycsapat 13 millió Obama támogató e-mail címét gyűjtötte össze. Így nem csoda, ha a kampány során a hagyományos média helyett – kikerülve annak rugalmatlan hírciklusát – inkább az online hírszivárogtatás mellett döntött az Obama-csapat, amit vagy e-mailben, vagy sms-ben, vagy a YouTube videómegosztó közösségi honlapon tett közzé a jelölt, családtagja vagy kampánystábjának egyik ismert embere. Az online kampány komolyságát jelzi, hogy Joe Biden alelnökjelölt személyét először nem a hagyományos médiában jelentették be, hanem a támogatóitól külön erre az alkalomra összegyűjtött mobil telefonszám adatbázissal osztották meg. A média is innen informálódott (Merkovity 2009, 100).

Az Obama kampány során létrejött online választói támogatással kapcsolatban még egy fontos jellemző fedezhető fel, amivel a tanácsadók számoltak a kampány során. Mind a kampánystáb, mind a benne résztvevők közösségként aposztrofálták magukat, azonban a mód, ahogy kezelték őket, inkább egy laza kapcsolatú, gyors és ütőképes hálózatra hasonlított.

A közösségektől a hálózatokig

A változó politikai tér kapcsán írta Steven Barnett 1997-ben, hogy az új média az új kommunikációs technológia gyors fejlődését jelenti. Jellemzően fogva egybeköti majd az audiovizuális szórakozást és a híreket, azaz a televíziót és a rádiót; online információs bázisokat és adatbázisokat, amelyek pl. a teletexten érhetőek el; hangátvitelt, azaz a telefont; és az adatokkal való manipulációs lehetőséget, amelyek a számítógépe-

⁵ A Facebook közösségi oldalnak abban az időben valamivel több mint 150 millió felhasználója volt.

ken tárolódnak. Szerinte a demokrácia oldaláról tekintve a változásokat, a következő négy végeredmény várható:

- Végtelen számú információt lehet elérhetővé tenni,
- bárki, bárhol és bármikor tud kommunikálni bárkivel, bárhol, bármeddig,
- az információhoz való hozzáférés az állampolgár „kisujjában” lesz, és a kényelmet szolgálja,
- a hozzáférés potenciálisan univerzális. Szinte minden csatlakozhat mindennel (a számítógéptől a televíziókészüléken át a mobiltelefonig) (Barnett 1997, 203–204).

Évekkel Barnett tanulmánya után megállapíthatjuk, hogy jóvendőlése többé-kevésbé igaznak bizonyult. A tudományos élet és a média virtuális közösségekről beszél, amelyek hol növekednek, hol felvásárolják őket, hol kettészakadnak, hol összeborulnak. Igazából még le sem zárult a vita, hogy mennyiben negyedik hatalmi ág a média, amikor már az ötödik hatalmi ágról beszélünk, a blogokról (Gillmor 2004; Himmelsbach 2005), amelyeknek a negyedik hatalmi ág feladatain túl feladata, hogy ellenőrizze a hagyományos médiát, kritizálja azt, és óvja a politikai befolyásolástól. Ugyanakkor az ötödik hatalmi ágon belül kérdés például, hogy létezik-e egyáltalán blogszféra akkor, amikor csak nagyon kicsi azon blogoknak a száma, amelyek interakcióban állnak egymással, inkább a „magamnak írás” jellemzi a legtöbbjét. Ennek ellenére például a különböző politikai oldalokról érkező blogírók és a politikusok által írt blogok politikai közösségépítésről beszélnek, ahelyett, hogy egyének összekapcsolásáról, azaz hálózatosodásról beszélnének.⁶ Még a városi legendák terjedését is kultúrák és közösségek közötti kapcsolatokkal jellemzik, holott sokkal könnyebben magyarázhatók akár a városi legendák, akár más információk terjedése a hálózatokkal.⁷

Nem szabad megfeledkezni a hagyományos közösségekről sem. Ezek a közösségek változásokon esnek át az internet által. Barry Wellman szerint a könnyedén áthidalható terek és időzónák lehetővé teszik az azonnali üzenetváltást, ugyanakkor az információs hálózatok nem fogják eltörölni a valós tér és találkozás fontosságát. Példaként említi, hogy a legtöbb e-mail és chatváltás arról szól, hogy az emberek találkozzanak beszéljenek meg egymással (Wellman 2001, 2033). A gond ott kezdődik, amikor az a kép kezd el élni az információs hálózatokra kapcsolódott egyénekről, hogy közösségekbe kapcsolódnak, azokban élnek online mindennapjaikat. Így a társadalomtudományok megpróbálták leírni ezeket, miszerint léteznek „leíró és előíró, lokális vagy globális, térbelileg kötött vagy kötetlen, nyilvános vagy privát, organikus vagy mecha-

⁶ Ellen-, és az elmúlt időszak talán egyik legjobb pozitív példája Barack Obama, USA demokrata párti elnökjelöltjének honlapja volt, ahol a hobbitól a választási kampányig, valóban közösségépítés zajlott. Azóta is ezt a mintát igyekeznek követni más politikusok is.

⁷ E műben külön nem térek ki, de a városi legendák terjedésével jól nyomon lehet követni a számítógép közvetítette kommunikáció (computer mediated communication – CMC) hálózati logikáját és az orális kultúra változását. Azt láthatjuk, hogy az emberi kommunikáció mindinkább nemlineáris, decentralizált és alapjává a multimédia válik. A beszélt és az írott nyelv közötti különbségek egyre kevésbé számítanak (Lásd: Fernback 2003). Ennek azt kellene jelentenie, hogy elvesznek azok az elfogadott nyelvi kódok, amelyeket mindenki ismer, illetve azt, hogy egy közösség nyelvi kódjai nagyban különböznek egy másik közösségtől. Azonban tudjuk, hogy ez nem igaz. Akkor viszont kénytelenek vagyunk arra gondolni, hogy a közösségek kódjaikban nem különböznek egymástól. Ami szintén nem állja meg helyét. A hálózatokkal viszont magyarázható lenne az eltérő kódbeli tulajdonságok jelentősége.

nikus, szándékos vagy véletlen, céltudatos vagy céltalan, elnyomó vagy felszabadító, funkcionális vagy diszfunkcionális közösségek” (Fernback 2007, 52). Jan Fernback szerint a nyugati kultúrában túltelítetté vált a közösség kifejezés, amióta politikai, kulturális, gazdasági és technikai értelemben is felkapott szó (buzzword) lett. Véleményem szerint azonban az emberek nem csoportokban, „közösségileg” kapcsolódnak a hálózatokra, hanem egyénileg. Ebből következik, hogy az online közösségek megléte nem magától értendő, valaminek lennie kell, ami kiváltja, hogy létrejöjjön egy virtuális közösség. Ez a valami pedig nem más, mint az egyének hálózatosodása, ami közvetlen kiváltója – Pippa Norris kifejezését használva – a töredezett hiperpluralizmusnak. „Az internet egy olyan médium, ahol szinte korlátlan választék és minimális kööttség mellett dönthetik el a felhasználók, hogy mit nézzenek meg, mit hozzanak létre, másrészt megoszthatják egymással hasonló hitüket és értéküket” (Norris 2002, 4).

Szem előtt tartva az információs hálózatok, és ezen belül elsősorban az internet által a hagyományos közösségekre gyakorolt pozitív hatásokat, a digitális hálózatra csatlakozott egyének esetében mégsem beszélhetünk automatikusan közösségekről. Virtuális személyiségek és információk áramlásáról beszélhetünk, amelyekben az emberek annak megvitatásával például, hogy hogyan telt a napjuk, mit ettek, láttak, olvastak a nap folyamán, megoszthatják tapasztalataikat. Lefordítva a politika nyelvére, egy nyilvános államot hozhatnak létre, melyben a véleményeket cserélnék és versenyeztetnek (Bradwell–Gallagher 2007, 61). Nem mindegy azonban, hogy mindezt hogyan teszik. Attól függően, hogy ténylegesen részt vesznek-e az online hálózatok alakításában, vagy csak passzív szemlélői az eseményeknek két alapvető individuum típust, és így kétféle hálózatot tudunk megkülönböztetni.

Kétféle hálózat

A különbségek előtt a kiindulópontot kell megkeresni. Ez pedig nem lesz más, mint az individuum, azaz a felhasználó. Nem vitatom a narratív pszichológia tételét, hogy akárcsak a naplórírásnál, ugyanúgy az online világban az individuum nem reprodukálja, hanem rekonstruálja önmagát (vö. Tókos 2006, 48–61.). Így az egyén rekonstrukcióban nem köszön vissza egyértelműen a társadalmi helyzet. Hiszen, aki csatlakozik, ugyanahhoz a digitális hálózathoz és ugyanolyan eséllyel csatlakozik, mindenki ugyanannak a témának különböző variánsaihoz tud hozzászólni vagy tud közösséget alapítani. Az új média gyors elfogadásának és elterjedésének hála érzékelhetjük, hogy ezek hatással vannak a társadalmi hierarchiákra éppúgy, mint az egyenlőtlenségekre és a részvételi lehetőségekre is (Stehr 2007). Az új technológián megjelenő civilek tehát nem a posztindustrialista társadalomból megszerzett helyüket keresik a hálózatokon, hanem saját utat kezdenek el járni.

Az egyének identitásának esszenciáját Sonnevend Júlia ragadja meg a Google Earth kapcsán: „A kezdetekkor a Google Earth-t kizárólag a gazdasági elit egyik prominens képviselője, a Google Inc. hozta létre, és ennyiben a panorámafestészet klaszszikus elitista hagyományába illeszkedett, ám ami jelenleg tapasztalható, már eltér a sok évszázados tradíciótól. Több millióan alakítják álmaik, vágyaik, elképzeléseik szerint a Google Earth terét, mely akár a demokratikus kultúra megvalósulásának egyik

mintapéldájaként is említhető. [...] Azok, akik számítógépes karaktereiket beépítik a Google Earth térébe, fényképeket töltenek fel, vagy éppen kedvenc épületeiket jelölik ott be, a legkülönbözőbb világokból érkeznek; a nagyszámú egyén résztvevő miatt a projekt sohasem válhat egyetlen világnézet hírnökévé” (Sonnevend 2007, 12). Egyrészt azért nem válhat egyetlen világnézet hírnökévé, mert az állampolgárai átnyúlnak a nemzeti eszme és politika táptalaját adó állam határain, amikor nemzetközi közösségekhez és hálózatokhoz csatlakoznak, mint amilyen például a Google Earth, a Facebook, a Twitter stb. Másrészt, mert a választók az eddigiektől eltérő logika mentén szegmentálódnak majd a régi államhatárokon belül. Az így hálózatosodott egyének további fejlődését biztosítja a szociális igazságosság és a kölcsönös tisztelet minimum alapja. Céljuk pedig a hatalmi rendszer megváltoztatása, illetve azoknak a gátaknak az eltávolítása, amelyek eddig megakadályozták, hogy az emberek részt vegyenek az őket érintő ügyek megvitatásában (SCCD 2001, 5). Az immár rekonstruált individuummal rendelkező, hálózatokba szerveződő, politikai megnyilvánulásait kifejező állampolgároknak igényeik is lesznek. Ezért kénytelen a politika is észrevenni az új civileket és lehetséges alternatívákat nyújtani nekik.

Ahhoz, hogy a politika alternatívát ajánlhasson, először szegmentálnia kell, amit a felhasználók technológiához való viszonya szerint tehet meg. Egyik oldalon található azok a felhasználók, akik politikai véleményüket a valós térben fejezik ki (pl. Occupy és arab tavasz mozgalmakhoz hasonló smart mobok, valamint teljesen más szinten pl. a flash mobok), míg a másik oldalon a virtuális térben teszik ugyanezt (pl. Anonymous hackercsoport vagy más hackercsoportok). Amíg az egyik esetben csak eszközként, addig másikban elsősorban célként és csak másodsorban eszközként alkalmazzák az új technológiákat.

Az aktív és inaktív hálózatok

Az információs hálózatok segítségével a civilek olyan aktív politikaalkotókká válhatnak, mint amilyen a média. A mód, ahogy a hálózatokhoz nyúlnak determinálja, hogy milyen csoportba kerülnek a felhasználók. Aktívak lesznek a példában említett hackercsoportok, míg az inaktívak a digitális hálózatokon szervezett, de részvételüket offline módon végrehajtó arab tavasz és más hasonló mozgalmak résztvevői.⁸

Az aktív netpolgárok azok, akik ismerik az érdeklődési körükben fellelhető ismertségi hálózatok működési módozatait, nem egy esetben fizikailag is tudják manipulálni azokat. Az inaktívak a hagyományos, úgynevezett offline körökben mozognak otthonosabban, azoknak a manipulálásához értenek inkább. Az ismertségi hálózatok az offline élet kiterjesztését jelenti az inaktívak számára. Emiatt az új technológiát elsősorban mint a célhoz vezető eszközt használják. Az aktívak az eszköz mellett a célt is ugyanott találják.

Más szavakkal, az aktívak információs hálózatok használata közvetlenül visszahat a technikai rendszerre, míg az inaktívak az alkalmazások és rendszerek befogadói, akik nincsenek közvetlen kölcsönhatásban a rendszerrel, de hozzájárulnak annak evolúciójához.

⁸ További példák az aktív csoportokra a 2007 májusában lezajló ún. orosz–észt szájberháború, míg az inaktívakra a 2005-ben történt francia vagy 2006-ban történt magyar zavargások.

Manuel Castells az internetre nézve ezt a megkülönböztetést a termelő kultúra és a fogyasztó felhasználók terminológiával választotta szét (Castells 2002). Szerinte a termelő felhasználók hajtják előre az új fejlesztéseket, a fogyasztók pedig az így nyert eredményeket használják. Némi megkötéssel az aktív-inaktív hálózatok felhasználói leírására is alkalmazható ez a különbségtétel.

Értve az eltérő logikákat, már részletesen is szét lehet választani a két csoportot.

Az inaktív hálózatok

Az elnevezésük nem azt az elemet kívánja megragadni, hogy az inaktív hálózatok cselekvésüket tekintve passzívan kezelik az új technológia adta lehetőségeket. Ellenkezőleg, hálózataik nagyon is aktívak, viszont, mint azt már jeleztem, olyan offline hálózatok digitális továbbéléseiben kell őket keresni, mint amilyenek a környezetvédők, az emberi jogok védelméért küzdők, a globalizációellenes szervezetek, esetleg egy ideológia mentén, mint amilyen a kommunizmus, neofasizmus. Míg az előbbi szervezetek céljaival könnyű szimpatizálni és könnyű mögéjük állni, addig az ideológiai hálózatok már-már a földalatti mozgalom jegyeit viselik magukon, az új technológiának köszönhetően ugyanakkor különösebb erőfeszítés nélkül érheti el őket a nagyközönség, és nem utolsósorban, a különböző hálózatok is egymást.

Az inaktív esetében általában igaz, hogy tagjaik meglévő hierarchikus viszonyokba tagozódnak, amelyeknek megvannak a maguk gócpontjai, ahonnan bármikor mozgósíthatók mind a virtuális, mind a hagyományos tagok. Viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy mozgósítás közben – akárcsak a példában említett tüntetések és zavargások résztvevőinél – a hierarchia gyakran felborul, vagy egyáltalán nem is létezik. Különösen igaz, hogy nincs hierarchia, ha a választók demokratikus deficit érzete indítja be a hálózatot.

Működése közben a legtöbb inaktív hálózaton a szervezetelméletből ismert adhokrácia lesz úrrá. Az adhokrácia kifejezést Alvin Toffler alkotta a bürokrácia ellentétéként,⁹ vagyis amikor a döntéshozatal – a folyamatosan újrastrukturálódó környezet következtében – a tagok és az egységek közötti állandó egyeztetés nyomán jut deklarálásra. Manapság erre jobb platformot nem is lehetne találni, mint a digitális eszközöket és azok hálózatait.

Az adhokrácia nyilvánvaló működését akkor lehet látni, amikor az inaktív hálózatok az utcára vonulnak. Ez ad magyarázatot arra is, hogy egy alapvetően gazdasági fogalomból hogyan lesz politológiai fogalom. Az adhokrácia részletes leírását Howard Rheingold tette meg, és őt követve nevezi a szakirodalom az ilyen megmozdulásokat smart mobsnak. Rheingold szerint a régi (telefon, média, adatbázis-tárolók) és az új technológia (elsősorban az internet, mobiltelefon) összeolvadásának köszönhetően mára a „dumb mobs”-t felváltotta a notebookokkal, gps-ekkel, PDA eszközökkel, 3G alkalmazásokat használó, telefonokkal felszerelkezett smart mobs (Rheingold 2002).

⁹ Az adhokrácia (ad hoc) szó az „ad hoc” – rögtönzött, és a „-krácia” – uralomban levők összessége szavakból áll össze. A kifejezést első alkalommal a *Future Shock* (1970) című könyvében használja Toffler, amit a gazdaságtan értelmezett tovább.

A mai fiatalok egyszerűen tudják mozgósítani magukat. Emiatt ha a hatalommal való összetűzésről van szó, könnyen tudnak mozogni, mint azt láthattuk a francia vagy az egyiptomi zavargások idején. Szorosan ehhez a fogalomhoz kapcsolódik, csak az esemény hosszúságában más a flash mobs, ami rövid idejű, villám akciókat jelent. Közismert példája a valójában nem flash mobnak indult Critical Mass elnevezésű kerékpáros felvonulás. Az első alkalommal 1992-ben San Franciscóban megrendezett eseményt a világhálónak köszönhetően azóta a Föld számos pontján megszervezik. Az esemény lényege, hogy a kerékpáros felvonulók magáért a kerékpározásért tekernek át a városon, amit nem jelentenek be előre a hatóságoknak. Legtöbbször az útvonalat és a célállomást sem határozzák meg. Nem kérnek semmiféle médiatámogatást, miközben kisebb-nagyobb fennakadásokat okoznak a közlekedésben, magukra vonva ezzel a figyelmet.¹⁰

Nem meglepő, hogy az így szerveződő flash és smart mobokat a mindenkori hatalom és annak különböző egységei is figyelemmel kísérik. Így az sem meglepő, hogy például a magyar rendőrségnek is megvan a maga értelmezése, hogy mit jelent a hagyományos értelemben vett demonstráció, a smart mob és a flash mob. Tóth Gábor volt budapesti rendőrfőkapitány egy, az újságírók szervezte spontán demonstrációról szóló interjújában a következőket mondta:¹¹

„Flashmob volt már Budapesten többször, kint voltam akkor is, amikor járókelők sétáltak egy-két percig az Andrassy és a Bajcsy kereszteződésében, tudok arról, mikor a Nyugatinál kispárnával akcióztak a résztvevők. Most is tudtuk, hogy valami hasonló készül.

A rendőri vezetőknek tudniuk kell különbséget tenni: ide kimegy 30-40 újságíró, felveszi a presszes mellényt, fényképez, de nem lesznek szónoklatok, nem lesznek transzparenszek. Nem egy klasszikus politikai demonstrációról van szó, néhány percig tart, aztán mindenki elindul haza” (Király – Spirik 2007).

Az interjú alapján is értelmezhető a két jelenség. Ezek szerint flash mobról akkor beszélünk, ha a digitális hálózatokon szerveződve egy jól behatárolható tömeg konkrét céllal vonul ki az utcára (de legalábbis egy nyilvános helyre), majd a dolga végeztével, ami párnacsatától szőnyegvásárláson át interjúkészítésig bármi lehet, hazamegy. Az adhokrácia a szervezésben nem jellemző, inkább csak a kivitelezés sajátja. Követve a gondolatmenetet, a smart mob szintén digitális hálózatokon szerveződik. A cél nem feltétlenül egyértelmű, még akkor sem, ha például a demokráciadeficit helyreállítását

¹⁰ Tipikus példaként szokták ugyan emlegetni a Critical Mass kerékpáros felvonulást, annyit azért meg kell jegyezni, annak ellenére, hogy az esemény főszervezői világszerte előszeretettel nyilatkoznak flash mob honlapoknak, a Critical Mass nem tipikus flash mob megmozdulás. Már csak azért sem, mert az első, 1992-es esemény idején nem is lehetett volna az új technológiák segítségével megszervezni, mivel azok még nem voltak annyira elterjedve, mint manapság. Viszont abban, ahogy lebonyolítják az eseményt, és nem egy esetben összetűzésbe kerülnek a rendőrséggel és az autósokkal (mivel nem bejelentett megmozdulásról van szó), már igenis flash mob jegyeket viselnek magukon. Ez alól a magyar Critical Mass mind szervezési fázisában, mind lebonyolításában kivételt képez. Az első igazi, már valóban az új technológia segítségével lebonyolított flash mob megmozdulást Bill Wasikhoz, a Harper's Magazine szerkesztőjéhez kötik, aki 2003-ban egy manhattani boltba szervezte a megmozdulást, ahol, a tudósítások szerint, ezer ember egyszerre akart „szerelmeskedő szőnyeget” vásárolni.

¹¹ 2007 novemberében egy nem bejelentett demonstráció alkalmával az intézkedő rendőrök két újságíró is előállítottak Budapesten. Ez ellen tiltakoztak az újságírók egy flash mob keretében.

nevezi meg annak, mivel könnyen lehetnek olyan „melléktermékei”, mint amilyenek a zavargások, gyűjtogatások, rongálások stb. Inkább az érzelem hajtja, mint a szervezettség. Miután a célját nem lehet egyértelműen meghatározni, így azt sem lehet előre tudni, hogy mikor ér véget, vagy egy nyugvópont után mikor szerveződik újra. Az adhocrácia mind a szervezésben, mind a kivitelezésben fontos jellemzője a tömegnek. A hagyományos demonstráció abban különbözik a smart mobtól, hogy nem az információs hálózatokon szerveződik, a célja könnyen definiálható és nincs ad hoc jellege – már csak azért sem, mert kivitelezése megállapodáson alapul.¹²

Mint láthatjuk egyszerű az inaktív hálózatok tudományos megfigyelése, amit a tudományos társadalom végre is hajtott az elmúlt években. Ismerjük az inaktív hálózatokat, értjük a működési mechanizmusait. Más a helyzet az aktív hálózatokkal, amelyeknek minden lehetőség adott, hogy az úgynevezett mély web¹³ oldalain építkezzenek, és jobb esetben csak az eredményük kerüljön napvilágra. Emiatt az aktív hálózatok feltérképezése nehezebb feladat.

Az aktív hálózatok

Az aktív hálóját azok a netizenek alkotják, akik a személyes kapcsolatok helyett az úgynevezett ismertségi hálózatokon (social networks), online kerülnek interakcióba más emberekkel. Példaként említhetem a Google Earth-öt vagy a Wikipediát, vagyis azokat a virtuális közösségeket, amelyeket manapság a web 2.0 jelzővel szoktak illetni. A web 2.0-ás alkalmazásokban pedig egy közös elem van, a kommunikáció, legyen az hangos vagy írott, álló- vagy mozgóképi. A kommunikáció következménye az egymástól függő aktivitásoknak, és ezzel vágyat, erőfeszítést vagy akciót válthat ki (Dewey 1954). Tegyük hozzá, hogy ha valakik közösen vágyakoznak vagy cselekednek, akkor elkerülhetetlen a hálózatosodásuk, majd később a közösségé alakulásuk.

Az „aktív” elnevezésről szintén meg kell jegyeznem, hogy nem a hálózatok folyamatos fizikai mozgására gondolok. Ebből a szempontból az inaktív hálózatok mozgékonyabbnak mondhatók, mint az aktív hálózatok. Valójában a digitális hálózatokon megnyilvánuló aktív jelenlétük után kapták a nevüket. Fontos ismertetőjegyük, hogy átnyúlnak a nemzetállamok határain, a legtöbb esetben nem számítanak a fizikai jellemzők, mint amilyen például a bőrszín, vallás, etnikai hovatartozás, sőt az is előfordulhat, hogy a beszélt és/vagy írott nyelvnek sincs olyan szerepe, mint a hagyományos kapcsolatok esetén. Fontosabb lesz a minimális technikai hozzáértés, amelyet akkor értünk meg, ha az aktív hálózatokat a castelli termelő kultúra szempontjából vizsgáljuk.

Manuel Castells szerint a termelői kultúra, innovatív voltából kifolyólag volt az, amely a kezdetektől meghatározta az információs hálózatok fejlődését (Castells 2002). A termelői kultúrát további négy rétegre lehet osztani: (1) A hacker kultúra nonprofit alapon segíti elő a digitális fejlődést. A nyílt forrás és a szabad szoftver mozgalmak kapcsolódnak a nevükhöz, amelyeknek a lényege, hogy egy elkezdett programot mi-

¹² Ilyenek például a szakszervezetek által szervezett demonstrációk, sztrájkok.

¹³ A mély web, vagy deep web azokat az internetes oldalakat jelenti, amelyeket nem lehet megtalálni az internetes keresőkben. Ilyenek például a levelezőlisták e-mailjei, vagy egyes zárt adatbázisok.

nél többen tudjanak tökéletesíteni, emiatt a szoftver forráskódját mindenki számára nyílttá, azaz elérhetővé teszik. Az ajándékozás gesztusa tartja életben a hacker kultúrát. (2) A techno-meritokrata kultúra szabályok és szokások mentén kapcsolódó együttműködési hálózat. Szintén a digitális fejlődésért dolgoznak. A hackerekkel ellentétben azonban ez a kultúra profitorientált, emiatt a fejlesztések forráskódjait nem adják ki, a saját zárt hálózatukban oldják meg a felmerülő problémákat. „Ez a kultúra hisz abban, hogy a műszaki-tudományos fejlődés eleve jó, az emberiség előrehaladásának a záloga” (Castells 2002, 48). (3) A virtuális közösségformálók azok, akik felhasználják, esetenként evangelizálják az előző két kultúra eredményeit. Társadalmi hálót vonnak a termelői kultúra köré, az együvé tartozás, a közös gondolkodás és a kölcsönhatások révén. Itt találkoznak össze az előző két kultúra tagjai. (4) A vállalkozói kultúra feladata egyrészt az új eredmények disztribúciója a fogyasztói kultúra, vagyis az inaktív hálózatok irányába. Másrészt ennek a kultúrának a profit számít, nem tud mit kezdeni a hackerek ajándékaival. Emiatt célja a hacker kultúra becsatornázása a techno-meritokrata kultúrába, azaz, a hackerekből technokratákat „gyártani”.

Végigtekintve a termelők négyrétegű kultúráján egyértelmű, hogy az aktív hálózatok lesznek a virtuális közösségformálók, azzal a megkötéssel, hogy az aktívak a többi kultúrából is táplálkoznak. Itt elsősorban a hacker kultúrára kell gondolni, amelynek hagyományai tisztán látszanak a fenti példákban említett Anonymous hackercsoport és orosz szájberaktivisták esetében.¹⁴ Miután az aktívak eszközként és célként is használják a digitális hálózatokat, így használat közben a disztribúcióból is kivesszük részüket, igaz, ebből anyagilag nem profitálnak. Az aktívak között találjuk meg azokat is, akik átlátják a techno-meritokraták felépítését, és nem egyszer éles kritikával illetik azok működését, miközben ők is azon vannak, hogy valamilyen módon közérjük kerüljenek.

Mivel egy felhasználó többféle hálózatnak is tagja lehet, attól függően, hogy adott helyzetben mi foglalkoztatja, tovább kell gondolnunk az aktív hálózatok kérdését. Perri 6 négy tipikus hálózatot különböztet meg. Mielőtt ezeket felsorolnám és áttekinteném, meg kell jegyezni, hogy ahogy az aktív-inaktív hálózatokat sem, a most következő hálózatokat sem találjuk meg vegytiszta formában. Azonban arra jók, hogy elválasszunk egymástól jellemző vonásokat, illetve a jobb érthetőség kedvéért, mindennapi példákon láthassuk, hogy az aktív hálózatok igazából nem is térnek el annyira a már ismert, offline hálózatoktól.

Ezek szerint, a következő négy tipikus hálózatot különböztethetjük meg:

- az individualista hálózatokat,
- a közbeékelte hálózatokat,
- a hierarchikus hálózatokat és
- az elszigetelt hálózatokat (6, Perri 2004, 133–134).

Az individualista hálózatok ritkák, de nyíltak, szívesen fogadják a tőlük távol álló vállalkozó kedvűeket és a közreműködőket. Ha a mindennapokból keresünk példát,

¹⁴ Ezen a ponton tartom fontosnak megjegyezni, hogy a hackerek voltak az elsők, akik megvalósították az online együtt tervezést és cselekvést. Így az aktív hálózatok elődjeinek is tekinthetjük őket. Általában a hibák kijavítása, tehát elsődlegesen jó szándék vezérli őket. Míg a crackerek a hackerek leágazásai, a rombolás az elsődleges céljuk. Az orosz aktivistákat tehát a crackerek közé sorolhatjuk. Írásomban azonban a kettőt egybeemelve, hackernek nevezem mindkettőt.

akkor az ismert értelmiségiek és a hozzájuk kapcsolódók lennének az offline megfelelői. Az individualista hálózatok lényege, hogy amikor működni kezdenek, akkor odafigyelnek rájuk a felhasználók, morális mérceként tekintenek rájuk. A közbeékelte hálózatok azok, amelyek gyakoriak ugyan, de behatároltak, mert a hasonló helyzetűeket igyekeznek összekötni az információs térben. A hasonló helyzet alatt azonos világnézetre vagy azonos pártpreferenciára kell gondolni. A zártkörű klubok vagy művelődési egyesületek különböző csoportjai működnek hasonlóan a mindennapi életben, azzal a kitételrel, hogy egy offline zártkörű klub nem egyszer anyagi cenzust határoz meg a tagsághoz, ezért sántít kissé a példa. A hierarchikus hálózatok ugyancsak behatároltak, de olyan embereket kapcsolnak össze, akik különböző erővel és forrással tudnak részt venni a munkában. Elsősorban feladatorientált hálózatok. Az offline életben a munkahelyi vagy iskolai kapcsolatok emlékeztetnek a hierarchikus hálózatokra. Az elszigetelt hálózatok a ritka és az eseti hálózatok keveréke, ahol a közeli kapcsolatok számítanak, ritkán engednek be új tagokat, illetve szűk az a terület, amelyben közösen cselekednek. Hagyományosan ilyenek a családi vagy gyerekkori barátok közötti kapcsolatok.

Mindegyik hálózatnak megvan a maga előnye és hátránya. Az individualista hálózatok a morális mérce miatt hasznosak a társadalmi kommunikációban viszont kevés van belőlük. A közbeékeltek a mindenkori mainstreamből kizasztottakat is összefogják, viszont hibájuk, hogy más szemléletűt csak nehezen engednek be. A hierarchikus hálózatok az oktatás területén lehetnek erősek, de mint általában a hierarchikus megoldásoknál, egy-egy információ lassan jut el az egyik csomópontból a másikba. Az izoláltak szerepe megnőhet krízis idején, azonban az a baj, hogy csak esetiek, és emiatt a legritkábbak, ezért korlátozott a vizsgálhatóságuk.

Vegytszta hálózatokat nehéz találni, viszont arra jók, hogy értsük az aktívak szerveződésének logikáját. A vizsgálatukat csak nehezíti, hogy nem egyszer a nemzethatárokon túl fejtik ki hatásukat. Annyit azonban tudunk az aktívokról, hogy az állampolgárok csoportjában ők általában az információ birtokosai, vagyis ők a netokraták, ami olvasatomban az aktívák szélsőséges megnyilvánulását jelenti.

A netokrácia elmélete szerint, akié az információ, azé a hatalom, de mivel a netokraták nem tudják monopolizálni helyzetüket, emiatt folyamatosan harcban állnak az információ birtoklásáért. Ebben a harcban természetesen nem csak a felhasználók, hanem az összes többi szereplő is részt vesz. Viszont az egyes emberek tudása nem elég. A hálózatok tudása határozza meg, hogy ki lesz az elit. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egyéni cél eléréséhez egy azonos céllal rendelkező hálózatra van szükség (Bard–Söderquist 2002). Miután a civileknek ekkora tömegekben, mint az új technológiákon, még nem volt alkalmuk soha hálózatosodni, ezért előnyben lehetnek a már meglévő régi hálózatok digitális formái, így a posztindusztrialista alapokon működő pártok vagy gazdasági szervezetek, megelőzhetnék őket az információért folyó versenyben. Egyelőre azonban nem ez történik.

A politikának érdeke, hogy tematizálja az aktív hálózatokat, mert így tudja biztosítani a saját létét. Ez akkor is cél lehet, ha nem minden tagja tartozik az ő politikai teréhez. A tematizálást pedig a legjobban úgy érheti el, hogy felismeri a hálózatokat és különböző gazdasági, politikai, esetleg kulturális eszközök révén lekötelezi őket. Ez már csak azért is szükséges a politikának, mert amikor azt írtam, hogy az aktívak számítanak a techno-meritokrata kultúra legnagyobb kritikusaiknak, akkor a kritikák célpontjába a politikát és a politikusokat is bele kell értenünk.

A két hálózat közötti különbségek

Táblázatba foglalva a két hálózatot, a következőket láthatjuk:

1. táblázat

Az inaktív-aktív hálózatok néhány eltérő tulajdonsága

Eltérő momentumok	Inaktív hálózatok	Aktív hálózatok
Az új technológiához való viszonyuk:	az új technológia eszköz	az új technológia eszköz és cél
A „fizikai” világhoz való viszonyuk:	hagyományos módon tartják a kapcsolatokat, amelyeket mindinkább kiegészítenek az új információs és kommunikációs technológiák (ld. Facebook)	netizenek, információs ismertségi hálózatok (social networks) tagjai, a hagyományos kapcsolattartás másodlagossá válása
Mire használják a hálózatokat?	mozgósításra alkalmas kommunikációs csatornaként használják	a közösségi internetezés hívei, véleményeket, információkat gyűjtenek és osztanak meg
Szerveződési formáik:	smart mobs és flash mobs az adhokrácia által	a cracker/hacker kultúra hagyományainak folytatása
Mérsékelt megnyilvánulásaik:	viccesnek vagy figyelemfelhívásnak szánt flash mobok	javító szándék által vezérelt honlapfeltörések (a biztonsági résekre való felhívás szándéka)
Szélsőséges megnyilvánulásaik:	utcai zavargások	kormányzati-, banki-, média-szerverek megtámadása, zavarása
Politikai szélsőségeik:	anarchia	netokrácia

Elmúlni látszanak azok az idők, amikor két választási kampány között a választók csak olvasói levelek és telefonok útján tudtak üzenni a politikusoknak, vagyis eljön a felhasználók hatalomátvételének az ideje. Az információs hálózatok segítségével mind az inaktív, mind az aktív hálózatok immár képesek azonnali reakciókat küldeni a politikusoknak, de nem csak nekik, a gazdasági szereplőknek, hivataloknak, hírességeknek stb. szintűgy. Mindez visszafele is igaz, azaz a politikától kezdve, a gazdaságon keresztül, a kultúráig mindenki tagozódhat egy hálózatba és interakcióba keveredhet más hálózatokkal. Azonban, amíg az új technológiákon a felhasználók esetében aktív-inaktív hálózatokat látunk, addig a többi szereplő esetében túlnyomóan inaktív hálózatokról, azaz a digitális technikákat csak eszközként használókról beszélhetünk, mivel ilyen hálózatokon keresztül kerülnek kapcsolatba az új kommunikációs technológiákkal. Így

lesz az inaktív hálózatai a társadalom legnagyobb csoportja. Ez felvetheti a kérdést, hogy egy jól körülhatárolható tömeg, azaz az aktív politikai, gazdasági és kulturális képviselő nélkül maradnak, és ezt kihasználva egy elitréteg magához vonzhatja őket, a hatalom megszerzésének reményében?

A pro-am generáció

Elképzeltető, hogy az aktív és inaktív hálózatok között feszülő ellentétek rövid időn belül a társadalom szakadásához vezetnek. Egy netokrata elit veszi majd át az irányítást, akik marginizálhatják az inaktív hálózatokat. Véleményem szerint nem ez fog történni. Ahogy az inaktív individuumoknak és az általuk alkotott inaktív hálózatoknak megvannak az érzékeny és sebezhető pontjaik, egyik ilyen például az információs technológiák felhasználói szintű alkalmazása, ugyanúgy gyengeségek találhatók az aktív hálózatoknál is. Az aktívok gyengeségét összefoglalóan az offline élet figyelmen kívül hagyásával lehet jellemezni. A két hálózat egymáshoz való viszonyát és jövőjét valahol a hálózatok és a professzionális szféra közötti körök halmazában kell keresni.

Első ránézésre talán lehetetlennek tűnhet a kapcsolat, azonban a gondolat koránt sem új. 1972-ben Marshall McLuhan szerzőtársával, Barrington Nevitt-tal a *Take Today: The Executive as Dropout* című könyvükben megjegyzik, hogy az „elektromos technológiának” köszönhetően a fogyasztókból gyártók válhatnak. Szerintük a technológia összhangba kerül az idegrendszerrel, aminek végeredményeképp az ember nem hasonlítható a XIX. századi önmagához, hanem egy teljesen új életformát valósít meg (McLuhan–Nevitt 1972). Alvin Toffler az 1980-as *Third Wave (Harmadik Hullám)* című könyvében alkotja meg a producers (gyártók) és consumers (fogyasztók) szavakból a prosumers kifejezést. A harmadik hullámban, ami lényegében az információ köré szerveződő társadalom, lesznek olyanok, akik a megszokott gazdasági körforgásból kilépve maguk alkotják meg a számukra szükséges eszközöket, így a továbbiakban nem lesz szükség a posztindustrialista gazdaságszervezésre (Toffler 1980, 279–288). Charles Leadbeater és Paul Miller szerint nem is arról van szó, hogy az amatőrök gyártók lesznek, hanem ott lehet megragadni a lényegét, hogy az amatőrök professzionálisan képesek működni. Az újdonság abban rejlik, hogy már nem különállóan a technológiai újításokra és a másképp működő gazdaságra gondoltak, hanem a kettőt egybevetve egy társadalmi elméletet gyártottak. A köznyelv előszeretettel használja rájuk a munkamániás, stréber (nerd), technofil vagy egyéb pejoratív tartalmú jelzőket, a szerzőpáros azonban *pro-am*-eknek nevezi őket (Leadbeater–Miller 2004).

Az ilyen professzionális-amatőrök (pro-am-ek) lehetnek az aktív és az inaktív hálózatok jövője. Gondoljunk csak arra, hogy az emberiségnek mindig és mindenkor információra van szüksége. Ahol fizikailag nem érheti el az információt, ott a virtuális énjé jelenik meg. Miután a virtuális világban könnyebb információhoz jutni, ezért rengeteg adatot tesz virtuálissá, amit aztán hol az inaktív hálózataival, hol az aktív hálózataival szerez meg, ad tovább, dolgoz fel stb. Figyelembe véve a világ mai állását az információ az emberiség egyetlen valódi, a perpetuum mobile elvét követő alkotása. Információt pedig a hagyományos „gyártósorokon” túl bármelyik pro-am elő tud állítani. Természetesen az már más kérdés, hogy egy-egy ilyen információ mennyiben befolyásolja az

életünket. Ha egy pro-amekből álló amatőrnek nevezett csillagász társaság (alapvetően inaktív individuumokból álló hálózat) felfedez egy bolygót, az ugyan hasznos információ, de keveseket fog érdekelni. Azonban míg egy, mai szóval amatőrnek nevezett újságíró, azaz blogíró (aktív hálózathoz tartozó individuum) megszellőztet egy botrányt, arra sokan felkapják a fejüket.¹⁵

Mind a keveseket és mind a sokakat érintő információk eljutnak mindkét hálózat-hoz. Az már egy másik munka tárgya lehetne, hogy a hálózatok hogyan reagálják le az információkat, de biztos, hogy az eltérő reakcióik miatt nem marad le az egyik hálózat sem a másik mögött, hanem, miután kölcsönhatásban állnak, segítik egymást. A segítségnyújtás platformja alatt pedig elsősorban az új technológiát kell értenünk.

Irodalom

- 6, Perri 2004: Your friendship networks. In McCarthy, Helen et al. (Eds.): *Network Logic. Who governs in an interconnected world?* London, Demos, 129–142.
- Bard, Alexander – Söderquist, Jan 2002: *Netocracy. the new power elite and life after capitalism*. London, Pearson Education.
- Barnett, Steven 1997: New Media, Old Problems. New Technology and the Political Process. *European Journal of Communication* Vol. 12., No. 2., 193–218.
- Bradwell, Peter – Gallagher, Niamh 2007: *The new politics of personal information*. London, Demos.
- Burján András 2010: Internetes politikai kampány. *Médiakutató* Vol. 11., No. 3., 93–103.
- Castells, Manuel 2002: *Az Internet-galaxis*. Budapest, Network TwentyOne Kft.
- Davis, Richard 2009: *Typing Politics. The Role of Blogs in American Politics*. New York, Oxford University Press.
- Delli Carpini, Michael X. 2000: Gen.com. Youth, Civic Engagement, and the New Information Environment. *Political Communication* Vol. 17., No. 4., 341–349.
- Dewey, John 1954 [1927]: *The public and its problems*. Chicago, Swallow Press.
- Fernback, Jan 2003: Legends on the Net. An Examination of Computer-mediated communication as a Locus of Oral Culture. *New Media & Society* Vol. 5., No. 1., 29–45.
- Fernback, Jan 2007: Beyond the diluted community concept. a symbolic interactionist perspective on online social relations. *New Media & Society* Vol. 9., No. 1., 49–69.
- Gillmor, Dan 2004: *We the Media. Grassroots Journalism by the People, for the People*. Sebastopol, O'Reilly Media.
- Himmelsbach, Sabine 2005: Blog. The new public forum – Private Matters, Political Issues, Corporate Interests. In: Latour, Bruno – Weibel, Peter (Eds.): *Making things public. Atmospheres of democracy*. Cambridge, MIT Press, 916–921.
- Király András – Spirk József 2007: Egy röpke előállítás benne van a pakliban. *Index* 2007. november 24. <http://index.hu/politika/belfold/tg4350/>
- Kitta Gergely 2007: Miért kellene blogok? Az internetes napló és a politikai kommunikáció hálózat elméleti összefüggései. *Politikatudományi Szemle* Vol. 16., No. 4., 71–89.
- Leadbeater, Charles – Miller, Paul 2004: *The Pro-Am Revolution*. London, Demos.

¹⁵ Így indult a Monica Lewinsky botrány 1998-ban a Drudge Riport nevű blogról. Manapság a Wikileaks nemzetközi nonprofit szervezetre képes hasonló hullámokat keltetni.

- McLuhan, Marshall – Nevitt, Barrington 1972: *Take Today. The Executive as Dropout*. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich Inc.
- Merkovity Norbert 2009: Barack Obama elnöki kampányának sajátosságai. Mitől működnek a hálózati közösségek? *Médiakutató* Vol. 10., No. 1., 97–106.
- Norris, Pippa 2002: The Briding and Bonding Role of Online Communities. *The Harvard International Journal of Press/Politics* Vol. 7., No. 3., 3–13.
- Rheingold, Howard 2002: *Smart Mobs. The Next Social Revolution*. Cambridge, Perseus Books.
- Rogers, Everett M. 1995: *Diffusion of innovations* (4th ed.). New York, Free Press.
- Scammel, Margaret 2000: The Internet and Civic Engagement. The Age of the Citizen-Consumer. *Political Communication* Vol. 17., No. 4., 351–355.
- Sonnevend Júlia 2007: Google Earth mint hiperpanoráma. *Élet és Irodalom* Vol. 51., No. 36., 12.
- SSCD – Standing Conference for Community Development 2001. *Strategic Framework for Community Development*. Sheffield, SCCD.
- Stehr, Nico 2007: *A modern társadalmak törekénysége*. Budapest, Gondolat.
- Toffler, Alvin 1970: *Future Shock*. New York, Random House.
- Toffler, Alvin 1980: *The Third Wave*. New York, Bantam Books.
- Tókos Katalin 2006: Énbemutató, önjellemzés és identitáspróbák (az interneten) narratív-kommunikatív szemszögből. *Új Pedagógiai Szemle* Vol. 56., No. 9., 48–61.
- Wellman, Barry 2001: Computer Networks As Social Networks. *Science* Vol. 293. No. 5537., 2031–2034.

Merkovity Norbert Politológus, a politikai kommunikáció kutatója, a Magyar Politikatudományi Társaság és az International Communication Association tagja. A Szegedi Tudományegyetemen oktat politikai kommunikációval, információs társadalommal és amerikai politikai rendszerrel kapcsolatos tárgyakat. Kutatási területe az új politikai kommunikáció elmélete, különös tekintettel a digitalizációra, az e-demokráciára és az e-részvételle. Jelenleg ausztrál, magyar és lett kutatókkal együttműködve a politikusok újmédia használatát vizsgálja. Első monográfiája várhatóan 2012-ben jelenik meg, melynek címe Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe.

Révészné Kocsis Eszter – Vilmányi Márton

Dinamikus kapcsolati képességek modellezése szervezetközi együttműködések során

1. Bevezetés

A szervezetközi együttműködés mint jelenség az elmúlt húsz évben egyre inkább központi kérdést jelent a marketingben, stratégiai menedzsmentben és az innováció-menedzsmentben éppúgy, mint a területi fejlesztések megvalósítása során, melynek jelentőségét a világgazdaság válság nemhogy erodálta, hanem fokozottan felerősítette. A szervezetközi együttműködések menedzselése napjaink hálózati gazdaságának egyik kulcsfontosságú mikroszintű kérdését jelenti, főképpen akkor, amikor egy-egy szervezet sikeressége nem kizárólag belső hatékonyságán, eredményességén múlik, sokkal inkább azon hálózat(ok) sikerességén, melyek részeként tevékenykedik. A szervezetközi együttműködések, mint hosszú távú, és akaratlagos, üzleti tranzakciók sorozatából álló üzleti kapcsolatok sikerességét befolyásoló alapvető értékképző kategóriák mára már többé-kevésbé feltártak. A szervezetközi együttműködésekkel foglalkozó kutatói közösség sokkal inkább ezen értékek átalakulását, formálódását és menedzselhetőségét helyezte az elmúlt években a vizsgálatok fókuszába, mely a résztvevő szereplők közötti interakció megvalósulására, jellegének tisztázására irányította a figyelmet.

Tanulmányunkban a szervezetközi kapcsolatok menedzselésének képességét állítjuk középpontba az interakció nézőpontjából kiindulva. Az interakciót vizsgálatunk során úgy definiáltuk, mint szervezetek közötti konfrontációs folyamatot, mely megváltoztatja és átalakítja az abban résztvevő szervezetek tevékenységeinek és erőforrásainak megjelenését éppúgy, mint a szervezeteket magukat (Ford és szerzőtársai 2008, 3). Jelen cikkben az interakció folyamatát a szervezet nézőpontjából szemléljük. Központi kérdésünk, hogy mely erőforrások, folyamatok segítségével dolgozza fel egy szervezet a vevő-szállítói interakció következményeit az együttműködések menedzselése során, vagy másképpen fogalmazva, hogyan módosítja, változtatja kapcsolati magatartását, kapcsolati képességeit. Feltett kérdésünk a dinamikus kapcsolati képesség fogalmának értelmezését teszi szükségessé, mint olyan erőforrások és tevékenységek összességét, melyek segítségével a szervezet módosítja kapcsolatainak, vagy hálózatának menedzselése érdekében alkalmazott tevékenységeit, megoldásait, folyamatait.

Kérdésünk megválaszolása érdekében kiindulóképpen tisztázzuk a szervezeti képességek fogalmának és megközelítésének lehetőségeit. Ezt követően, a kapcsolati képesség dinamikus jelentésének meghatározása érdekében végzett feltáró vizsgálatunk eredményeit fogalmazzuk meg. Tanulmányunkat tapasztalataink összegző értékelésével zárjuk.

2.A szervezeti képességek fogalma és jellemzői

A szervezeti képességek egyéni és kollektív képességek, szaktudás, és kapacitások összessége, melynek szakirodalmi megközelítése rendkívül változatos képet mutat (Awuah 2001; Conceição–Heitor 2002). A korai megközelítések a fogalmat, mint szervezeti kompetenciát (organisational competence) mutatják be, mely fokozatosan bővülve „nyeri el” a szervezeti képesség (organisational capability) ma ismert megnevezését.

„A kompetencia a tőke egy formájának tekinthető, mely jelentős befolyással van más tényezőkre a vállalati értékalkotó tevékenység során.” (Carlsson és Eliasson 1991, 42) A szervezeti kompetenciák központi szerepét – kulcskompetenciának (core competency) nevezve – először Prahalad és Hamel (1990; 1994) definiálták, mint szakismeretből és technológiákból előálló speciális szaktudást, mellyel a szervezet a vevők által elismert értéket hozhat létre, megkülönböztetheti magát versenytársaitól, kiterjesztheti tevékenységét új termékekre, piacokra. Hangsúlyozták, hogy ezen kompetenciák a vállalatban jelenlévő ismeretek kombinációjaként jönnek létre, mely az emberekben, mint a szervezet tagjaiban testesülnek meg, fejlesztésük beruházást igényel, használatuk hiányában pedig eltűnnek. Mintzberg és szerzőtársai (2005) interpretációjában a kulcskompetenciák a szervezeti kollektív tanulás következményének tekinthetők, ahol annak megtanulásáról van szó, hogy a szervezet miképpen koordinálja a különféle termelési ismereteket és hogyan integrálja a technológia sokrétű áramlatait. Drejer és Riis (1999) e kompetenciák négy alapvető elemét különbözteti meg: technológia, mint fizikai rendszerek és eszközök összessége; emberi tényező, mely a technológia működtetője, a képességek és tudás megtestesülése; a szervezet, mely magába foglalja a formális szervezeti felépítést, illetve a működtetett menedzsment rendszereket; szervezeti kultúra, mely a szervezet informális megjelenése.

A kulcskompetencia Prahalad–Hamel-féle megközelítésének kiegészítéseként tekinthető a Stalk–Evans–Shulman (1992) alkotta szervezeti képesség (capability) fogalom, mely kibővíti a kezdetben jelentősen technológia-orientált felfogást. Értelmezésükben az üzleti siker kulcsa a szaktudáson alapuló kulcskompetenciák és az értéklánc egészét átfogó, különböző képességek egymásra hatása. A gondolkör fejlődésében újabb jelentős pontként a Leonard és Barton bevezette kulcsképesség (core capability) fogalom tekinthető (Kása–Pataki 2000), mely magában foglalja a kulcskompetenciát is.

A szervezeti képességek más oldalú megközelítését szolgáltatja az erőforrás alapú nézőpont, melynek értelmezésében a szervezeti kompetenciák nem a szervezeti tanulás folyamatában alakulnak ki, hanem a szervezet evolúciójában (tulajdonképpen kultúrájában) gyökereznek (Mintzberg és szerzőtársai 2005). Az erőforrás alapú nézőpont megközelítésében a szervezet versenyképessége olyan képességekre (stratégiai erőforrásokra) épül, melyek értékesek, ritkák, kevésbé utánozhatók, és nem helyettesíthetők (Barney 1991). E képességek az erőforrások három alapvető csoportjából „táplálkoznak”: fizikai tőke erőforrások (fizikai technika, üzemfelszerelés, elhelyezkedés, nyersanyagokhoz való hozzáférés, stb.), humántőke erőforrások (képzettség, tapasztalat, ítélőképesség, intelligencia, kapcsolatok, stb.), szervezeti tőke erőforrások (formális rendszerek és struktúrák, és a csoportok közötti informális kapcsolatok).

Bárhonnan is közelítjük meg a szervezeti kompetencia fogalmát, minden esetben egy több rétegű, szervezeti szintű ismerethalmazként jellemezhetjük, melyben több egymásra épülő kompetenciaszint azonosítható (Banerjee 2003):

- egyszerű kompetenciák, melyek a már létező erőforrások (pl.: meglévő munkaerő, vagy meglévő értékesítési csatorna) használatának ismeretét foglalják magukba;
- második szintű kompetenciák, melyek a szervezetbe integrált, felhasznált egyszerű erőforrások (egyszerű kompetenciák) újra-kombinációs képességének architektúráját foglalják magukba;
- harmadik szintű kompetenciák (vagy kulcskompetenciák), olyan szervezet-specifikus szabályok, szokások és eljárások, melyek a második szintű kompetenciák architektúrális tudásának újra-kombinációjában játszanak szerepet.

A fentieket lényegesen leegyszerűsítve a szervezeti képességek az alkalmazott tudás és az egyéb erőforrások különböző szintű integrációs folyamatainak eredményei, ahol integrációs eszközként a szervezet által alkalmazott szabályok, irányelvek, sorozatok, rutinok, illetve a csoportos problémamegoldás szolgál (Grant 1996).

A szervezeti képességek, kompetenciák jellemzésére - pontosan felépítésük bonyolultságából következően - számtalan megközelítés született. Egyes megközelítések ezeket a képességeket azok hierarchiáján keresztül jellemzik, hangsúlyt fektetve arra, hogy léteznek olyan képességek, melyek egyes feladatok megvalósításához kapcsolódnak, míg más képességek szervezeti egységeken átívelő problémamegoldási, működési módot hordoznak. E gondolatmenet eredményeképpen e megközelítések megkülönböztetnek erőforrásokat, feladat szintű képességeket, funkcionális/szervezeti képességeket és alapvető, vagy kulcsképességeket (Grant 1991; Trokkeli–Tuominen 2002; Peng és szerzőtársai 2008).

Más megközelítések a képességek értékhozzáadó szerepét hangsúlyozzák, és aszerint jellemzik őket, hogy mekkora értéket hordoznak a szervezet, illetve az érdekeltek számára. Long és Vickers-Koch (1995) a képességek hierarchikus szintjeit e nézőpontból vizsgálva két alapvető, és azokon belül két-két további képességet különböztet meg, küszöb képességeket és kulcsképességeket. A küszöb képességek a vállalat létezéséhez, piaci tevékenységéhez szükséges tényezőket jelentik, míg a szervezet kulcsképességeit azok a képességek adják, melyek megkülönböztető, a verseny szempontjából kritikus értéket hordoznak a szervezet számára, függetlenül attól, hogy azok milyen szinten és formában jelennek meg. A küszöb képességeken belül megkülönböztetik a támogató képességeket, melyek a szervezeten belüli támogató folyamatok működtetésének képességét jelentik másfelől pedig az iparági működéshez elengedhetetlen képességeket, alap képességeket. A kulcsképességeken belül a jelenbeli és jövőbeli versenyelőnyt biztosító képességeket választják külön, rámutatva egyben a verseny dinamikájának alapjára is.

Megint más megközelítések szerint, a képességek fenntarthatóságának szempontjából beszélhetünk statikus és dinamikus képességekről. A statikus képességek az emberi tudás, a meglévő erőforrások és a technológiák jelenben megvalósított lehetséges kombinációs mechanizmusait írják le, míg a dinamikus képességek azon eljárások, rutinok összességei, melyek eredményeképpen a szervezet képes statikus képességeinek továbbfejlesztésére, vagy új képességek kifejlesztésére (Teece és szerzőtársai 1997; Cepeda–Vera 2007; Peng és szerzőtársai 2008).

Ez utóbbi megközelítést árnyalja a képességeket annak forrásai szerint jellemző nézőpont. Ennek kiindulópontját jelenti, hogy egyrészt a szervezeti képességek különböző tudáselemeket tartalmaznak, melyek a szervezeten belül keletkeznek, összegződnek, illetve állnak rendelkezésre, másrészt pedig a szervezeti képességek nem lineárisan építkező elemek felépítménye, hanem inkább egy sokdimenziós struktúra, melyben különféle összetettségű és szintű képességek működnek, illetve kapcsolódnak össze párhuzamosan (Kusunoki és szerzőtársai 1998). E megközelítés logikájában megkülönböztethetők helyi képességek, melyek a szervezet csoportjai által birtokolt tudást jelentik (mint például adatbázisok, egyedi technológiák, vagy akár eljárások), és melyek egyben a szervezeti képességek elemi építőkövei is. Megkülönböztethetők továbbá architekturális képességek, melyek olyan kapcsolattartási mechanizmusokként, struktúraként írhatóak le, amik a helyi képességeket összekapcsolják, stabil struktúrába fűzik. Végül megkülönböztethetők folyamat képességek, melyek a tudás individuális egységei közötti kapcsolatok dinamizálási, módosítási képességeit foglalják magukba. E megközelítés értelmében ez utóbbi képességek tekinthetők dinamikus képességeknek.

3. Kapcsolati képesség fogalma és jellemzői

Gemünden és szerzőtársai (1997) a kapcsolati képesség (az ő terminológiájukban hálózati kompetencia) fogalmát, mint erőforrások és tevékenységek összességét definiálják, melyek segítségével a szervezet létrehozza, fejleszti és menedzseli az üzleti hálózatot. A kapcsolati képesség az eredményes kapcsolatmenedzsment előfeltételének tekinthető, ám attól szélesebb összefüggésbe ágyazódik. A szervezeteknek ugyanis az eredményes hálózati működés megvalósításához, a potenciális előnyök kihasználásához szükségük van a hálózat egészéről származó, az egyes partnerek paramétereit leíró ismeretekre éppúgy, mint egyes szervezet-specifikus tulajdonságokra. A hálózatról, a partnerektől származó szükséges ismeretek magukba foglalják a hálózat, illetve az egyes partnerekkel történő együttműködések lehetőségeit, kockázatait; az együttműködések keretein belül megvalósuló innovációs folyamat lehetséges irányait, azoknak a szervezetben betöltött funkcióit; a hálózati működés legjobb megoldásait; az érdekérvényesítés lehetséges módjait; az egyes partnerek céljait, lehetőségeit, korlátait. Mindezekon túl a hálózati együttműködésekben történő részvétel – vállalat-specifikus jellemzőként – megköveteli a hatékony és rugalmas belső kommunikáció meglétét, a hálózati tevékenység pénzügyi támogathatóságának rendelkezésre állását. Gemünden és szerzőtársai (1997) ugyanakkor feltételezik, hogy a kapcsolati képesség több, mint az egyes ismeretek és tulajdonságok megléte, az egyes komponensek összege.

A kapcsolati képesség elemeit a legtöbb elemző tanulmány lényegesen leegyszerűsítve mutatja be, a kapcsolatmenedzsment végzéséhez szükséges készségeket és menedzsment ismereteket kiemelve. Ezen összegzések lényegi, alapvető gondolatai a kommunikációs képesség, a kooperációs kultúra, a bizalom, a stratégiai gondolkodás, vízióalkotási képesség, a kooperációs megállapodások kötésének, együttműködések végrehajtásának kompetenciája fogalmak mentén rendszerezhetők (Pihkala és szerzőtársai 1999).

A kapcsolati képesség átfogó modellezésével kapcsolatosan Thomas Ritter mutatott fel figyelemreméltó eredményeket. A kapcsolati képességet, annak fogalmából kiindulva kétoldalúan elemezte (Ritter 1999, Ritter és szerzőtársai 2002): egyrészt, mint egyéni, másrészt, mint vállalati képességek, készségek, ismeretek és magatartásformák összességét. Ezen alapokból kiindulva a kapcsolati képességek két elemét azonosította; a hálózati menedzsment ismereteket, és a hálózati feladatok végrehajtásának képességét. A hálózati menedzsment ismeretek két meghatározó csoportját különítette el; a speciális ismeretek összessége, illetve a társas, társadalmi ismeretek csoportja. A speciális ismeretek magukba foglalják:

- a technikai, műszaki ismereteket, melyek szükségesek a partnerek, illetőleg azok szükségleteinek, követelményeinek megértéséhez, és teljesítéséhez;
- gazdasági ismereteket, melyek a hálózat rendelkezésére bocsátott inputok és nyerhető hasznok elemzésének képességében öltenek testet;
- jogi jártasságot, mely a létrehozott kapcsolatok szerződéses formában történő rögzítésének képességét, ismeretét foglalja magába;
- a hálózati tudást, mely a hálózatban részt vevő szervezetek tagjainak és erőforrásainak ismeretét jelenti;
- az együttműködésekben szerzett tapasztalatot, mely a külső partnerekkel történő interakciók során segít elkerülni és megelőzni a kritikus szituációkat, megtalálni a megfelelő közös válaszokat.

Míg a speciális ismeretek döntően a szervezet által birtokolandó hálózati menedzsment ismereteket írják le, a társas ismeretek sokkal inkább a szervezet részéről az együttműködésekben szerepet vállaló személyek képességére koncentrálnak. A társas ismeretek tartalmazzák a kommunikációs képességet, az extrovertált személyiségjegyeket, a konfliktusok kezelésének képességét, az empátiát, az emocionális kiegyensúlyozottságot és az együttműködési készséget.

A hálózati menedzsment feladatok végrehajtása tekintetében a modell két, egymástól jól elkülöníthető dimenziót határoz meg: egyrészt a kapcsolat-specifikus feladatokat, melyeket a kapcsolatmenedzsmenttel foglalkozó szakirodalom két szereplő kontaktusán belül megnyilvánuló feladatokként említ, másrészt a „kereszt-kapcsolati” feladatokat, melyek a teljes hálózati kapcsolatrendszer menedzselésének feladatait írja le.

A kapcsolat-specifikus feladatok definiálása a következő tényezők mentén történik:

- Kapcsolati aktivitások kezdeményezése, mely magában foglalja a potenciális partnerek azonosítását és meggyőzését, a kooperáció megalapozását.
- Transzfer aktivitások, melyek tartalmazzák két szervezet közötti áru, szolgáltatás, pénz, információ, know-how és a munkaerő áramlásának elősegítését.
- Koordinációs aktivitások, melyek a két, együttműködésben részt vevő szervezet aktivitásainak összehangolását szolgálják.

A „kereszt-kapcsolati” feladatok összegzése a következő tényezők mentén írható le:

- Tervezési tevékenységek, melyek a hálózat jövőbeli, kívánt állapotát rögzítik. A hálózati menedzsment szemszögéből mindez magába foglalja a belső, a hálózati és a környezeti analízist.

– Szervezési tevékenységek, melyek egyfelől a vállalaton belüli kommunikációs folyamat támogatását jelölik. Ennek keretében a szervezet szereplőinek a kapcsolatok hasznosítására irányuló koncepciói allokációja, szelekciója, illetve e koncepciók megva-

lósítása történik meg. Másfelől e tevékenységkör magába foglalja a specifikus vállalati kapcsolatokhoz történő erőforrások allokációját, harmad felől pedig az egyes partnerek részéről megnyilvánuló menedzsment tevékenységek összehangolását jelenti.

– Munkaerő-orientált tevékenységek, melyek döntően a specifikus kapcsolatokhoz történő humán erőforrás-állomány, a kapcsolatok működtetéséhez szükséges felelősség biztosítását, illetve a szervezeten belüli konfliktusok megelőzését, kezelését jelentik.

– Kontrolling tevékenységek, mint hálózati feladatok jelentik a hálózati output kontrollját, a partnerek minőségi kontrollját, a munkaerő kontrollját, beleértve természetesen a hálózati menedzsmentet.

4. Vizsgálati megközelítés, vizsgálati módszer

A kapcsolati képesség fentiekben összegzett modellje elsősorban annak statikus jellegű leírását fogalmazza meg, rámutatva a kapcsolati képesség Kusunoki és szerzőtársai (1998) terminológiájában értelmezett helyi (speciális ismeretek, társas ismeretek) és architektúrális képesség elemekre (kapcsolat-specifikus feladatok végrehajtása, kereszt-kapcsolati feladatok végrehajtása). A szervezeti együttműködések során jelenlévő interakció jelensége ugyanakkor e képesség megváltoztatását biztosító mechanizmusok, vagy másképpen a hálózati menedzsment ismeretek és a hálózati feladatok végrehajtási képességét fejlesztő, vagy megújító folyamatok értelmezésére hívja fel a figyelmet. E kérdéskör vizsgálata érdekében a kapcsolati képesség dinamikus értelmezése szükséges.

A kapcsolati képesség dinamikus értelmezése érdekében feltáró vizsgálatot kezdeményeztünk. A dinamikus szervezeti képességet a vizsgálat során úgy definiáltuk, mint a szervezeti vagyonfelhasználás fenntartható koordinációjának képességét, azaz a tevékenységek mintázatának megújítását szolgáló olyan ismételhető cselekménysort, mely biztosítja a mindenkor szervezeti célok elérése érdekében szükséges tevékenységsorok fejlesztését, megújítását. E fentiekből kiindulóan a dinamikus kapcsolati képességet úgy határoztuk meg, mint a kapcsolat-specifikus és a kereszt-kapcsolati feladatok végrehajtási folyamatának módosítására, megújítására alkalmazott ismételhető cselekvéssort.

A dinamikus kapcsolati képesség értelmezése érdekében a szervezet nyílt rendszer modelljéből származtatott dinamikus képesség értelmezést alkalmaztuk, mely e jelenséget a szervezet különböző aktivitási szintjein értelmezi (Sanchez 2004).

A stratégiai rugalmasság szintjén, mely megmutatja az alternatív stratégiai logikák meghatározásának és elfogadásának képességét, azaz azt a szervezeti gyakorlatot, gyakorlatokat, melyeken keresztül a stratégiai kérdések és válaszok meghatározásra, és elfogadásra kerülnek.

A folyamat-rugalmasság szintjén, mely megmutatja a stratégiai célok elérése érdekében szükséges, az alapvető funkciókat érintő szervezeti folyamatok megváltoztatásának képességét (beleértve a szervezeti struktúra, a kontroll és ösztönző, valamint a monitoring folyamatok megváltoztatását is). A folyamat-rugalmasság azt a szervezeti gyakorlatot, gyakorlatokat jeleníti meg, melyeken keresztül a szervezet képes elkép-

zelni és adaptálni, módosítani az alternatív stratégia alkalmazásához szükséges folyamatokat.

A koordinációs rugalmasság szintjén a szervezeti egységeknek az a képessége, melyen keresztül megváltoztatják, vagy módosítják a termékek, szolgáltatások (összetevőinek alkotására) irányuló tevékenységeiket. A koordinációs rugalmasság a szervezet, illetve a szervezeti egységek azon gyakorlata, gyakorlatai, melyen keresztül megértik a termékek, szolgáltatások előállítására irányuló tevékenységek szerepét, az azokkal kapcsolatos igényeket, az azokhoz szükséges erőforrásokat, megszerzik, vagy rendelkezésre bocsátják azokat és implementálják a tevékenységi folyamatokba.

Az erőforrás-rugalmasság szintjén, ami a szervezeti egységeknek az a képessége, melyen keresztül bővítik a rendelkezésükre álló erőforrások, illetve kapacitások felhasználási, alkalmazási területeit, sokoldalúságát. Az erőforrás-rugalmasság a szervezet, illetve a szervezeti egységek azon gyakorlata, gyakorlatai, melyen keresztül megértik egy-egy erőforrás, vagy kapacitás felhasználási területeit és az alternatív hasznosítási lehetőségeket adaptálják, alkalmazzák.

A működési rugalmasság szintjén, ami a szervezeti egységeknek az a képessége, melyen keresztül megváltoztatják adott erőforrás és működési kondíciók mellett a tevékenységük hatékonyságát.

A megközelítés nézőpontja és tulajdonságai jó alkalmazhatóságot biztosítanak a szervezetközi interakció térbeli és időbeli jellemzőinek, következményeinek tanulmányozására (a szervezeti képesség-menedzsment területén). Egyrészt, mert segítségével a tevékenység-, és erőforrás mintázatokban bekövetkező változások széles spektruma leírható a stratégiai szinttől a műveleti szintig, másrészt pedig nem feltételezi, hogy a kapcsolatmenedzsment folyamatok specifikusan újulnának meg. Ellenkezőleg, a képességek megújulását az egyes folyamatok, mechanizmusok interakciójának eredményeképpen képzelel el.

A vizsgálathoz alkalmazott módszer mélyinterjú volt, melynek eredményeképpen képet kívántunk alkotni a vizsgálat középpontjába helyezett jelenség leírásához. A vizsgálat keretében 20 szervezet (értékesítési és/vagy beszerzési) kapcsolatkezelésért felelős vezetőjét kérdeztük meg. A szervezetek kiválasztásakor szempontként jelentkezett, hogy a válaszadó szervezetek szervezetközi piacokon működjenek, működésük kapcsolatorientációval legyen jellemezhető, illetve feltételezhető legyen a kapcsolatmenedzsment alkalmazások használata, vagy legalábbis annak szükségessége. E szempontok érvényesítése érdekében két klaszter, a kecskeméti Alföldi Regionális Iparfejlesztési Klaszter (AIPA), valamint a szegedi Szoftveripari Innovációs Pólus Klaszter legalább 10 munkavállalót foglalkoztató, és legalább 100 mFt éves árbevétellel gazdálkodó tagjait kértük válaszadásra. A válaszadó szervezetek iparági eloszlását az 1. táblázat foglalja össze.

Az interjú kérdései az alábbi területekre fókuszáltak:

- megkérdezett szervezet együttműködéseinek és kapcsolatmenedzsmentjének struktúrája, felépítése;
- megkérdezett szervezet kapcsolatmenedzsment mechanizmusainak fejlődési története, az együttműködés monitorozási, értékelési folyamata, a kapcsolatmenedzsment és a szervezet egyéb egységei, folyamatai interakciós pontjai;

1. táblázat

Válaszadó szervezetek iparági eloszlása

Válaszadó szervezetek fő tevékenységi köre	Válaszadó szervezetek száma
Informatika, telekommunikáció	13
Felsőoktatás	2
Szakképzés	1
Hulladékfeldolgozás	1
Nyomdaipar	1
Autóipar	1
Közszolgáltatás	1

- kapcsolati stratégia változásának, változtatásának alternatív módjai, a negatív, vagy pozitív változások okozói;
- a kapcsolatmenedzsment folyamata változásának, változtatásának alternatív módjai, a negatív, vagy pozitív változások okozói;
- a kapcsolatmenedzsment kapcsolatkezelési tevékenységei változásának, változtatásának alternatív módjai, a negatív, vagy pozitív változások okozói;
- más területek gyakorlatának adaptációs módjai, az erőforrások alternatív hasznosításának mechanizmusai, a negatív, vagy pozitív változások okozói;
- a hatékonyság fokozása érdekében tett változtatások, változások módjai, a negatív, vagy pozitív változások okozói.

A vizsgálat az AIPA klaszter tagjai tekintetében 2010. október 1. és november 15., míg a Szoftverfejlesztési Innovációs Pólus Klaszter tagjai tekintetében 2011. május 2. és július 1. között került lebonyolításra.

5. Vizsgálati eredmények

A vizsgálat során készült interjúk eredményeit, azok tartalomelemzése eredményeképpen az alkalmazott dimenzióknak megfelelően rendszereztük, azaz különválasztottuk a kapcsolati képességet a stratégiai rugalmasság, a folyamatrugalmasság, a koordinációs rugalmasság, az erőforrás rugalmasság, valamint a működési rugalmasság szintjén módosító, változtató, jellemző mechanizmusokat. A továbbiakban eredményeinket e struktúrának megfelelően részletezzük.

5.1. Dinamikus kapcsolati képesség jellemzői a stratégiai rugalmasság szintjén

A kapcsolati stratégia értelmezése során az interjúalanyok kapcsolati stratégia-ként az elérni kívánt partnerkört, annak elérése, megszerzése, vagy kiszolgálása során követett főbb irányvonalakat fogalmazták meg. A kapcsolati stratégia módosítási, változtatási folyamatának bemutatására három, alapvetően követett mintát mutattak be. Egyrészt a szervezeti stratégia kialakításának, módosításának eredményeképpen bekövetkező változást, mely irányulhat a kapcsolati portfólió megváltoztatására, mó-

dosítására, az együttműködések keretében kitűzött, érvényesíteni kívánt célok, vagy azok teljesítésének módosítására, átstrukturálására.

Részben az előbbi mechanizmus részeként, részben attól elválasztva került bemutatásra a termék, vagy konstrukciófejlesztés eredményeként bekövetkező stratégiai irányváltás, módosítás. E változtatási mintázat két jellemző forma mentén jelentkezett, egyrészt belső tervezés eredményeképpen, másrészt a partnerekkel való kooperatív tervezés eredményeképpen.

„A stratégia meghatározása során potenciális ügyfélkörünk adottság, számukra határozunk meg konstrukciót...persze volt már, hogy fordítva működött, hogy volt egy új konstrukciónk és azt találtuk ki, hogy ez kinek lehet jó!”

„Amikor van a cégnek új valamije, amit el akar adni, akkor az a kérdés, hogy ki az aki erre vevő lehet, és persze hogyan. Ilyenkor leülünk a partnereinkkel, csinálunk egy szakmai rendezvényt, ők elmondják, hogy mit lehet, mit nem, mi jó nekik, és mi nem...”

A kapcsolati stratégia módosításának harmadik jellemző formájaként a partnerek visszajelzéseinek eredményeként megvalósult módosítási folyamatot emelték ki a válaszadók.

„Volt már olyan, hogy egy programunk nem igazolta be a várakozásokat...például a vevők nem szántak rá annyi pénzt, vagy elégedetlenek voltak...ha negatívan nyilatkoztak, akkor mindenképpen változtatni kell”

5.2. Dinamikus kapcsolati képesség jellemzői a folyamatrugalmasság szintjén

A stratégiai célok megvalósítása érdekében a kapcsolatmenedzsment folyamatok módosítása során alkalmazott mechanizmusokat az interjúpartnerek három alapvető csoportba rendezve mutatták be. Első, egyben a leggyakrabban alkalmazott változási, változtatási mechanizmusként a minőségirányítási, folyamatszabályozási módszerek alkalmazása kerültek kiemelésre, mint olyan begyakorolt cselekvéssorok, melyen keresztül a kapcsolati folyamatok megfeleléssége feltárható, megvalósításuk módosítható.

„A cég minőségirányítási rendszerben szabályozza a kapcsolatkezelés módját, keretét, folyamatát. Monitorozza a kapcsolattartás eredményességét: konzultációkat folytat a partnerekkel, melyekről konzultációs jegyzőkönyvek készülnek, ezek alapján történik meg a kapcsolattartás megfelelésségének feldolgozása. A jegyzőkönyveket vállalatirányítási rendszerben tároljuk, e rendszerben határozzuk meg a jegyzőkönyvek alapján definiált fejlesztési feladatok felelőseit, határidőit.”

„Minőségirányítási rendszerben van minden folyamat rögzítve [...] Van egy partnerkapcsolati dokumentum, hogy hogyan kell ezt kezelni, onnantól, hogy feltűnik, odáig, hogy kiadja a teljesítésigazolást, és mi történik utána [...] Mérjük a kapcsolattartás módját is, amit évente átfogóan is értékelünk [...] Ha itt problémát látunk, akkor a folyamatot kell változtatni.”

További, a kapcsolati folyamatok átfogó módosítása során (is) alkalmazott gyakorlatként jelentek meg a szervezeti menedzsment rendszer átfogó kontrollja, támogatása érdekében alkalmazott megoldások, így a vezetői információs rendszer, illetve a projektmenedzsment alkalmazások. Az e rendszerek mentén működő folyamatokat a válaszadók szintén alkalmazott gyakorlatként mutatták be a kapcsolatmenedzsment módosítása, fejlesztése során.

„Van egy projektmenedzsment szoftverünk, amiben mindent rögzíteni kell, ki, mikor, kihez ment, mit mondott, miben állapodott meg, mit csinált. Ebből láttuk, hogy lélekápoló folyamatunk nincsen...sokszor a probléma nem műszaki jellegű volt, hanem érzelmi... ennek kezelésére viszont kulcsfontosságú volt a folyamatot fejleszteni”

Ez előbbiektől mellett specifikusan a kapcsolati folyamatok támogatásának, fejlesztésének eszközeként emelték ki a válaszadók alkalmazott CRM megoldásait, illetve egy esetben a szervezet által bevezetett panaszmenedzsment rendszert.

„Korábban a panaszokat egyedileg, szituációfüggő módon kezeltük. Aztán bevezettük a panaszmenedzsmentet és rájöttünk, hogy nagyon sok reklamációt lehet kezelni egy-egy folyamat módosításával.”

Végül kiegészítőleg jelent meg a szervezeti változások, változtatások átvezetésének gyakorlata a szervezeti folyamatok rendszerén (így a kapcsolati folyamatokon is). Minthogy ez egyrészt stratégiai célokból kiinduló szervezeti változtatások eredménye, másrészt kialakult folyamat mentén volt jellemezhető, a folyamatrugalmasság szintjén történő számbavétele indokolható.

5.3. Dinamikus kapcsolati képesség jellemzői a koordinációs rugalmasság szintjén

A koordinációs rugalmasság szintjének szerepét a kapcsolatmenedzsment során a vizsgálatban résztvevők úgy fogalmazták meg, mint a kapcsolatkezelésben érdekelt felek szándékainak megértésére és elvárásainak kielégítésére irányuló változtatási metódusokat.

Ilyen metódusként emelték ki a vevői elégedettségre történő egyedi reagálásokat általánosítási, a termék-, szolgáltatásfejlesztésbe való becsatornázási folyamatát, de ennek kapcsán került összefoglalásra az egyedi kísérletek, a kapcsolatkezelésben felmerült jó gyakorlatok e területen történő átvétele, általánosítása is.

„Az egyik ügyféllel mindig baj volt...aztán a műszaki kollégák kitaláltak egy megoldást, amitől aztán elégedett lett [...] Ezt le kellett dokumentálni [...] Aztán a kereskedelem új szolgáltatást határozott meg, amit beárazott, a műszak, meg költségeket kalkulált [...] Az ilyeneket új termékfejlesztési területek azonosítására használjuk, vagy szimplán az ügyfél elégedettségének növelésére.”

Más oldalról itt emelték ki a válaszadók az egyes kapcsolatkezelési tevékenységek menedzsment, vagy más szervezeti egységek részéről jelentkező igények hatására történő megváltoztatásának, módosításának mechanizmusát is.

„A szervezet mátrix jellegéből adódóan a programozók/munkatársak probléma felmerülése esetén bármilyen engedély, utasítás, felhatalmazás nélkül segítséget kérnek, és kapnak egymástól [...] ami a tevékenységek módosítását eredményezi.”

5.4. Dinamikus kapcsolati képesség jellemzői az erőforrás rugalmasság szintjén

A dinamikus kapcsolati képesség e szintjét a kapcsolatmenedzsment érdekében rendelkezésre álló kapacitások és erőforrások fejlesztéseként, vagy alternatív hasznosítási módjának azonosításaként írták körbe a válaszoló szervezetek. A vizsgálat alapján ennek ez esetben is három alapvető módja összegezhető.

Egyrészt a termék-, szolgáltatásfejlesztés során jelentkező tapasztalatok kiterjesztési folyamata, mely elsősorban egy-egy kapacitás alternatív hasznosítási lehetőségeire mutat rá.

„Jó példát jelent minderre az egyik ügyfél, amelyik golyósorsóra írt ki pályázatot. Az ügyvezető és egy kereskedő elment tárgyalni a megrendelésről. Lényeges kalkulációs kérdés-ként merült fel a pontos méret. Ott kitolták a mintadarabokat, melyekről a helyszínen (egy délután alatt) vették le a méretet. Tapasztalat: lehet a helyszínen méretezni. Ezt követően visszajöttek, a tapasztalatokat megosztották a többiekkel, ma már minden kereskedő méretez a helyszínen is. A méretezés eredményeként megszülető rajz ugyanúgy hasznosítható a folyamatban.”

Másrészt a szervezeten belül jelentkező jó gyakorlatok átvételi, hasznosítási folyamata, mely bár a vizsgálat során az erőforrások alternatív hasznosítási módjainak fejlesztése során jelentkezett, ugyanakkor mind az erőforrások, mind a meglévő kapacitások hasznosításában szerepet játszhat.

„A javítási, szerelési szolgáltatást a cég a mobilszolgáltatók számára úgy végezte, hogy a bejelentett hiba felmérése után a szerelők által meghatározott mennyiségű alapanyagot szállítottak ki a helyszínre, mely kábelek esetén gyakran nem bizonyult pontosnak. Ennek elkerülése érdekében az egyik mobilszolgáltatónál bevezették azt a rendszert, hogy a alapanyag egy nagyobb egységét leltárilag és fizikailag is átmozgatták a szerelő egységekhez, akik minden egyes elvégzett szerelési munkához pontosan a felhasznált mennyiséget számlálták ki az adott munkához. Ezt a módszert a cég a beszállítói oldalon is alkalmazza.”

Harmad részt a munkatársak javaslatai számbavételének és alkalmazásának gyakorlata, mely szintén mind az erőforrások, mind a meglévő kapacitások alternatív hasznosítása során szereppel bírt a megkérdezett szervezetek esetében.

„Alapvető cél a pilotok feletti gondolkodás [...] Egyelőre elképzelés, hogy az ötletekről belső hírlelél legyen, így jobban generálják az ötletek egymást...”

5.5. Dinamikus kapcsolati képesség jellemzői a működési rugalmasság szintjén

A működési rugalmasság szintjén elsősorban a kapcsolatmenedzsment hatékonyságának fokozására irányuló folyamatok, gyakorlatok feltárására koncentráltunk. A kapcsolatmenedzsment hatékonyságának fokozására irányuló megoldások négy fő szempont szerint váltak rendszerezhetővé. egyrészt a munkaszervezési módszerek, másrészt szervezeti rendszerek, harmadrészt a munkaerő fejlesztés, negyedrészt a partnerfejlesztés alkalmazása mentén.

A munkaszervezési módszerek alkalmazása mentén a vizsgált szervezetek a kapcsolatmenedzsment hatékonyságának növelésére a munkatársak felhatalmazását, a munkatársak közötti feladatmegosztás, feladatátadás rugalmasságának fokozását, illetve a visszacsatolási mechanizmusok erősítését emelték ki.

„Ilyen módszer például a kereskedők közötti feladatmegosztás, feladatátadás (csúcsidőszakokban)...a nyitvántartás az ajánlattételekről (így azokból kiindulva gyorsabb ajánlatot készíteni)...”

„Minden hibás teljesítést kivizsgálunk, elemezzük, és az eredményt az érintettek aláírása mellett írásba foglaljuk...ezt aztán hetente összegezzük a kollégákkal.”

Ez utóbbi megoldások részletes hátterét szervezeti rendszerek alkalmazása, fejlesztése teszi lehetővé, mint projektmenedzsment rendszerek, vagy vezetői információs rendszerek.

A hatékonyság fokozása érdekében a kapcsolatmenedzsment területen foglalkoztatott munkatársak fejlesztését kiemelték a válaszadók. Itt két típusú ismeretfejlesztést hoztak a megkérdezett szervezetek közvetlen kapcsolatba a kapcsolatmenedzsment hatékonyságával, egyrészt a kapcsolatmenedzsment szakmai ismereteinek bővítését, másrészt más szervezeti területek releváns ismereteinek elsajátítását.

„Szokott lenni kommunikációs tréning a kereskedő kollégáknak...nem mindig szeretik, de mindig nő azt követően a hatékonyság, ráadásul az ügyfél-elégedettség is.”

„Az elmúlt időszakban elkezdtük megosztani az intraneten a kollégákkal a megtörtént rossz gyakorlatokat, mellette feltűntetve, hogy hogyan kellett volna. Az eredmény egyértelműen a tanulás, kevesebb hibakezelő interakció mellett a magasabb eredmény.”

„Fontos elemként jelentkezett más folyamatok részeinek elsajátítása (pl. a kereskedők megtanultak számlát kiállítani a szoftverből, annak a kezelését, így lehetett e folyamatot gyorsítani)...a kereskedők megtanultak kiszállítani, a szállítás közben a készterméket kezelni, így amennyiben a partner igényli, a kereskedő azonnal autóba ül, és kiszállít.”

Végül a válaszadók a kapcsolatmenedzsment hatékonyságával hozták összefüggésbe a partnerfejlesztés módszerét, mely nem csupán a termék, szolgáltatás ismertségét képes fokozni, hanem a partner ismereteinek fejlesztésével kapacitást szabadít fel a partnermenedzsment során is és lehetővé teszi a magasabb hozzáadott érték termelését, fejlesztését.

6. Következtetések és javaslatok

Vizsgálatunkban a dinamikus kapcsolati képesség összetevőinek azonosítására tettünk kísérletet, dinamikus kapcsolati képességként értelmezve mindazon szervezeti képességeket, melyek a kapcsolatkezelési magatartás, a kapcsolati képességek megújítását, továbbfejlesztését szolgálják.

Vizsgálatunk eredményeként – a vizsgálati keretül szolgáló képességszinteken – összesen tíz képesség-elemet azonosítottunk, melyek alkalmazottak voltak a kapcsolatmenedzsment során használt mechanizmusok módosítása során:

1. Szervezeti stratégia lebontási, alkalmazási képessége, mely képesség keretében alkalmazott rutinok, mechanizmusok a szervezeti stratégia kapcsolati stratégiává történő konvertálását, annak e területen történő alkalmazását teszik lehetővé.

2. Partnerorientált stratégiamódosítás képessége, mely a stratégia partnerorientált menedzselésének képességére irányítja a figyelmet. Ennek megjelenési formájaként jelentkezett a partner-visszajelzések stratégiai alkalmazásának, illetve a partnerekkel kooperatív módon történő stratégiaformálásnak a képessége.

3. Átfogó folyamat támogató megoldások kapcsolatmenedzsment specifikus kezelése. E képesség az átfogó szervezet-, és vezetésfejlesztési eszközök, mint a projektmenedzsment, a minőségirányítás és a vezetői információs rendszerek alkalmazásának ismeretét foglalja magába a kapcsolatmenedzsment folyamatok fejlesztése érdekében.

4. Kapcsolatmenedzsment folyamatokat specifikusan támogató megoldások kezelésének képessége, mely a kapcsolatmenedzsment folyamatok fejlesztése érdekében rendelkezésre álló menedzsment megoldások, mint a customer relationship management, vagy a panaszmenedzsment egyedi alkalmazásának ismeretét jelenti.

5. Partneri igényekre történő reagálás képessége, mely az egyedi igények megértésének és kereszt-funkcionális folyamatokba való becsatornázásának képességére mutat rá.

6. Más szervezeti egységek igényeire történő reagálás képessége, mely az értéksítés, előállítás, beszerzés együttműködési gyakorlatának fejlesztési képességét foglalja magába.

7. Jó gyakorlatok elsajátításának, adaptációjának képessége, mely magába foglalja egyfelől a kapcsolatmenedzsmenttel foglalkozó szervezeti munkatársak, más szervezeti egységek, illetve más szervezetek jó kapcsolatkezelési gyakorlatainak adaptációs képességét.

8. A kapcsolatmenedzsmentből származó javaslatok alkalmazási képessége, mely egyrészt a munkatársak javaslatai, másrészt a partner-interakcióból származó javaslatok alkalmazási képességét jelenti az egyes kapcsolati tevékenységek fejlesztése, továbbfejlesztése során.

9. Partnerorientált munkaerő fejlesztés alkalmazásának képessége, mely a partnerek igényeihez illeszkedő, optimális kapacitáskihasználtságot biztosító munkaszervezési megoldások alkalmazási képességeként, illetve a munkatársak kapcsolatmenedzsment ismereteinek fejlesztésére, bővítésére szolgáló munkaerő fejlesztési mechanizmusok működtetési ismereteként összegezhető.

10. Partnerfejlesztés alkalmazásának képessége, mely a partnerek szervezet-specifikus ismereteinek bővítésére, mélyítésére szolgáló ismereteket, mechanizmusokat foglalja magában.

1. ábra

Azonosított kapcsolati képesség-elemek az alkalmazott képesség-szintek tükrében

Stratégiai rugalmasság	Folyamat rugalmasság	Koordinációs rugalmasság	Erőforrás rugalmasság	Működési rugalmasság
Szervezeti stratégia lebontási, alkalmazási képessége	Átfogó folyamat támogató megoldások specifikus kezelése	Partneri igényekre történő reagálás képessége	A kapcsolat-menedzsmentből származó javaslatok alkalmazási képessége	Partnerorientált munkacsoport fejlesztés alkalmazásának képessége
Partnerorientált stratégiamódosítás képessége	Kapcsolatmenedzsment folyamatokat specifikusan támogató megoldások kezelésének képessége	Más szervezeti egységek igényeire történő reagálás képessége	Más szervezeti egységek, szervezetek jó gyakorlatainak adaptációs képessége	Partnerfejlesztés alkalmazásának képessége
		Szervezeti egységben belüli jó gyakorlatok elsajátításának képessége		

Fontos ugyanakkor kiemelni (ahogyan az 1.sz. ábra is jelzi), e dinamikus képesség-elemek nem homogén módon, és nem egymást kiegészítve, sokkal inkább egymásra épülve biztosítják a kapcsolati képességek megújítását, továbbfejlesztését, ezért egyik, vagy másik képesség hiánya egyben szűk keresztmetszetként is jelentkezhet más képességek érvényesítése során. Kiemelendő továbbá, hogy e dinamikus képességek jelentős részt koránt sem kapcsolatmenedzsment-specifikus, inkább általános dinamikus képességek terület specifikus megjelenései, mely jelenség tovább hangsúlyozza a szervezetközi kapcsolatkezelés külső és belső interaktivitásának jelentőségét. Végül fontos megjegyezni, vizsgálatunk korlátozott szereplői körön alapuló következtetései valószínűleg nem nyújtanak teljes képet a dinamikus kapcsolati képesség értelmezése során, sokkal inkább annak – bár ígéretes – kezdeti lépését fogalmazzák meg. Eredményeink ugyanakkor, minthogy számos gyakorlati relevanciával bírnak, jól alkalmazhatók a kapcsolatmenedzsmenttel foglalkozó szervezetek számára.

Irodalom

- Awuah, G. B. 2001: A firm's competence development through its network of exchange relationships. *Journal of Business & Industrial Marketing* Vol. 16, No. 7. pp. 574–599.
- Banerjee, P. 2003: Resource dependence and core competence: insights from Indian software firms. *Technovation* Vol. 23, pp. 251–263.
- Barney, J. 1991: Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management* 17, pp. 99–120
- Carlsson, B – Eliasson, G. 1991: „*The nature and importance of economic competence*”. Working papers, Swedish Board for Technical Development.
- Cepeda, G. – Vera, D. 2007: Dynamic capabilities and operational capabilities: A knowledge management perspective. *Journal of Business Research* Vol. 60. pp. 426–437.
- Conceição, P. – Heitor, M. V. 2002: Knowledge interaction towards inclusive learning: Promoting systems of innovation and competence building. *Technological Forecasting & Social Change* 69, pp. 641–651.
- Drejer, A. – Riis, J. O. (1999): „Competence development and technology. How learning and technology can be meaningfully integrated” in *Technovation* pp. 631–644.
- Ford, D. – Gadde, L.-E. – Håkansson, H. – Snehota, I. – Waluszewski, A. 2008: Analysing Business Interaction, 24:th IMP-Conference. Uppsala, Sweden, pp. 1–37.
- Gemünden, H. G. – Ritter, T. – Walter A. 1997: Relationships and Networks in *International Markets*, Pergamon, UK.
- Grant, M. R. 1991: The Resource-based Theory of Competitive Advantage: Implementations for strategy Formulation. *California Management Review* Vol. 33, Spring, pp. 114–135.
- Grant, M. R. 1996: Prospering in dynamically-competitive Environments: Organisational Capability as Knowledge Integrations. *Organisational Science* Vol. 7, July-August, pp. 375–387.
- Kása A. – Pataki B. 2000: Technológiai kompetenciák a távközlésben. *Vezetéstudomány* XXXI. évf. 2000. 01. szám.
- Kusnoki, K. – Nonaka, I. – Nagata, A. 1998: Organizational Capabilities in Product Development of Japanese Firms: A Conceptual Framework and Empirical Findings. *Organisational Science* Vol. 9. No. 6. November-December, pp. 699–718.
- Long, C. – Vickers-Koch, M. 1995: Using core capabilities to create competitive advantage. *Organizational Dynamics* Vol. 27, pp. 7–22.
- Mintzberg, H. – Ahlstrand B. – Lampel j. 2005: *Stratégiai szafari, Útbaigazítás a stratégiai menedzsmentben*. HVG Kiadó Rt., Budapest.
- Peng, D. X. – Schroeder, R.G.– Shah, R. 2008: Linking routines to operations capabilities: A new perspective. *Journal of Operations Management* Vol. 26, pp. 730–748.
- Pihkala, T. – Varamaki, E. – Vesalainen, J. 1999: *Virtual organization and the SMEs: a review and model development*. Entrepreneurship and Regional Development.
- Prahalad, C. K. – Hamel, G. 1990: „The Core Competence of the Corporation”. In *Harvard Business Review* Vol. 68. No. 3. pp. 79–91.
- Prahalad, C. K. – Hamel, G. 1994: *Competing for the future*. Harvard Business Press, Boston.
- Ritter, T. 1999: „The Networking Company, Antecedents for Coping with Relationships and Networks Effectively”. In *Industrial Marketing Management* Vol. 28, No 5., pp. 467–479.

- Ritter, T. – Wilkinson, I. F. – Johnston, W. J. 2002: „Measuring network competence: some international evidence”. In *Journal of Business & Industrial Marketing* Vol. 17. No 2/3. pp. 119–138.
- Sanches, R. 2004: Understanding competence-based management. Identifying and managing five modes of competence. *Journal of Business Research* 57. pp. 518–532.
- Stalk, G. – Evans, P. – Shulman, L. E. 1992: Competing on capabilities: The new rules of corporate strategy. *Harvard Business Review* Vol. 70, No. 2, pp. 59–69.
- Teece, D. J. – Pisano, G. – Shuen, A. 1997: Dynamical Capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal* Vol 1., pp. 509–533.
- Torkkeli, M. – Tuominen, M. 2002: The contribution of technology selection to core competencies. *Int. J. Production Economics* Vol. 77., pp. 271–284.

Révészné Kocsis Eszter a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskola PhD-hallgatója, közgazdász. Diplomáját a Szegedi Tudományegyetemen szerezte. Kutatási területe a felsőoktatás menedzsment és a kapcsolatmenedzsment lehetőségeinek vizsgálata.

Dr. Vilmányi Márton a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának egyetemi docense, közgazdász. Diplomáját a Szegedi Tudományegyetemen szerezte. Az egyetemi közgazdász-képzésben az Üzleti tudományok Intézetében a stratégiai menedzsment és a humán erőforrás menedzsment mellett vezetés-szervezés témakörben tart kurzusokat. Kutatási területe a szervezetközi együttműködések menedzselése, a szervezeti kompetenciák és a szervezeti teljesítmény kapcsolata.

Mezei Péter, PhD – Németh László

A fájlcsere és a netes semlegesség kihívása a szerzői jog és információs társadalom viszonyára

I. fejezet - Bevezető gondolatok

Az internet megjelenésekor az emberek egy addig nem látott mértékű, exponenciálisan gyarapodó tudást, információt, kapcsolatokat kínáló világra csodálkozhattak rá. E világ határtalansága sokakat félelemmel töltött el, azonban a történelem azok reakcióját igazolta, akiket a lehetőségek új tárháza lenyűgözött, akiket gondolkodásra és a kínálkozó lehetőségek megragadására ösztönzött. Mára a világ fejlett országaiban – sőt a fejlődő országokban is egyre inkább – az emberek jelentős része, a fiatalságnak pedig döntő többsége körében tovaszállt a kezdeti időszakra jellemző rácsodálkozás, helyét a természetesség vette át. Az információs társadalom mára az élet megszokott részévé vált.

A netpolgárok az új felvilágosodás úttörői. Tisztában vannak a jogaikkal, általában jól tudják (de legalábbis sejtik) a kötelességeiket, ám a kötelességeik kijátszásának lehetőségei sem ismeretlenek előttük. Látják, hogy ami kínálkozik, azzal élni kell, mert az internet világa gyorsan változik. Attól, hogy egy weboldal ma még elérhető, holnap már nem biztos, hogy az lesz. A közösségi kommunikáció is új formákat öltött. Aki abból kimarad, lehet, hogy mindenről lemarad. *Az emberek többsége ezért berendezkedett a gyors döntések meghozatalára, ahol a haszonmaximalizálás kiemelt jelentőséggel bír.* (Mások – a kommunisztikus gondolkodás jegyében vagy különösebb ideológiai töltet nélkül – a közösségi érdekek előmozdítását tartják a legfontosabbnak, hozzájárulva ezzel olyan mozgalmak kifejlődéséhez, mint az open access vagy a Creative Commons.) A netpolgárok egyre többet akarnak, s az internet világa ezeket az igényeket gyakorlatilag akadálytalanul (időbeli, térbeli és egyéb hátráltató tényezők nélkül), nagy sikerrel képes kielégíteni (kivéve persze a keményvonalas, vagy enyhébb, de korlátozásokat alkalmazó totalitárius rezsimekben). *A netes felvilágosodás szabadságtudata nem csupán az emberek közötti mind szorosabb együttműködés igényét, hanem magának az együttműködésnek a virtuális, de működő kereteit is megteremtette.* Mára a digitális bennszülöttek előszeretettel gyakorolják jogaikat és artikulálják igényeiket a világhálón. Ennek részeként a jogaik folyamatos szélesítése mellett érvelnek. S ha másként nem megy, egyre szervezettebb, egyre nagyobb tömegeket megmozgató, következképp egyre sikeresebb módon szállnak síkra igényeik elfogadtatása érdekében.

A szerzői jog egy olyan jogterület, amely három évszázados történelme mindig is problémákkal volt terhes, s ahol a fejlődés szó sosem a joganyag letisztulását, sokkal inkább annak szélesedését, bonyolódását, az érdekek mind erőteljesebb összeütközését

eredményezte. *A szerzői jog nem az egyedüli, mégis talán a leglátványosabb példája a nehéz alkalmazkodó képességnek.* Mégsem elsősorban azon sokak által hivatkozott ok miatt, hogy a szerzői jogosultak képtelenek igazodni a kor kihívásaihoz. Ez fontos, de nem kizárólagos oka a jelenlegi problémáknak. Ennél jelentősebb, hogy mára a világot keresztülszövi a szellemi tulajdonvédelem. A szerzői jog (és az iparjogvédelem) által lefedett alkotásokkal (és termékekkel) mindannyian találkozunk, mindannyian halljuk, látjuk, tapintjuk őket. Mindennapi életünk szerves velejárója például a rádió, a televízió, a könyvek, a folyóiratok, a fényképezőgép, és persze az internet. Az emberek jelentős része tökéletesen tisztában van azzal, hogy egy könyv borítóján miért szerepel a szerző neve; hogy egy film esetén miért kap kiemelt figyelmet a forgatókönyvíró, a színész, a rendező, a producer; avagy hogy a zenecsatornákon miért írják ki a dal címe előtt az előadót. Mindenki tudja, hogy *a szerzői jog az emberi elme szellemi táplálékát elkészítő szakácsok érdekeit védi.* Rajongunk ezen személyek iránt, felnézünk rájuk, vágyunk azután, hogy újra és újra halljunk felőlük, olvassunk tőlük, újra beüljünk a moziba a legfrissebb filmjükre. A koncert belépőért, a mozijegyért, a könyvért, a lemezért, a számítógépes programért fizetünk, és mozgásban (életben) tartjuk az abból megélni szándékozó „séfeket”.

A fogyasztók a digitális térben máshogy kezelik a szerzői jogokat, mint a hagyományos térben. Miközben rajongók maradnak, egyre inkább elfeledkeznek arról, hogy miért fontos az erkölcsi mellett az alkotók anyagi támogatása – mármint maguknak az alkotóknak. A digitális javak másolhatósága nem meglepő módon aggodalmat váltott ki a szerzői jogdíjra jogosultak körében, s ellenlépések megtételére sarkallta őket. Bár napjainkra a szerzői jogdíjra jogosultak működőképes (bár nem feltétlenül jó) megoldásokat találtak a szellemi tulajdonukkal való visszaéléssel kapcsolatos problémáikra, az illegális tartalommegosztás piaca nem csökken.

A szerzői jogi háború a digitális technológiák színre lépésével vált szükségsszerűvé, s végül az internet tömegessé válásával tört igazán felszínre. Az analóg eszközök világában a jogszerű és a jogellenes felhasználásokat egyaránt több körülmény szorította korlátok közé. A többszörözés időtartama, magas anyag- és munkaköltsége, a másolatok tárolásának és terjesztésének hasonlóan költségigényes volta, a másodpéldányok minőségének gyengülése mind ahhoz járult hozzá, hogy a (legális és illegális) piacra lépés csak egy szűkebb kör számára vált lehetővé. A digitális technológiák térnyerése azonban a feje tetejére állította az addigi erőviszonyokat, és a több hullámvölgyet túlélő szerzői jogot új meder irányába terelte. A digitális technológiák ugyanis tértől függetlenül, idő és energia hatékony többszörözést tesznek lehetővé, a terjesztést pedig (különösen az internetnek köszönhetően) végtelenül leegyszerűsítik. Mindezt a másolatok minőségének romlása nélkül, s a járulékos költségek minimálisra (szinte a nullára) történő csökkentésével érik el.

Magától értetődik, hogy ezeket a feltételeket nem csupán az uralkodó szerzői jogi rezsím kedvezményezettjei igyekeznek kihasználni, hanem az azokhoz hozzáférő egyszerű fogyasztók is. Ez napjainkra már nem csupán az egyszerű „műélvezetet” jelenti, hanem a már meglévő szellemi javak újratermelését, átalakítását, avagy átalakítás nélküli terjesztését.¹ Sokan érvelnek emellett, hogy *a korábban létező anyagok kreatív újra-*

¹ Lawrence Lessig szerint a régi idők „read only” (csak olvasást engedő) kultúrájához képest a „read/write” (olvasást és írást/alkotást engedő) kultúra jellemzi korunkat, mely a jelenlegi szerzői jogi rezsimmel több kardinális ponton is ellentmond. Lessig „remix kultúráról” alkotott nézeteit lásd: Lawrence Lessig: *Remix: Making Art and Commerce Thrive in a Hybrid Economy*, Bloomsbury, London, 2008.

hasznosítása és módosítása korunk kultúrájára is pozitív hatást gyakorolhat. Balkin szerint „nem csak a politikai, gazdasági és kulturális elit, hanem mindenki reális eséllyel vesz részt a kultúra létrehozásában, és azt képező ötletek és jelentések fejlesztésében”.²

A digitális technológiák a szerzői jog kedvezményezettjeit is a megújulás lehetőségével, új piacok meghódításával, a bevételek növelésével kecsegtetik. Ennek egyik lehetősége az üzleti modellek digitális világra való átültetése lehetne. Esetleg – ahogy Goldstein érvel – egy olyan „mennyei zenegép” létrehozásával, amelyen a fogyasztók gyakorlatilag mindezt meghallgathatnak, mindezt fizetség ellenében.³

A digitális technológiák mindezek mellett a felhasználások összességének az ellenőrzésére is lehetőséget teremtenek a jogosultaknak. A hatásos műszaki intézkedések bevezetése elvi szinten alkalmas arra, hogy a jogalkotó által felállított keretek között minden és mindenki nyomon követhetővé váljék, a szerzői jogilag releváns felhasználásokra pedig díjfizetés ellenében kerülhessen sor. A tökéletes felhasználások, illetve e felhasználások tökéletes ellenőrzésének lehetőségét nevezte együttesen az évezredforduló tájkán az amerikai National Research Council „digitális dilemmának”.⁴ E dilemma eredményeképpen számos szolgáltatás, törvények (és nemzetközi normák) sokasága, széles esetjog, gyümölcsöző jogirodalmom jött létre. Mindezek közben egy fontos dolog történt: a szerzői jog előírásai és a társadalom szokásai, illetve véleménye minden addiginál távolabb került egymástól.

Ezt az átalakulást két olyan részkérdés mentén vehetjük a legjobban szemügyre, melyek a szerzői jog és az információs társadalom jelen időszakban megfigyelhető legizgalmasabb kérdései közé tartoznak. A II. fejezet a szerzői jogilag védett tartalmak fájlcsere-lő alkalmazások segítségével történő megosztásának problematikája, a jelenleg jogi és társadalmi környezetének feltárása, és – ha lehetséges – akkor a racionális válasz megadása köré szerveződik. A konklúzió némiképp pesszimista lehet e téren, konstruktív gondolkodással mégis lehetőség nyílhat minden szereplő számára elfogadható irányban való továbblépésre. A III. fejezet a világháló semlegessége, illetve az internet használatának ellenőrzése között feszülő ellentétet, valamint az ezzel kapcsolatos jogalkotói és társadalmi akciókat és reakciókat veszi górcső alá. E téren leginkább figyelemre méltó fejlemény az, ahogy a társadalom képes hangot adni az internettel (és azon keresztül a szerzői joggal) kapcsolatos véleményének.⁵

² Jack M. Balkin: Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for the Information Society, *New York University Law Review*, 2004: 4.

³ Paul Goldstein: *Copyright's Highway – From Gutenberg to the Celestial Jukebox*, Revised Edition, Stanford University Press, Stanford, 2003.

⁴ National Research Council: *The Digital Dilemma – Intellectual Property in the Information Age*, National Academy Press, Washington D.C., 2000. A kérdés elemzését lásd még: Raymond Shih Ray Ku: The Creative Destruction of Copyright: Napster and the New Economics of Digital Technology, *The University of Chicago Law Review*, 2002: 270–276.

⁵ A kutatás teljes outputjának a megismeréséhez lásd: Mezei Péter: Tisztul a kép a RapidShare körül? – A DDL szolgáltatók felelőségének a korlátozása, *Infokommunikáció és Jog*, 2010/6. szám, 187–191. – Mezei Péter: Mit hozott 2010 a fájlcsere-lőknek?, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/1. szám, 18–36. – Mezei Péter – Németh László – Békés Gergely – Munkácsi Péter: Futball VB tévén és neten – A sportközvetítések letöltési tapasztalatai, *Média – Kábel – Műhold*, 2010. november, 54–55. (A teljes kutatási anyagot lásd: <http://www.scribd.com/doc/75640904/Empirikus-felmeres-a-2010-es-labdarugo-vilagbajnoksag-streaming-es-torrentoldalakon-valo-koveteser%C5%911>). Mezei Péter: A szerzői jog jövője (is) a tét - Gondolatok a Google Books könyvdigitalizálási projektről, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/5. szám, 5–47. – Pé-

II. fejezet - A fájlcsere dilemma

A fájlcserélés fogyasztói reflexióként született egy olyan időpontban, amikor a digitális technológiák által biztosított lehetőségek (különösen az mp3 formátum tömegessé válása és az internet nyújtotta lehetőségek) találkozta a tartalomfogyasztás iránti széles igényekkel; s amikor a tartalomipar ezen igényeknek nem, illetve nem megfelelően igyekezett/tudott megfelelni.⁶ Ahogy arra egyesek rávilágítottak: „habár a P2P fájlcserét gyakorta szokás a tartalomkalózkodással azonosítani, az is jól látható, hogy a fogyasztók hajlandóak voltak a CD-kre alapított terjesztési modellt egy olyan online élményre cserélni, amely a művészek és tartalmak nagy portfólióját kínálta, valamint olyan funkciókat, mint keresés, előnézet, CD-re írás lehetősége, személyes médialejátszás és egyedi dalvásárlás.”⁷

A fájlcserélés jellegzetessége, hogy egy viszonylag jól körülhatárolható érdekcsoport jogait sérti. A fájlcserélés folyamatos fejlődése nem csupán a (folyamatosan növekvő) fogyasztói igények kielégítésének vágyával magyarázható, hanem éppúgy köszönhető az egyes szolgáltatásokkal szembeni egyes jogosultaktól érkező fellépésekre adott fogyasztói válaszreakcióknak is. A fájlcserélés kontextusba helyezése szükségképpen arra enged következtetni, hogy a jelenség a fogyasztói oldalról nézve funkció, az internetforradalom (lehetőségei) ellenére is megkövesedett, ma már helytelen (alkalmatlan) üzleti modellekre az ezredforduló tájékán adott reakció. A jogosulti oldalról nézve viszont a fájlcserélés a fennálló rend elleni támadás, elsődlegesen diszfunkció.⁸

Mindezekből következik, hogy *a fájlcserélés nem tekinthető tisztán jogi kérdésnek*. Nem csupán azért, mert ha ez így lenne, akkor gyakorlatilag a netpolgárok jelentős része jogsértő, sőt a legtöbb esetben bűnelkövető lenne. Hanem azért is, mert a jelenség értelmezésének jogi szemszögből való kisajátítása túlzottan egyoldalú eredményekre

ter Mezei: Future Legal Aspects of Long Term Preservation. In: *Case study report – Long Term Preservation*, D5.1 of the INDICATE project, October 2011, 101–104. (<http://www.indicate-project.eu/index.php?en/97/case-studies>) – Németh László: Véd vagy vádol? Gondolatok az internetes semlegeességről. In: P. Szabó Béla, Szemesi Sándor (Szerk.): *Profectus in litteris III. – Előadások a 8. debreceni állam- és jogtudományi doktoriandusz-konferencián*, Lícium-art, Debrecen, 2011: 211–218. – Mezei Péter: A fájlcsere retorikája – gondolatok egy általva margójára, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/2. szám, 46–67. – Mezei Péter: A technológia és a szerzői jog szimbiózisa, *Jogtudományi Közöny*, 2012/5. szám, 197–208. – Mezei Péter: A könyvdigitálizálás jövője Európában. In: Fuglinszky Ádám – Klára Annamária (Szerk.): *Európai jogi kultúra – Megújulás és hagyomány a magyar civilisztikában*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012: 77–91. – Mezei Péter: *A fájlcsere dilemma – a perek lassúak, az internet gyors*, HVG-Orac, Budapest, 2012. – Németh László: Az elsők és a Másnaposok – Filmkritika a torrentes letöltésekben?, *Jogelméleti Szemle*, 2012/2. szám, 118–128. (<http://jesz.ajk.elte.hu/nemeth50.pdf>) – László Németh: PIPA, SOPA, OPEN – The End of Piracy or Privacy? In: Agustí Cerrillo i Martínez et al. (Szerk.): *Challenges and Opportunities of Online Entertainment*. Proceedings of the 8th International Conference on Internet, Law & Politics. Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona 9–10 July, 2012, UOC-Huygens Editorial, Barcelona, 2012: 147–163. (http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/bitstream/10609/15121/6/IDP_2012.pdf). Megjelenés alatt áll továbbá: A digitális szocializmus és a telekommunizmus kritikája a szerzői jog szemszögből. In: Katona Tamás (szerk.): Ünnepi eKönyv Hercege János professzor 70. születésnapjára, Szeged, 2012. – Németh László: A szerzői jog helye az alkotmányos rendben. In: Varga Norbert: *Az új Alaptörvény és a jogélet reformja* (konferencia kiadvány), Szeged, 2012.

⁶ Mezei: A fájlcsere dilemma, 29–34.

⁷ John F. Buford – Heather Yu – Eng Keong Lua: *P2P Networking and Applications*, Morgan Kaufmann Publishers, Burlington, 2009: 2.

⁸ Mezei: A fájlcsere dilemma, 13–63.

vezetne.⁹ Érdekes, hogy amit egyesek a *status quo* felszámolására tett, kívülről érkező, potenciális veszélyként élnek meg (illetve ekként kommunikálnak), azt mások a kapitalista berendezkedés természet szerű velejárójának tartanak. Raymond Ku – Joseph Schumpeter szavaira építve – például úgy tartja, hogy a digitális technológiák megjelenésével felerősödő „kreatív rombolás” hasznos tevékenység, mely a régi gazdasági rendszer alapjaira építve szükségképpen újat hoz létre.¹⁰

Jól tükrözik mindezt a jogi terminológia tévedései, vagy épp a jogrendszerek különbözőségeiből fakadó akadályok. A kétéves kutatás során nem kevés időt és energiát fordítottunk arra, hogy a tartalomipar és a fogyasztói oldal által napjainkban (tudatosan vagy tudattalanul) használt jogi terminológia helytelen voltát, illetve a különféle jogrendszerek szabályai közötti alapvető különbségeket hangsúlyozzuk.¹¹

Korunk retorikája természetesen nem független a múlt eseményeitől. Ahogy arra Bodó Balázs is rávilágít, a tengeri kalóz és kalózkodás rokonítása a „szerzői jog kalózaival” azonos mód megtörtént, amint az utánnomás a kiadókon kívül mások számára is lehetővé vált.¹² Vagyis a konkrét szóhasználat alkalmazásakor sosem lehet annak történelmi háttérétől eltekinteni. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a szándékosan torz módon alkalmazott retorika az Egyesült Államok tartalomiparára jellemző. A fäls szóhasználat többségében ugyanis nem jellemzi az európai szerzői jogosultakat. Kutatásaink során azt sem akartuk sugallni, hogy a fájlcsere légalis, esetleg morálistan kimenthető cselekmény lenne. A jelenleg uralkodó szerzői jogi paradigma szemszögéből a fájlcsere légsértést eredményez. A moralitás viszont nem jogi kérdés. Annak eldöntése, hogy a letöltés és visszaosztás erkölcsileg elítélendő magatartás-e, a fogyasztók szintjén egyedileg, illetve ezen egyedi vélemények összedadásával társadalmi szinten történhet. E vélemény persze szükségképpen torz, mivel az átlagos fogyasztó nem rendelkezik a jelenség komplex megértéséhez szükséges valamenynyi jogi, politikai, gazdasági, technológiai, társadalmi és pszichológiai ismerettel.

Kutatásaink során igyekeztünk arra is rávilágítani, hogy az elavulttá váló szerzői jogi terminológia, illetve gondolkodásmód (metaforák) használata indokolatlan az internet, illetve speciálistan a fájlcsere világában. Indokolatlan azért is, mert szükségképpen felszínre törő félreértésekhez, nem várt következményekhez vezet, melyek a jog (jogosultak) és a társadalom (fogyasztók) közötti (egyébként egy szintig korábban is megfigyelhető) szakadék további mélyítését eredményezi. (Vö. alább a PIPA/SOPA törvényjavaslatok és a Hamisítás Elleni Kereskedelmi Megállapodással kapcsolatban elmondottakkal.)

Más szempontból is veszélyes a fájlcsere léssel kapcsolatos retorika. Bár valószínűleg sokan elrettennek a tartalomipar olyan kijelentésétől, hogy egy dal letöltése önmagában szerzői jogsértést és büncselekményt eredményez, a szóhasználat önmagában még nem eredményez sikeres jogérvényesítést. Ha viszont azt látják az emberek, hogy

⁹ Lásd különösen: Bodó Balázs: *A szerzői jog kalózaival – A kalózkok szerepe a kulturális termelés és cse-re folyamataiban a könyvnyomtatástól a fájlcsere lélo hálózatokig*, Typotex, Budapest, 2011: 158–165. – Stefan Larsson: *Metaphors and Norms – Understanding copyright law in a digital society*, Lund Studies in Sociology of Law 36, Lund University, 2011: 79.

¹⁰ Raymond Shih Ray Ku: Consumers and Creative Destruction: Fair Use Beyond Market Failure, *Berkeley Technology Law Journal*, 2003: 564.

¹¹ Lásd: Mezei: A fájlcsere retorikája, 46–67. – Mezei: A fájlcsere dilemma, 52–63.

¹² Bodó 2011, 96–110.

a szerzői jogosultaknak és a jogvédő szervezeteknek „csak a szája jár”, harapni azonban nem tudnak, akkor a hangzatos szavak eredménytelenül továszállnak, és mindenki ott folytatja, ahol abbahagyta. Ezzel ellentétben – illetve ennek következtében – napjainkban a jogérvényesítés további szigorításának lehetünk szemtanúi (lásd alább). Az eredménytelen retorikához hasonlóan azonban ez a gondolkodásmód is komoly veszélyeket rejt magában. Ha ugyanis a társadalom azt érzékeli, hogy a tartalomipar minden felhasználásra ráteszi a kezét, mindent ellenőrizni akar, aki pedig nem áll be a jogkövetők sorába, azzal kegyetlenül elbánik, akkor ez a szerzői jog és a szerzői jogosultak iránti bizalom és tisztelet visszafordíthatatlan elvesztéséhez fog vezetni. Ahogy arra Peter Yu figyelmeztet: „*a kalózkodásra kihelyezett retorika önmagát sodorja veszélybe; alássa a hatékony szerzői jogérvényesítés előmozdítására hosszú ideje tett lépéseket*”.¹³

Mindezek mellett jelenleg a fogyasztói oldal sem mutat hajlandóságot a jogszabályok és a mögöttes jogpolitikai érvek befogadására. A fájlcsere dilemma felszámolása érdekében tehát első lépésként *a szóhasználat és a gondolkodás területén kellene változtatnia a jogosultaknak, az ő érdekeiket képviselő szervezeteknek, és a fogyasztóknak egyaránt.* Az „érdek” szó különös hangsúllyal nyom a latban. A szerzői jogosultaknak ugyanis nem lehet érdekük, hogy a társadalom, mely természetesen a jogsértők mellett a jogszerű fogyasztókat is felöleli, elforduljon a szellemi alkotások világától. A fogyasztók nem a fájlcsere technológiájáért, hanem az ennek segítségével beszerezhető értékes (legtöbb esetben jogvédett) tartalmakért (információkért) élnek-halnak. Az elmúlt évtizedben az is világossá vált, hogy a keresleti oldal szükségletei hatékonyabban, gyorsabban, valamint nem elhanyagolható módon olcsóbban (gyakorlatilag ingyen) kielégíthetők a fájlcsere szolgáltatások, illetve platformok segítségével. A szerzői jogosultaknak ezért alapvetően észlelniük kell: a bevételeik növelése érdekében nem a fogyasztók fájlcsereléstől való eltiltását kell elérniük, hanem a fájlcserélést kell a saját javukra fordítaniuk.

Erre a versenyképes üzleti modellek mellett a szerzői jog eszközeivel nyílnak lehetőségek. Ezzel együtt a fájlcserélésre az elmúlt több mint tíz évben adott jogi válaszok megmutatták, hogy egyrészt a jelenlegi anyagi jog és eljárásjog (különösen pedig a bizonyítás lehetőségei) nem adnak elégséges választ a helyzet kezelésére. Másrészt a reakcióként megalkotott normák, illetve a tartalomszolgáltatók, a jogosultak, majd az internetszolgáltatókkal szemben indított csaták¹⁴ a jogot elterelték a társadalmi realitástól. Sőt, a jogosultak és a fogyasztók érdekei és értékrendje között mély szakadék tátong jelenleg.

A szerzői jog által fekvázolt megoldásnak ezért a társadalmi realitást kell szem előtt tartania. Figyelembe kell vennie a fájlcsere dinamikáját (a technológiát és embereket); be kell látnia, hogy árral szemben nem lehet úszni (a „kalózkodás” egyben fogyasztók is, az ő kriminalizálásuk pedig nem a tartalomipar malmára hajtja a vizet); s reálisan fel kell mérnie, hogy melyek a fogyasztói igények (melyek nagyon eltávolodtak az analóg világban tapasztalt igényektől). Meglátásunk szerint az internetszolgáltatás előfizetési díjába beépített racionális jogdíj, a szerzői jogosultak lehetősége, hogy távol maradjanak a szisztémától, és jogaikat egyedileg érvényesíthessék, valamint a fogyasztók rendszerből

¹³ Peter K. Yu: Digital Copyright and Confuzzling Rhetoric, *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law*, 2011: 927.

¹⁴ Mezei: A fájlcsere dilemma, 109–212.

való kilépése mind lehetőséget teremtenek arra, hogy a szerzői jog elmúlt időszakban megfigyelt legfontosabb kihívására kompromisszumos és kielégítő választ kínáljunk.¹⁵

Goldstein intő szavai szerint „a szórakoztatóipari cégek jogainak nyilvános tisztelete nem választható el a társadalom azzal kapcsolatos véleményétől, hogy ezek a cégek miként viseltetnek a cégek által létrehozott termékek forrását adó szerzők és művészek jogai iránt”.¹⁶ A probléma felszámolásának kulcsszavaként a *tisztelet* került megjelölésre. Goldstein a fájlcsere jelenségénél általánosabb körben hangsúlyozza a szerzői jogi „ipar” szereplőinek kölcsönös felelősségét, szavai azonban a fájlcsere kontextusában legalább olyan súllyal bírnak. *Ismerjük meg minden oldal igényeit, ám találjunk erre megoldást. A jelenlegi úton ugyanis nem lehet tovább haladni.*

III. fejezet - Weboldalak blokkolása, netes semlegesség és a társadalmi véleményformálás fontossága

Az internet életünkben játszott óriási szerepét igazolja, hogy rajta keresztül tudjuk meg a nagyvilág híreit, lépünk kapcsolatba ismerőseinkkel, nézünk kikapcsolódásként filmeket és hallgatunk, letöltünk zenéket. A hálózat fontosságával *a kormányok is tisztában vannak, ezért mindent megtesznek azért, hogy ellenőrizzék, sőt akár kontrollálják az online forgalmat.* Vagyis azt, hogy milyen oldalakat tekintünk meg, hova látogatunk el az internet segítségével. Ez különböző oldalak vagy szolgáltatások blokkolásával is történhet. Ugyanígy a nagyobb vállalatok is figyelemmel kísérik bennünket a világhálón: olyan hirdetésekkel találkozunk lépten-nyomon, amelyek személyre szabottak, csak azért jelennek meg, hogy a mi érdeklődésünket felkeltsék.

Mindezek mögött a pénz, valamint az információk és azokon keresztül a kontroll iránti vágy áll. A szórakoztatóipar sosem szerette azokat, akik az általuk létrehozott tartalmakat fizetés nélkül élvezték. Ez természetes, senki sem szeretne hasonló cipőben járni. Ők úgy gondolják, hogy a „kalózkodás”¹⁷ néven emlegetett, világméretű jelenség a baj legfőbb okozója. Szerintük mindenki, aki illegálisan letölt az internetről egy dalt vagy egy filmet, meg kell, hogy kapja méltó büntetését. Még akkor is, ha ehhez be kell törniük az illető privát szférájába, amelyhez adatokat kell szereznük az internetszolgáltatótól. Nem meglepő, hogy e téren az Amerikai Egyesült Államok jár az élen. Ennek három fontos oka van:

1) *A hálózati architektúra:* ahogyan sok más dolog, az internet létrejötte is katonai eredetű.¹⁸ Mint ilyen, ez egy logikusan, szisztematikusan létrehozott rendszer. Manapság az Amerikai Egyesült Államok rendelkezik a legtöbb regisztrált domain-névvel a világon¹⁹ – sőt, a világ többi országa összesen nem bír annyi domainnel, mint ők. Ennek következtében úgy érzik, az internet az *ő hálózatuk*, ezért jogukban áll megtenni mindent, hogy megvédjék bárkitől, aki szerintük kárt tudna okozni országuknak (vagy gazdaságuknak).

¹⁵ Uo., 248–269.

¹⁶ Goldstein 2003, 216.

¹⁷ A kalózkodás metaforájának szerzői jogi környezetbe ágyazott használatáról lásd: Bodó 2011.

¹⁸ Barry M. Leiner et al: *Brief History of the Internet* (<http://www.internetsociety.org/internet/internet-51/history-internet/brief-history-internet>).

¹⁹ 2012 januárjában ez a szám 78.453.258 volt. Lásd: Andrés Guadamuz: *SOPA and Network Architecture* (<http://www.scl.org/site.aspx?i=ed24747>).

2) A *netes semlegesség*: ezt a fogalmat Tim Wu használta először 2003-ban,²⁰ majd később további tanulmányokban²¹ és dokumentumokban²² is megjelent. Magyarul azt mondhatjuk, hogy az internetes semlegesség „azon alapely, amely alapján az interneten terjedő adatsomagokat pártatlanul kell továbbítani, függetlenül azok tartalmára, céljára vagy eredetére.”²³ Vagyis: „a világhálón minden adat egyenlő, egyetlen szolgáltatás sem élvezhet elsőbbséget a másikkal szemben. Önös érdekből egyetlen oldal elérése sem korlátozható.”²⁴ E kijelentések az internet világát két táborra szakították: a netes semlegességet elfogadó és azért harcoló, valamint az azt ellenző és az azt el nem ismerő csapatokra.²⁵ A nagy amerikai vállalatok (Google, Facebook) és maga az elnök, Barack Obama is a netes semlegesség pártján állnak.²⁶

3) A *törvényhozás*: egy videóelőadásában Clay Shirky azt állította, hogy a jogalkotási folyamatot maga a szórakoztatóipar alakítja.²⁷ A XX. században alapított vállalatok nem képesek elfogadni a mai emberek igényeit, akik már nem csak fogyasztani akarnak. Az alkotás, megosztás, mások számára elérhetővé tétel is fontos mozgatórugói lettek a világunknak. Shirky szerint a teremtődött „konkurenciával” nem tudnak mit kezdeni a szolgáltatók, ezért különböző javaslatok előterjesztésére bírják rá az Amerikai Egyesült Államok szenátorait és képviselőit.²⁸

A 2011-es év a nagy amerikai kalózzellenes törvényjavaslatokról is szólt. Májusban Patrick Leahy szenátor terjesztette elő a „*Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act*” (röviden: PROTECT IP Act, PIPA)²⁹ elnevezésű, majd októberben Lamar Smith képviselő mutatta be a „*The Enforcing and Protecting American Rights Against Sites Intent on Theft and Exploitation Act*”³⁰ névre hallgató javaslatát (melyet sokkal inkább Stop Online Privacy Act, vagyis SOPA néven ismerhetünk).³¹ A két szöveg lényege ugyanaz: *amerikai joghatóságot adni arra az esetre, ha olyan internetes weboldalt találnak, amely valamilyen egyesült államokbeli jogosult szerzői jogait sérti.*³² Ebben az esetben pedig vagy az illető felkutatása és felelősségre vonása, vagy ennek sikertelensége esetén az egész oldal bezárása lehet a jogsértésre adott represszív válaszlépés. Védekezni csak utólag lehetett volna, alapesetben a törvények a jogsér-

²⁰ Tim Wu: Network Neutrality, Broadband Discrimination, *Journal of Telecommunications and High Technology Law*, 2003: 141–178.

²¹ Vö.: Christopher T. Marsden: *Net Neutrality – Towards a Co-Regulatory Solution*, New York, Bloomsbury Academic, 2010.

²² Vö.: *Broadband Policy Statement*, más néven: Internet Policy Statement (http://hraunfoss.fcc.gov/edocs_public/attachmatch/FCC-05-151A1.pdf).

²³ Vö.: <http://searchnetworking.techtarget.com/definition/Net-neutrality>.

²⁴ Németh 2011, 213.

²⁵ Uo., 213–215.

²⁶ Chloe Albanesius: Obama Supports Net Neutrality Plan, *PCMag.com*, 22 September 2009 (<http://www.pcmag.com/article2/0,2817,2353195,00.asp>).

²⁷ Clay Shirky: *Why SOPA is a bad idea?* (http://www.ted.com/talks/lang/en/defend_our_freedom_to_share_or_why_sopa_is_a_bad_idea.html)

²⁸ E kijelentés megalapozottságát támasztja alá kronologikus részletességgel Jessica Litman alábbi kötet: Jessica Litman: *Digital Copyright*, Prometheus Books, Amherst, 2006.

²⁹ 112th Congress, S. 968 (<http://www.govtrack.us/congress/bill.xpd?bill=s112-968>).

³⁰ 112th Congress, H.R. 3261 (<http://www.govtrack.us/congress/bill.xpd?bill=h112-3261>).

³¹ Részletesen lásd: Németh 2011, 215–217.

³² PIPA Section 3 és SOPA Title I Section 102.

tést valószínűsítették volna. Nem kell nagy bátorság annak a kérdésnek a feltételéhez, hogy *ez vajon az ártatlanság vélelme helyett nem épp az „ártalmasság” vélelmét takarja?*³³

Természetesen a PIPA és a SOPA hatalmas felháborodást váltott ki az internetes társadalom tagjai között, s nem csak a magánszemélyek körében. 2011. november 25-én a talán legnagyobb internetes cégek (köztük a Facebook, eBay, stb.) levelet írtak³⁴ a Kongresszusnak, amelyben a javaslatokat egyenesen nemzetbiztonsági kockázatnak nevezték.³⁵ Amerikai jogász professzorok szintén levélben tiltakoztak, a SOPA alkotmányellenességére hivatkozva.³⁶ 2012. január 18-án pedig a világméretű összefogás eredményeként egy *Blackout Dayt* (elsötétítés napját) tartottak az interneten,³⁷ amelynek fontosságát utcai demonstrációkkal fokozták több amerikai nagyvárosban.³⁸ A tiltakozás meghozta sikerét: január 20-án a SOPA szavazását a Képviselőházban,³⁹ a PIPA voksolását pedig a Szenátusban halasztották el határozatlan időre.⁴⁰ *Némi iróniával a svédül szemetet jelentő SOPA⁴¹ a kukában landolt.*

A javaslatoknak, mivel külföldi oldalak tartalmának blokkolásáról és törléséről szólnak, természetesen lehetséges európai hatásai is voltak. Az Európai Parlament néhány képviselője is levelet írt a Kongresszusnak,⁴² hogy vessék el az ilyen jellegű szabályozás ötletét. Neelie Kroes, az Európai Bizottság alelnöke és digitális politikáért felelős tagja korszerű formában, Twitter-üzenetben fejezte ki örömét, hogy a SOPA nem kerül bevezetésre.⁴³ Kroes ugyancsak leszögezte: *az Európai Bizottság nem tervezi hasonló uniós jogszabály bevezetését.*⁴⁴ Viviane Reding, az Európai Bizottság alelnöke, a jogérvényesülésért, alapvető jogokért és uniós polgárságért felelős biztosa pedig úgy

³³ Mezei Péter: Drákói szigor: féljetelek online jogsértők, *Szerzői jog a XXI. században*, 2011. május 13. (<http://copyrightinthexxcentury.blogspot.hu/2011/05/drakoi-szigor-feljetelek-online-jogsertok.html>).

³⁴ A levelet lásd: <http://politechbot.com/docs/sopa.google.facebook.twitter.letter.111511.pdf>.

³⁵ Declan McCullagh: How SOPA would affect you: FAQ, *CNet News*, 18 January 2012 (http://news.cnet.com/8301-31921_3-57329001-281/how-sopa-would-affect-you-faq/).

³⁶ *Professors' Letter in Opposition to „Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act of 2011” (Protect-IP Act of 2011, S. 968)*, 5 July 2011 (<http://volokh.com/2011/07/04/and-speaking-of-the-inalienable-right-to-the-pursuit-of-happiness/>).

³⁷ Declan McCullagh: Wikipedia, Google blackout sites to protest SOPA, *CNet News*, 17 January 2012 (http://news.cnet.com/8301-31921_3-57360754-281/wikipedia-google-blackout-sites-to-protest-sopa/).

³⁸ Ian Paul: Were SOPA/PIPA Protests a Success? The Results Are In, *PCWorld*, 19 January 2012 (http://www.pcworld.com/article/248401/were_sopapipa_protests_a_success_the_results_are_in.html).

³⁹ Lásd: <http://www.judiciary.house.gov/news/01202012.html?scp=2&sq=lamar%20smith&st=cse>.

⁴⁰ Lásd: <http://democrats.senate.gov/2012/01/20/reid-statement-on-intellectual-property-bill/>.

⁴¹ Lásd: <http://gulfstreamblues.blogspot.hu/2012/01/europes-sopa.html>.

⁴² Lásd: <http://euletter-sopa-pipa.tumblr.com/post/14113460718/final-letter-with-signatures>. A levél írói hivatkoztak a Scarlet v. SABAM ügyben hozott európai ítéletre is, amely kimondta, hogy ha az érintett nemzeti bíróság az internet-hozzáférést nyújtó szolgáltatót a vitatott szűrőrendszer létrehozására kötelezné, nem tartaná tiszteletben azt a követelményt, hogy igazságos egyensúly álljon fenn egyrészt a szellemi tulajdonjog védelme, másrészt a vállalkozás szabadsága, a személyes adatok védelméhez való jog, valamint az információk fogadásának és közlésének szabadsága között.” Lásd: *C-70/10 – Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Európai Unió Bírósága, 2011. november 24., 53. pont.

⁴³ Nathan Ingraham: Neelie Kroes, VP of the European Commission, speaks out against SOPA, *The Verge*, 20 January 2012 (<http://www.theverge.com/2012/1/20/2720648/neelie-kroes-sopa-objection-tweet-vp-european-commission>).

⁴⁴ Dave Neal: European Commission VP Neelie Kroes opposes SOPA, *The Inquirer*, 20 January 2012 (<http://www.theinquirer.net/inquirer/news/2140257/european-commission-vp-neelie-kroes-opposes-sopa>).

fogalmazott, hogy az internetes oldalak blokkolását megcélzó amerikai jogszabályok nem kínálnak „európai megoldási lehetőséget”.⁴⁵

A szerzői művek internetes felhasználását természetesen nem kizárólag az Egyesült Államok igyekszik szigorítani. Kroes és Reding biztosok gondolatai ellenére a szigorítás iránti törekvések – ha más eszközökkel és más mértékben is, de – az Európai Unióra is igazak. Mi sem igazolja ezt jobban, mint korunk egyik legvitatottabb nemzetközi dokumentuma, a Hamisítás Elleni Kereskedelmi Megállapodás (Anti-Counterfeiting Trade Agreement, ACTA) körüli csatározás. Érdemes tudni, hogy a szerzői jog nemcsak tárgykörében, hanem területiális hatókörében is folyamatos fejlődést mutat. Így a területi monopóliumokat a nemzeti törvények, majd a nemzetközi egyezmények váltották fel. Ezek a normák egyre több jogosultat oltalmaztak, s mind szélesebb jogokat biztosítottak nekik, miközben a szerzői jogi korlátozások és kivételek köre is folyamatos bővülést mutat. Valójában logikus fejleményként értékelhető, hogy a világ országai az anyagi jogi előírások után a jogérvényesítési eszközkészlet egységesítésére törekedjenek.⁴⁶ Ennek tudható be, hogy 2007 októberében az országok egy szűkebb csoportja (titkos) egyeztetésekbe kezdett egy új nemzetközi megállapodás kidolgozása céljából. Az ACTA 2011 áprilisában nyerte el végső formáját.⁴⁷

Az ACTA széleskörű támogatottsága ellenére⁴⁸ a megállapodást rengeteg támadás érte az internetes társadalom és a jogtudomány részéről. Az internethasználók többsége attól tart, hogy a megállapodás a webkettő jelenségét rombolná le, háttérbe tolná a felhasználók internetes „szabadságjogait”, s mindezt csupán egy kivételezett réteg erős jogosítványainak szigorú betartatása céljából.⁴⁹ A jogirodalom ennél kifinomultabb, s jogilag alaposabban alátámasztott kritikával illetve a megállapodást.⁵⁰

⁴⁵ Glyn Moody: Blocking The Net 'Not The European Option' - EU Commissioner Reding, *Techdirt*, 24 January 2012 (<http://www.techdirt.com/articles/20120123/05544117513/blocking-net-not-european-opti-on-eu-commissioner-reding.shtml>).

⁴⁶ Habár a korai szövegtervezetek több fontos kérdésben konkrét anyagi jogi előírásokat is rögzítettek, a tizedik tárgyalási forduló után közzétett sajtóközlemény megerősítette, hogy „az ACTA nem szándékozik új szellemi tulajdonjogokat bevezetni vagy a már meglévő szellemi tulajdonjogok kereteit kiszélesíteni”. Lásd: *Press Release, Office of the U.S. Trade Representative, Statement of ACTA Negotiating Partners on Recent ACTA Negotiations*, 20 August 2010 (<http://www.ustr.gov/about-us/press-office/press-releases/2010/august>).

⁴⁷ Az ACTA megszületésének történetét lásd részletesen: Peter K. Yu: Six Secret (and Now Open) Fears of ACTA, *SMU Law Review*, 2011: 980–987.

⁴⁸ Lásd különösen azt a nyilatkozatot, amelyet az európai tartalomipar képviselői közül 2012. március 15-éig több mint százán írtak alá (hazánkból a Filmforgalmazók Egyesülete, a MAHASZ, illetve a Magyarországi Videókiadók Egyesülete): *Please support ACTA for the good of Europe* (<http://www.inta.org/Advocacy/Documents/February152012Parliament.pdf>). (A hivatkozott dokumentum nem tartalmazza valamennyi aláíró. Az aktuális verzió az aláírók körén kívül csak informális úton hozzáférhető.)

⁴⁹ A La Quadrature du Net ACTA ellenes cselekvési tervét lásd: http://www.laquadrature.net/wiki/How_to_act_against_ACTA. A Foundation for a Free Information Infrastructure évek óta ACTA blog segítségével igyekszik tájékoztatni a közvéleményt a megállapodás körüli legfontosabb fejleményekről. Lásd: <http://acta.ffii.org/>. Az AVAAZ.org pedig egy petíciót nyújtott át az Európai Parlamentnek, melyben az ACTA ratifikálásának felfüggesztésére kéri a testületet. Lásd: https://secure.avaz.org/en/eu_save_the_internet_spread/.

⁵⁰ Charles R. McManis: The Proposed Anti-Counterfeiting Trade Agreement (ACTA): Two Tales of a Treaty, *Houston Law Review*, 2009: 1235–1256. – Henning Grosse Ruse-Khan: *From TRIPS to ACTA*:

E helyütt szükségtelen volna az ACTA jogi rendelkezéseit alaposan szemügyre venni.⁵¹ A társadalom (különösen a netpolgárok) véleményformálása azonban figyelmet érdemel az ACTA sorsa kapcsán. 2011 októberében nyolcan (Ausztrália, Kanada, Japán, Dél-Koreai Köztársaság, Marokkó, Új-Zéland, Szingapúr és az Egyesült Államok) írták alá a megállapodást. Ezen országokat 2012 januárjában az Európai Unió és 22 tagállama követte. Németország, Hollandia, Észtország, Szlovákia és Ciprus azonban nem írta alá a megállapodást. S bár az ACTA „harminc nappal a hatodik megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okirat letétbe helyezését követően lép hatályba azon aláírók között, akik a vonatkozó megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okiratukat letétbe helyezték”,⁵² vagyis a hatályba lépés reális esélyei nagyok – csak épp nem az Európai Unióban.

Egyrészt a 2012 januári ceremónián 22 európai ország részéről került sor a dokumentum szignálására, több ország vonatkozásában mégis a megállapodás parlamenti ratifikálásának elmaradása valószínűsíthető.⁵³ Ennek legfontosabb oka az a mérhetetlen társadalmi elutasítás, amely az ACTA ellenes mozgalomból áradt. Európa számos országában, számos nagy és kisebb városában (hazánkban szervezett keretek között Budapesten, Szegeden és Pécsen) vonultak az utcára az ACTA ellen tüntetők (általában fiatalok). Gyakran anélkül, hogy a megállapodás tartalmát ténylegesen ismerték volna. Ennek megfelelően 2012 tavasza és nyara bevonult a történelembe. Az ACTA ugyanis az Európai Unió szemszögéből nézve vegyes szerződés, vagyis olyan megállapodás, amelynek nemcsak uniós szintű, hanem nemzeti szintű jóváhagyása is szükséges a hatályba léptetéshez. (Ennek oka az ACTA büntetőjogi rendelkezései között keresendő, e terület ugyanis jelenleg nemzeti hatáskörbe tartozik, e terület nem került mindeddig harmonizálásra.) Az ACTA elfogadása vagy elutasítása tehát többek között az Európai Parlament és a nemzeti parlament képviselőinek döntésén múlik. Ők viszont politikusok. Ennek is köszönhetően gyakorlatilag borítékolható volt, hogy a politikai haszonmaximalizálás (értsd: újraválasztás) szellemiségében gondolkodó politikusok komoly figyelmet szentelnek választópolgáraik akaratának – ami persze helyes is, hiszen erről szól a demokrácia, a többség uralma. S bár az Európai Bizottság 2012 február 22-én arra tett javaslatot, hogy az Európai Unió Bírósága vizsgálja meg: az ACTA összhangban áll-e az Európai Unió elsődleges és másodlagos jogforrásaival,⁵⁴ ennek vélhetően vajmi jelentősége lesz a jövőben. Előbb az Európai Parlament Nemzetközi Kereskedelmi Bizottsága vetette el azt a javaslatot, hogy a Parlament is a Bírósághoz forduljon, majd

Towards a New 'Gold Standard' in Criminal IP Enforcement?, Max Planck Institute for Intellectual Property, Competition & Tax Law Research Paper Series No. 10-06, 2010 (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1592104##). – *Opinion of European Academics on Anti-Counterfeiting Trade Agreement*, 3 December 2010 (<http://www.statewatch.org/news/2011/jul/acta-academics-opinion.pdf>) – Yu 2011, 998–1093. – Annemarie Bridy: ACTA and the Specter of Graduated Response, *American University International Law Review*, 2011: 558-577.

⁵¹ E célból lásd: Mezei Péter: A fájlcsere dilemma, 220–229.

⁵² ACTA 40. cikk 1. bekezdés.

⁵³ Lengyelország kapcsán lásd: Davis Jolly: A New Question of Internet Freedom, *The New York Times*, 5 February 2012 (<http://www.nytimes.com/2012/02/06/technology/06iht-acta06.html>). Hollandia vonatkozásában lásd: Ana Ramalho: Murder they wrote - the Dutch kill ACTA, *Kluwer Copyright Blog*, 30 May 2012 (<http://kluwercopyrightblog.com/2012/05/30/murder-they-wrote-%E2%80%93-the-dutch-kill-acta/>).

⁵⁴ *Statement by Commissioner Karel De Gucht on ACTA (Anti-Counterfeiting Trade Agreement)*, Brussels, 22 February 2012 (<http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=778>).

az Európai Parlament több érintett bizottsága is kisebb-nagyobb többséggel elutasította az ACTA szövegét. A kegyelemdőfést végül maga az Európai Parlament vitte be a megállapodásnak. Épp 70 százalékos többség mellett (478 igen, 39 nem, 165 tartózkodás) az uniós választott testület az ACTA elfogadása ellen szavazott.⁵⁵ Az EP szavazás után a vezérlő mottó immáron a következő: „*Helló demokrácia – viszlát ACTA!*”.

Mezei Péter az SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézetének docense. Fő kutatási területe az összehasonlító szerzői jog. Több mint 40 tanulmány szerzője, valamint több mint húsz magyar, illetve külföldi konferencián tartott előadást. Rendszeres jelleggel tart előadásokat finn, francia és amerikai egyetemeken. Doktori értekezését 2009-ben védte meg. Második könyve A fájlcsere dilemma címmel 2012 nyarán jelent meg. 2010 óta a Szerzői Jogi Szakértő Testület választott tagja.

Németh László az SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézetének 3. éves doktorandusz hallgatója. Kutatásai során a szerzői jog és az internet világának problematikus területeire fókuszál. Több hazai és nemzetközi konferencián, valamint magyar és angol nyelvű publikációiban is foglalkozott már a netes semlegesség érvkészletének a szerzői jog fennálló rendszerére gyakorolt hatásaival. Doktori értekezését is e témában írja.

⁵⁵ Mezei Péter: Breaking News: ACTA is DEAD, *Szerzői jog a XXI. században*, 2012. július 4. (<http://copyrightinthexxcentury.blogspot.hu/2012/07/breaking-news-acta-is-dead.html>).

Rab Árpád

Információs kultúra az egészségügyben, különös tekintettel az m-Health területére

Az m-Health¹ jelenlegi elterjedtsége és típusai

Az e-egészségügyi kezdeményezések szerte a világban még kezdeti fázisukban vannak. Jól szemlélteti ezt az az adatsor,² miszerint előrehaladott, működő fázisban az e-Health kezdeményezéseknek mintegy 4.4%-a van csupán, közel 70%-uk pedig tervezési, vagy tesztidőszakban tart.

Megbízható nemzetközi adat nagyon kevés van az e-egészségügy területén. Az innovációk által felcsillantott reménysugarak, vagy a diadalittas (rész) projekt-jelentések nem adnak egységes, összehasonlítható (és sokszor objektív) képet. Údító kivétel a WHO adatgyűjteménye.³ Négy kritérium szerint vizsgálták az m-Health jelenségeit: a kezdeményezés létrejöttének körülményei, a különböző kezdeményezések típusai, a fejlesztés helyzete és a bevezetés korlátai. Összesen tizennégy különböző szolgáltatás-típust azonosítottak: egészségügyi telefonközpontok, ingyenes segélyhívó szolgáltatások, katasztrófa elhárítás menedzselése, mobil telemedicina, találkozó emlékeztetők, közösségi mobilizáció és egészségügyi ismeretterjesztés, kezelési együttműködés, mobil betegadatok, információ-hozzáférés, betegmonitorozás, egészségügyi kérdőívezés és adatfelvétel, felügyelet, egészségügyi tudatosságnövelés, és döntéstámogató rendszerek.

A válaszadó 112 ország 83%-ában legalább egy féle m-Health szolgáltatás működik. Az öt leggyakrabban működő m-Health szolgáltatás a következő (a bevezetés különböző fázisaiban): egészségügyi telefonközpontok (59%), ingyenes segélyhívó szám szolgáltatása (55%), katasztrófa-elhárítás támogatása (54%), a mobil telemedicina (49%) és a találkozó-emlékeztető (45%). A technológia egyszerűsége miatt az utóbbi például kisebb mértékben van jelen, mint a mobil telemedicina, de nagyobb mérték-

¹ m-Health: mobil egészségügy, az elektronikus egészségügy azon ága, melynek platformja alapvetően a mobil, illetve handheld eszközök.

² Peggy Bresnick Kendler 2011. p. 5.

³ A WHO második világméretű e-Health kutatását 2009 végén indították el, alapvetően az első felmérés tapasztalataira alapozottan. Míg az első felmérés inkább nemzeti szinten tett fel kérdéseket, a másodikban már szofisztikáltabban, tematikusan kérdeztek. A kutatás eredményeit nyolc tanulmányban tették közzé, a The Global Observatory for eHealth Series című sorozatban, a tanulmányok célközönsége elsősorban az állami, az egészségügyi és az akadémiai szféra a terület iránt érdeklődő szakemberei. A kérdőíveket a WHO hálózatának segítségével kérdezték le, mindösszesen több mint 800 szakembert megkérdezve szerte a világból. A mobil egészségüggyel kapcsolatos adatsorra 112 országból érkeztek válaszok. Bár a felmérés széleskörű, súlyos hiányosságai is vannak, Ausztrália, Dél-Európa illetve Oroszország és Kína jelentős fehér foltokat jelentenek. A válaszadó országok információs társadalmi fejlettsége jelentősen különbözik egymásétól.

ben már futó, működő projektek. Érdemes felfigyelni rá, hogy a legelterjedtebb három m-Health szolgáltatás (és az ötödik) nem más, mint a hagyományos telefon alapú szolgáltatások mobilra való átültetése, a negyedik pedig a legelterjedtebb e-egészségügyi szolgáltatás mobilos formája. **Úgy látszik, hogy az m-Health egyelőre nem hozott innovatív megoldásokat, „csupán” már meglévő szolgáltatások új platformra való átültetését jelenti. Rendkívül jellemző adat, hogy ha az első három leggyakoribb szolgáltatástípust kivesszük, akkor az m-Health alkalmazások két harmada még kísérleti fázisban van.**

Az m-Health projektek implementálását legnagyobb mértékben az egészségügyi rendszerek válsága befolyásolja. Az egészségügyi rendszerek szerinte a világban összetett kihívások előtt állnak, kevés a forrás, krónikus a szakemberhiány. Ilyen környezetben az m-Health projektek sikerességéhez szükséges kiemelt státuszt szinte lehetetlen biztosítani.

Az e-egészségügyi (és ezen belül a mobil egészségügyi fejlesztések) fő célja a fenti nagy problémák enyhítése. Azok a megoldások a legígéretesebbek, melyek időt, költséget, szakembert spórolnak meg, ugyanolyan, vagy magasabb színvonalon, mint ami az új technológia bevezetése előtt volt.

Peggy Bresnick Kendler (2011) adatai szerint az egészségügyi intézmények számára a legfontosabb tényező az e-egészségügy területén a kormányzati szabványoknak és szabályoknak való megfelelés. Ez után leginkább fontosnak a hosszú távon tárolható és felhasználható betegadatokat tekintik. Érdekes, hogy a technológiai eszközök által nyújtott megnövelt kényelmi vagy biztonsági megoldások a legkevésbé fontosak jelenleg a válaszadó egészségügyi intézmények számára. Ez egyértelműen azt tanúsítja, **hogy jelenleg az e-egészségügy nem innovatív megoldásaival, új lehetőségeivel győzi meg az iránta érdeklődőket, sokkal inkább egy hatékony, de még inkább kötelező válasz recens (általában állami) feladatokra, igényekre.**⁴

Ilyen fejlesztések azonban értelmetlenek akkor, ha a meglévő, vagy a kísérleti fázisban lévő projektet nem kíséri benchmarking, illetve eredmény-értékelés. A válaszadó országoknak azonban csupán 12%-ában folyik m-Health szolgáltatások eredményességének mérése.

Az egészségügyi alkalmazások használhatósága, és megtérülése természetesen alapvetően függ az adott intézmény profiljától és méretétől. A statisztikákat áttekintve az látszik, hogy több tényező esetében a nagy kórházak jobban teljesítenek az e-egészségügy terén, mint a kisebbek. Legelőször is általában jobb az internethálózatuk minősége. A nagyobb kórházakban inkább működik az elektronikus receptírás és az elektronikus betegtájékoztatás is. Jobban jellemező rájuk a radiológiai digitális képesere külső partnerekkel. Az adatokból az is kiviláglik, hogy minél nagyobb a kórház, annál inkább jellemző rá a PACS⁵ rendszerek használata, a videó-konferencia eszközök használata, sőt, mintegy felükben a páciensek mobil vizsgálata is lehetséges.⁶

A WHO adatai szerint⁷ a policy területébe sorolható korlátok (tudás, prioritások, politika) a legjelentősebbek, ezt követik az anyagi korlátok, végül pedig legkevésbé

⁴ Ugyanezt bizonyítja a szerző primer hazai kutatása (kiadás alatt).

⁵ Picture archiving and communication system

⁶ Deloitte – Ipsos Belgium 2011.

⁷ WHO 2011a.

jelentősek a technikai korlátok. Ugyanezen adatok szerint a fejlesztések legfőbb gátja nem az anyagi lehetőségek hiánya, hanem az, hogy ez a terület nem élvez prioritást. A prioritás nélküliség után a tudás hiánya és az információs kultúra hiánya következik. Az adatok szerint az infrastruktúra hiánya a legkevésbé fontos korlát. Ez a tény jól illusztrálja a mobil penetráció jelentős fölényét más IKT eszközök penetrációjával szemben, és egyben kiemeli a mobil egészségügy egyik legjelentősebb előnyét is.

Információs kultúra az e-egészségügyben

Hatékony információnyújtás

Az SMS segítségével végzett információnyújtás egyik legjobb példája a bangladesi kormány ismeretterjesztő kampánya. A növekvő mobil penetráció jelenségét kihasználva a helyi egészségügyi minisztérium figyelemfelkeltő kampányait SMS formájában indította el.

Ehhez a technológiai és jogi környezetet a jelenlegi szabályozás teszi lehetővé, miszerint függetlenül a szolgáltatótól, a minisztérium által küldött SMS-t minden szolgáltató eljuttatja összes előfizetőjének, és ez sem a kormánynak, sem az előfizetőknek nem kerül pénzébe. Így a minisztérium gyakorlatilag ingyenesen tud rövid, szöveges üzeneteket küldeni minden mobilkészülékkel rendelkező bangladesi polgárnak. Fontos technológiai akadály az, hogy az állam hivatalos nyelvét, a Banglát még nem támogatja minden telefonkészülék, így az üzeneteket angol nyelven küldik ki, és azt az angolul nem tudóknak le kell fordíttatniuk.

Az első próbálkozások pusztán figyelemfelkeltő célt szolgáltak, figyelmeztették a lakosságot különböző szűrővizsgálatokra. **Mára már azonban egyre több szolgáltatás épül ki az egyirányú figyelemfelkeltés mellett.** Elindult egy olyan SMS híradó is, mely csak az egészségügyi dolgozóknak szól, és természeti katasztrófa, vagy más fontosabb esemény esetén tájékoztatja őket feladataikról az adott régióban (ez már nem ingyenes a minisztérium számára, de sokkal olcsóbb és gyorsabb, mint telefonon végighívogatni mindenkit). Megjelentek a lakosságnak szóló szolgáltatások is, SMS-ben regisztrálva olcsón fel lehet iratkozni egészségügyi információszolgáltatásokra, pl. emlékeztetők, alapvető információk közlése stb.

Az 1. ábra részletesen bemutatja, hogyan zajlik egy ilyen szolgáltatás, konkrétan a kismamáknak szóló emlékeztetők.

Időmegtakarítás

Az új technológiák segítségével elérhető időmegtakarításra jó példa a szenegáli EpiSurveyor projekt.⁸ Az alkalmazás nem több mint egy adatbevitelt segítő mobilos és online felület. Fél éves pilot projekt során hat tartományban kerültek kiosztásra az egészségügyi dolgozók között olyan PDA-k, melyekre az EpiSurveyor volt telepítve. Az adatfelvétel így az addigi papíros alapú helyett a kézi eszköz segítségével történt, ez vezette végig a kérdezőt és a válaszadót a 82 pontos kérdőívön. A fejlesztés

⁸ WHO 2011a.

Pregnancy care advice by SMS

First trimester

Send <LMP:ddmmyyy><Mobile No.><Name> to 14242

Instant: Mrs. <name>, thank u for registration. Your probable date of delivery is dd/mm/yy. U will receive periodic advice for safe pregnancy. Type "No" & send to <xxxx> to cancel registration. - By Ministry of H&FM

≥60 to ≤90 days: Mrs. <name>, every pregnant mother should consult a health worker or doctor at least 1 time in 1st 3 months. If you did not consult yet, do it now & follow advice. Take rest. Avoid heavy work. Start saving money for child delivery. -By Ministry of H&FM

Second trimester

180 days: Mrs. <name>, Consult health worker or doctor. Do it if u have not done yet. Take TT vaccine, iron-folate tablet & additional food. Maintain personal hygiene. -By Ministry of H&FM

Third trimester

240 days: Mrs. <name>, go to health worker or doctor to check condition of pregnancy. Test urine for protein/glucose. Make a good plan for safe delivery, good in a health center. -By Ministry of H&FM

255 days: Mrs. <name>, your tentative delivery: dd-mm-yy. Consult health worker or doctor. Take preparation for safe delivery. Make sure a trained person attends your delivery, good in health center. After delivery, check your & newborn's health from health worker or doctor within 48hrs. May Almighty help you. -By Ministry of H&FM

1. ábra

A bangladesi kormány ismeretterjesztő SMS-kampányának áttekintése. Forrás: WHO 2011a

egyértelműen bevált, legjelentősebb sikere az időmegtakarítás: az a kérdőívfelvétel, ami eddig két hetes munkába került, mindössze egy óra alatt elkészül. Az adatgyűjtés és ellenőrzés is gyorsabbá vált, ráadásul, mivel az adatok azonnal digitálisan vannak meg, az adatbázis-építés is hatékonyabbá és pontosabbá vált. Az adatkezelésen nyert időt személyes konzultációkra tudták fordítani, így az addigi 3–6 havi találkozás helyett már 1-2 havonta tudtak találkozni minden gondozottal.

Elektronikus betegadatok

A digitális e-egészségügyi adatok előnyei nyilvánvalók: az adatok gyorsabbak, pontosabbak, könnyebben megoszthatóbbak, áttekinthetőbbek, követhetőbbek és ellenőrizhetőbbek. **Kevés szó esik azonban a kockázatokról: az új rendszerek üzemeltetői számára azonban számos új, kezelendő kockázati forrás alakul ki.** A digitális betegadatok lehetséges kockázatainak kitűnő áttekintését Hoffman, S és Podgurski, A. végzi el 2009-es cikkében.⁹ A szerzőpáros a legfontosabb problémának az adatok hozzáférhetőségét, és ennek kezelését, tehát az adat-privacy problémát látja. Biztosítani kell azt, hogy ki, mikor, milyen céllal férhet hozzá bizonyos adatokhoz, ez pedig csak korszerű szabályozási rendszerrel lehetséges. Felróják az Egyesült Államok egészségügyi reformjának is, hogy annak ellenére, hogy nagymérvű e-Health fejleszt-

⁹ Hoffman, S., & Podgurski, A. 2009.

téseket indítottak el, a szabályozás terén nem léptek előre. Az adatdigitalizáció így ellenőrizhetetlen és követhetetlen adatok tömegének megjelenését eredményezheti, mely súlyosan sértheti a betegek magánszféráját. A legfontosabb gond tehát itt sem technológiai, hanem felelősségbeli kérdés.

Ugyancsak a **felelősség és a bizalom fontosságát** emeli ki Seung-A Annie Jin¹⁰ is a virtuális környezetekben végzett e-egészségügyi kezelésekkel kapcsolatban, igaz, hogy ő elsősorban a pszichológiai vizsgálatok felől közelít, ahol ez még fontosabb.

Hasonló eredményre jutottak kanadai szakemberek is akkor, amikor Kanada e-egészségügyi fejlesztéseinek 10 évét tekintették át egy kvalitatív kutatás segítségével. A számos szerzőből álló kutatócsoport friss cikkében¹¹ áttekinti a stratégiai dokumentumokat, fejlesztési eredményeket, és 29 mélyinterjú segítségével értelmezi azokat. Amellett, hogy szomorúan konstatálják Kanada elmaradását a digitális betegadatok kezelése terén, megállapítják, hogy ennek fő oka **az egységes szabályozás és politika hiánya, illetve az egészségügyi dolgozók motiválásának alacsony mértéke**. E mellett kiemelik az **üzleti modellek hiányát** is, szerintük a betegeknek nyújtott magasabb érték-hozzáadású szolgáltatások képezhetnék ezek alapját.

Ugyanezt az elképzelést dolgozza ki alaposabban Yousif Mustafa, cikkében annak lehetőségeit vizsgálja, hogyan lehetne a passzív páciensekből aktív fogyasztókat „képezni”.¹² Egy Missouri állambeli (Egyesült Államok) közepes méretű kórházban végzett pilot projektet, melynek során egy online felület segítségével próbálták minél jobban aktivizálni a pácienseket.¹³ Bár a projektben résztvevő egészségügyi szakemberek és páciensek is örömmel használták az új szolgáltatásokat, kimutatható változások nem történtek a kórház életében. **Az információs kultúra változása nélkül nem indult be a reform**. Ez betudható a pilot projekt rövidségének is, ez alatt mélyreható változások nem történhettek.

Érdekesség, hogy Hirji, Faiza már 2004-ben¹⁴ prognosztizálta mind a kanadai, mind pedig az Egyesült Államokbeli problémát. Élesen bírálja a kanadai kormány elképzelését az online is elérhető digitális adatokról, és jelzi, hogy megfelelő szabályozás és jogosultságok nélkül az egész káoszt és felhasználói frusztrációt fog okozni. **A növekvő információ-kockázat mellett szerinte a digitális adatkezelés nem hogy csökkentené az egészségügyi szakemberek adminisztrációra fordított idejét, de növeli azt.**

Peggy Bresnick Kendler adatai szerint az egészségügyi intézmények tudatában vannak a fenti kockázatnak: az egészségügyi adatok biztonságáért aggódnak leginkább az egészségügyi szakemberek (a válaszadók közel fele), kiugróan magas azok száma, akik ennek kockázatát tartják a legmagasabbnak. Sokkal kevésbé aggódnak például a bevezetés költségei (a válaszadók kb. negyede), vagy akár a biztosítókkal való együttműködés nehézségei miatt (pedig ez a működés egyik alapvető tényezője, kritikus terület).

¹⁰ Seung-A Annie, J. 2010.

¹¹ Rozenblum, R., Jang, Y., Zimlichman, E., Salzberg, C., Tamblin, M., Buckeridge, D., & ... Tamblin, R. 2011.

¹² Mustafa, Yousif 2004.

¹³ a pilot projekt során nyújtott szolgáltatások: ismeretszerzés, időpontfoglalás, tájékoztató a kezelésekről stb.

¹⁴ Hirji, Faiza 2004.

Nem csak a külső támadások veszélyesek, illetve nem csak pusztán technológiai problémáról van szó: **legalább ilyen veszélyes az elektronikus betegadatok biztonságára az egészségügyi személyzet belső adatkezelésének és policy tudatosságának hiánya, vagy alacsony foka is** (például az orvos lustaságból megadja belépési adatait a nővérnek, aki ezáltal érzékeny, védett információkhoz is hozzáfér).

Más szerzők az elektronikus beteginformációk szerepét éppen a megnövekedő biztonság terén emelik ki, **a digitális adatok által lehetővé tett automatizmusok és kontrollálási lehetőségek jelentősen növelhetik a kórházi ellátás biztonságát**. Ilyen például a betegeknek kiosztandó gyógyszerek mennyiségét automatikusan adagoló eszköz (mely vonalkódok segítségével azonosít), vagy a orvosok számára automatikusan nyújtott beteginformációk, melyek egyaránt jelzik majd azt is, hogy kinél nem kell vizsgálatot végezni, mint ahogy azt is, kinél jött el az ideje a rutinszerű, vagy a sürgősségi beavatkozásnak.¹⁵

Elektronikus egészségügy fejlődő országokban

Osogbo térségben (Nigéria) 110 egészségügyi szakembert kérdeztek meg kérdőív segítségével. Osogbo Osun állam fővárosa, földrajzilag Nigéria dél-nyugati részén fekszik. A megkérdezettek 34,1%-a ismerte az e-egészségügy és a telemedicina fogalmát, és csupán 13% vett részt ezzel foglalkozó szakmai foglalkozáson. Azok, akik ismerik, úgy érzik, hogy több ok miatt erősen korlátozottak ezen a téren a lehetőségek: anyagi okok, a rossz infrastruktúra és az írástudatlanság.

A nigériai orvosok számára az e-egészségügy leginkább a páciensek távolról való informálását jelenti (a lista élén átlagosan 50%-os értékkel található a gyógyszeradagolás, konzultáció, kórtörténet-követés stb.). Ugyanilyen mértékben az elektronikus betegadat kezelés jelenik meg, más eljárások ismeretlenek, vagy csak kis mértékben ismertek.¹⁶ **A megkérdezettek többsége egyszerűen lefordította a fogalmat, és leginkább interneten keresztül nyújtott egészségügyi szolgáltatásokként fogalmazta meg az e-egészségügyet.** Ez után öt szinte azonos súlyú válasz következik: gyógyszerellátás interneten keresztül, konzultáció interneten keresztül, betegvizsgálat interneten keresztül, illetve a betegek adatainak digitális tárolása. Legalacsonyabb mértékben a páciensek online követését értették ez alatt, nyilvánvalóan az alacsony internet-penetráció miatt ez egyelőre elképzelhetetlen.

Nagyon jellemző az is, hogy **hogyan szerzik be ismereteiket a helyi szakemberek.** Leginkább egymástól tanulnak (67%, toronymagasan vezet), ezt követi a megkérdezettek közel negyede szakirodalmi olvasmányélményei, és csak ezt követi az internet 17,5%-al.¹⁷

¹⁵ University of Texas Health Science Center at Houston 2011.

¹⁶ Abodunrin, O. L., & Akande, T. M. 2009.

¹⁷ Abodunrin, O. L., & Akande, T. M. 2009.

Az elektronikus eszközökkel támogatott önmenedzselés

Az Egyesült Államokban körülbelül 17 millió ember küzd alkoholproblémákkal, viszont csak 10%-uk kap valamilyen kezelést. Ennek a fő oka a forráshiány, és az, hogy a személyes követés rendkívül költséges feladat. A költségek, földrajzi távolságok, az időhiány mind-mind szinte lehetetlenné teszik a hatékony munkavégzést. **A krónikus betegségek önmenedzselés segítségével végzett kezelése így gyakorlatilag elkerülhetetlenül megvalósítandó fejlesztés.**

Egy kutatócsoport¹⁸ áttekintette az addigi megoldási kísérleteket, kiderült, hogy a személyes konzultáción alapuló képzés sikeres volt, csökkentette a kezelés költségeit, és javította a páciensek életminőségét. Szakirodalmi ismereteik alapján a számítógépen keresztül végzett konzultációk esetén az életminőség növekedését figyelték meg, de nem csökkent jelentősen a bekerülési költség. Végül, amikor 12 héten keresztül telefonos követést hajtottak végre, a páciensek többségének egészségi állapota javult. A 12 hét alatt 15-30 perces telefonos beszélgetések segítségével folyamatosan monitorozták a páciensek állapotát, illetve ez után négy héten keresztül heti személyes találkozási lehetőséget biztosítottak. **Amikor másfél évvel később újra megkeresték a programban részt vevőket, és összehasonlították kontroll csoporttal, kimutatható volt, hogy a programban részt vettek egészségügyi mutatói jobbak.** A kutatócsoport innovációja az okos telefonok bevonása az önmenedzselésen alapuló kezelési programok kivitelezésébe. A fő cél a minél inkább automatizáltabb és részletesebb adatgyűjtés.

A szerzőcsoport áttekintette a témakörrel foglalkozó szakirodalmat. A több száz vonatkozó tudományos cikkből 46 volt, mely konkrétan ilyen fejlesztésekkel foglalkozott, ebből 12 esettanulmány.

Az összefoglaló táblázat alapján ezek a módszerek alapvetően sikeresek,¹⁹ 34 esetből 29 esetben pozitív hatásokat azonosítottak, két esetben nem mutattak ki hatást, egy esetben pedig alig kimutatható hatásról számoltak be. **A szakirodalmi áttekintés alapján a következő összegző megállapítások tehetők:**²⁰

- a különböző technológiákkal segített, önmenedzselésen alapuló kezelések száma az utóbbi években jelentősen megnövekedett. A szakirodalomban 2003 előtt hat kísérletről számoltak be, 2003 és 2006 között kilencről, és a következő három éves periódusban, 2007 és 2010 között pedig 19-ről.

- a 34 esettanulmányból 21 számítógépes platformon működött, 9 vonalas telefon segítségével, 3 mobil eszközöket vett igénybe, és egy pedig a televíziót használta kommunikációs csatornaként.

- az utolsó tanulság pedig az, hogy rendkívül sokszínű területeken lehetett használni ilyen megoldásokat, 7-8 különböző krónikus területen, a dohányzástól egészen a cukorbetegségig.

¹⁸ Gustafson, D. H., Boyle, M. G., Shaw, B. R., Isham, A., McTavish, F., Richards, S., & ... Johnson, K. 2010.

¹⁹ Gustafson, D. H., Boyle, M. G., Shaw, B. R., Isham, A., McTavish, F., Richards, S., & ... Johnson, K. 2010.

²⁰ Gustafson, D. H., Boyle, M. G., Shaw, B. R., Isham, A., McTavish, F., Richards, S., & ... Johnson, K. 2010.

Sok okos telefonban van GPS követő, lehetőség van szöveges adatküldésre és fényképezésre is. A CHESSE nevű alkalmazást a Wisconsin-Madison Egyetem *Center for Health Enhancement System Studies* nevű intézetében fejlesztették. A szoftver célja az, hogy általános segítséget nyújthasson komoly egészségügyi problémákkal küzdő páciensek számára. A CHESSE projekt is az önmenedzselésen alapuló életmódváltást elősegítő e-egészségügyi folyamatot támogató rendszer.²¹ Internet és mentor segítségével a jobb életminőség elérése a fő cél, ezt pedig három kulcstényező javításával igyekeznek elérni: önállóság, tudás/kompetencia és az összefüggések megértése.²² A pilot projektek során szisztematikusan tesztelték, hogy a páciensek tudatosságát mentor, online eszközök, vagy kettő kombinációjával lehet jobban befolyásolni. A különböző kisebb-nagyobb pilot projektek²³ közös tanulsága, hogy egyértelmű recept nincs, különböző betegek és különböző betegségek más és más megoldásokat igényelnek. A CHESSE program nyilván nem ezen felismerés miatt érdekes a szakma számára, hanem azért, mert azt is **sikerült bizonyítaniuk, hogy az önmenedzselés támogatása ki-mutatható növekedést eredményez a páciensek életminőségében.** Két éven keresztül 283 páciens kórtörténetét követték, összehasonlítva azokét, akiket segítettek az önmenedzselésben azokéval, akik a hagyományos kezelést kapták.²⁴ Az adatok egyértelmű trendet mutatnak: a halálzási arány a hagyományos kezelésben részt vetteknel folyamatosan magasabb, ráadásul az olló a vizsgált időszak hosszának növekedésével arányosan növekedik – minél több idő telik el, annál inkább érvényesül a betegek IKT eszközökkel növelt önmenedzselési képességének fontossága.

A CHESSE program legfőbb tanulsága az, hogy ezek a kombinált megoldások mind rövid, mind pedig hosszú távon sikeresek, de mindenképpen szükséges az aktuális problémára való testre szabás, illetve még sokkal nagyobb elemszámú, kiterjedt statisztikai elemzések szükségesek a sikeresség tényezőinek pontos feltérképezése érdekében.

Információszerzés és bizalom

A BJUI urológus szaklap²⁵ cikke szerint **a közösségi információszerzés lehetősége növeli a páciensek informáltságát és gyógyulásának esélyeit.**

A vizsgálat során a legnagyobb német prosztatatarákkal foglalkozó fórum bejegyzéseit vizsgálták. Közel három év alatt 1630 bejegyzést vizsgáltak. Megállapították, hogy a közösség által nyújtott támogatás az online anonimitással kombinálva pont az olyan betegségek esetében a legsikeresebb, melyekről intim jellegük miatt általában kevesebbet tudnak az érintettek.

A bejegyzések vizsgálata során sikerült feltérképezni a közösség néhány jellemzőjét: a bejegyzések 79%-a a konkrét kezelésre irányult, és csak 21% volt általánosabb téma, a posztolók önkéntesen tartották a téma-specifikus jellegét a fórumnak. Kiderült az is, hogy akik lelki támogatásra szorultak, általában kaptak is pozitív visszajelzést, és

²¹ A CHESSE program és fejlesztőinek honlapja: www.chess.wisc.edu

²² autonomy, competence, relatedness

²³ Számos olvasható a fentebb behivatkozott weblapon.

²⁴ Részletesebb adatokat lásd: <http://www.chess.wisc.edu/ceccr/content/study09.aspx>

²⁵ Wiley-Blackwell 2011.

később ők részletes beszámolókkal, bővebb információkkal „hálálták meg” azt. **Fontos jellemvonása ennek az online közösségnek, hogy senki nem szándékozott kilépni a távolsági, technológiai alapú kapcsolattartásból.** Közvetlen kapcsolatfelvételre irányuló javaslat 7%-ban e-mailre vonatkozott, ugyanilyen mértékben telefonos kapcsolattartásra, de személyes találkozóra soha nem volt példa.

Tanulságok

Az e-egészségügyi projektek áttekintése azt rajzolja ki számunkra, hogy a projektek túlnyomó többsége vagy egy már bevált, működő gyakorlat új platformon való megjelenése, vagy még kísérleti, kezdeti fázisban van. Komoly probléma az e-egészségügyi projektek nem megfelelő mértékű és módszertanú megfigyelése, követése és elemzése. A nemzetközi adatok szerint a szakemberek nem az infrastruktúrában, illetve az anyagiak terén látják a legfőbb problémákat. **A különböző területek vizsgálata során kiderült, hogy a veszélyek és nehézségek túlnyomó többsége az információs kultúra szerzteágázó területére vezethető vissza.**

Ugyanígy az is körvonalazódik, hogy a sikerek között (jelenleg) jelentős túlsúlyban vannak azok a projektek, melyek a különböző automatizáltsági szintű információszolgáltatáson alapulnak. Az e-egészségügy interaktivitásának növekedését erősítik a hatalmas mennyiségben megjelenő innovációk, melyek a személyes állapot mérésének egyre megbízhatóbb és kényelmesebb fokát teszik lehetővé.

Az információszolgáltatások számának növekedése és az automatizált mérőműszerek terjedése (például az okostelefon) jól igazodik és belesimul a big data meta-trendjébe.

Az e-egészségügy, és annak horizontális, mindent átható területe, az m-Health hatalmas fejlődés előtt áll. Azonban már most érezhető az is, hogy hiába a győztesnek tűnő helyzetek, a megvalósulás sikere mégis elmaradhat. Úgy tűnik, hogy az m-Health két fő célját (hiányosságok csökkentése, illetve a meglévő szolgáltatások színvonalának növelése) tudja teljesíteni technológiai oldalról, és a pilot, illetve kezdeti projektek sikerei biztatóak.

Az e-egészségügy sikere azonban nem technológiai téren fog eldőlni, hanem először is az információs környezet fejlesztésén. Ide értem a személyes információk kezelését, az IKT eszközök értékteremtő használatát mind a páciens, mind pedig az egészségügyi dolgozók oldaláról, a megfelelő rendszerek alkalmazását a megfelelő helyszínen stb. Az információs környezetten túl a másik hatalmas kihívás a pilot projektek software, hardware és wetware tömegesítése jelenti. Mennyire lesznek univerzálisak, rugalmasak, a szűk projektek amúgy is ritkán mért mutatóit rekonstruálóak a nagy rendszerek? Mindenképpen elkerülendőek a párhuzamosságok, illetve a rendszerek és adatok közötti inkompatibilitások, a usability vagy accessibility hibák – és itt az **e-Health nagyon sokat tanulhat az e-kormányzat történetéből**, hiszen ott ilyen, és hasonló tanulságok már mérhetően is levonásra kerültek már.

Irodalom

- Abodunrin, O. L. – Akande, T. M. 2009: Knowledge and Perception of e-Health and Telemedicine among Health Professionals in LAUTECH Teaching Hospital, Osogbo, Nigeria. *International Journal of Health Research* 2(1), 51–58.
- Deloitte – Ipsos Belgium 2011: eHealth Benchmarking III SMART 2009/0022 http://ec.europa.eu/information_society/europe/i2010/docs/benchmarking/ehealth_benchmarking_3_final_report.pdf
- Gustafson, D. H. – Boyle, M. G. – Shaw, B. R. – Isham, A. – McTavish, F. – Richards, S. ... Johnson, K. 2010: An e-health solution for people with alcohol problems. *Alcohol Research & Health* 33(4), 327–337.
- Hirji, F. 2004: Freedom or Folly? Canadians and the Consumption of Online Health Information. *Information, Communication & Society* 7(4), 445–465.
- Hoffman, S. – Podgurski, A. 2009: E-health hazards: provider liability and electronic health record systems. *Berkeley Technology Law Journal* 24(4), 1523–1581.
- Karl A. Stroetmann – Jörg Artmann – Veli N. Stroetmann 2011: European countries on their journey towards national eHealth infrastructures European Commission, DG Information Society and Media, ICT for Health Unit <http://www.ehealth-strategies.eu/>
- Király Gyula 2010: Az e-Egészségügy (e-Health) helyzete Magyarországon. In *IME IX. évfolyam*, 2. szám, 2010. március.
- Király Gyula 2011: Az e-Egészségügy (e-Health) magyarországi példákön keresztüli rendszerezése. In *IME X. évfolyam*, 4. szám, 2011. május pp. 29–34.
- Mustafa, Yousif 2004: E-Health Centre: a web-based tool to empower patients to become proactive customers. *Health Information & Libraries Journal* 21(2), 129–133.
- Peggy Bresnick Kendler 2011: *Trends in eHealth*. Outsourcing Center. http://www.wipro.com/datadocs/trendsin/trends_in_government_ehealth.pdf
- R. A. Jaksa – S. Giest – J. Dumortier 2010: *Country brief: Hungary*. European Commission, DG Information Society and Media, ICT for Health Unit http://www.ehealth-strategies.eu/database/documents/Hungary_CountryBrief_eHStrategies.pdf
- Rozenblum, R. – Jang, Y. – Zimlichman, E. – Salzberg, C. – Tamblyn, M. – Buckeridge, D. ... Tamblyn, R. 2011: A qualitative study of Canada's experience with the implementation of electronic health information technology. *CMAJ: Canadian Medical Association Journal* 183(5), E281–E288.
- Seung-A Annie, J. 2010: The Roles of Regulatory Focus and Medical Recommendation Avatars' Trustworthiness in Virtual Environment-Based E-Health. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking* 13(4), 461–466.
- Szinapszis Kft. 2011: *HealthPortalsAudit* 2010/2. A laikusok online egészségügyi információszerezési szokásai 2010-ben. <http://www.szinapszis.hu> (regisztráció után letölthető a teljes tanulmány)
- Tóth Csaba dr. – Szitáné Kazai Ágnes dr. – Hanák Péter dr. 2007: *Életvitelt segítő technológiák és alkalmazások*. Tanulmány az eVITA Nemzeti Program megalapozására, eVITA tanulmány VI.1. <http://evita.njszt.hu/tanulmany/evita-tanulmany>
- University of Texas Health Science Center at Houston 2011: E-health records should play bigger role in patient safety initiatives, researchers advocate. <http://www.sciencedaily.com/releases/2011/07/110719111706.htm>

- Wiley-Blackwell 2011: Watching how cancer patients interact online could help clinicians provide better services. <http://www.sciencedaily.com/releases/2011/05/110511092407.htm>
- World Health Organization 2011a: mHealth. New horizons for health through mobile technologies Global Observatory for eHealth series – Volume 3 http://www.who.int/goe/publications/goe_mhealth_web.pdf
- World Health Organization 2011b: ATLAS – eHealth Country Profiles. Global Observatory for eHealth series – Volume 1 http://www.who.int/goe/publications/goe_atlas_2010.pdf

Rab Árpád információs társadalom kutató, etnográfus, antropológus, doktorjelölt a Corvinus Egyetemen. Egyik fő tématerülete a digitális kultúra beágyazódásának megértése, a másik pedig az infokommunikációs eszközök életmegváltoztató hatásának vizsgálata. Elkötelezetten hisz abban, hogy a társadalmi illetve a természeti környezet válságaira adhat jó választ az információs társadalom.

Minkó Mihály

Vizuális tervgazdálkodás

Egy úttörő grafikonkészítő összefoglaló munkája és rejtélyes munkássága

A szocializmus kialakulásának első éveiben, amikor a tervgazdálkodás megvalósítása különös kényszerrel hatott a gyárak és vállalatok vezetőségére, megjelent egy könyvecske az Építőipari Könyv- és Lapkiadó Vállalatnál 1951-ben, amely az egyszeri szocialista gazdasági vezető számára igyekezett segítséget nyújtani abban, hogy a kitűzött tervet és a tényleges teljesítést – a valóságot – hatékonyan összevetse egymással. A könyvecske „*Grafikus ábrázolások a vállalati ügyvitelben*” címet kapta, szerzője Rejtő György.¹

A könyv igazi, felfedezésre érdemes szenzáció. Rejtő olyan alaposan és körültekintéssel elemzi a grafikonok használatának lehetőségeit a vállalati ügyvitelben, amelyhez fogható tulajdonképpen azóta sem akadt a magyar grafikontörténetben. Teszi mindezt ráadásul minden szocialista ideológiai sallangtól mentesen,² pusztán a tárgyra és a tudás közvetítésére koncentrálva, amivel méltán foglalja el helyét a magyar grafikontörténet úttörői között: az üzleti folyamatok megjelenítésével kapcsolatosan nemhogy Magyarországon, de a Lajtán túl sem található ennyire koherens, korabeli összesség.

Rejtő mesterien felépített bevezetőjében meggyőzően számolja fel a lehetséges ellenérveket a grafikus ábrázolás alkalmazásával szemben: „*Az operatív vállalatvezetésnek komoly segítsége a jól megszerkesztett, naprakészen vezetett, grafikus ábrázolással készült nyilvántartás. Ezt sokan kétségbe vonják, és azt állítják, hogy az adatok grafikus ábrázolása igen sok időt vesz igénybe, az általa elért eredmény nincs arányban a ráfordított munkával és fáradtsággal. Sokszor azt a kifogást is felhozzák, hogy nincs olyan munkavállalójuk, akire ezt rábízhatnák.*”

¹ A cikk készítésének időpontjában Rejtő életéről, munkásságáról szinte semmit sem tudunk a bibliográfiai adatok kivételével. Könyvei mellett cikkei jelentek meg a Statisztikai Szemlében, olyan témákban, mint az önköltség és a téglaiipar mibenléte és kapcsolata. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a cikkek a könyv megjelenése utáni időszakban keletkeztek (1953–1956), csak egy, a „A téglaiipar fejlődése a felszabadulás óta” című tartalmaz grafikonokat, a többiben még a meglehetősen összetett és bonyolult adatok is táblázatos formában jelentek meg. Valószínűleg a '20-as évek konszolidációs időszaka alatt járta iskoláit, ekkor szívhatta magába azokat a gondolatokat, amelyek ha nem is direkt módon, de áthatják könyvét. Mondataiból jól kiolvasható, hogy ő egy másik rendszerben szocializálódott, azok a működésmódok határozták meg gondolkodását, azért írja azt, hogy munkavállaló, vagy dolgozó, de egyszer sem, hogy elvtárs, mindazonáltal neve fellelhető a Weben egy 1949-es dokumentumban, amely kádernek terjeszti őt elő. http://www.google.hu/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0CEcQFjAG&url=http%3A%2F%2Fwww.mol.gov.hu%2Fletoltes.php%3Fd_id%3D89&ei=7KpEUPeCLain4gTxv4CYCQ&usq=AFQjCNGlRtSW2VZisjZULgBnPfUSFfDzT0g&cad=rja (hozzáférés időpontja: 2012. 09. 01.)

² A kötelező „penzumot” azért neki is le kell tudnia. Könyve bevezetőjének végén szolidan, egy szeparálójel elhelyezése után - ezzel mintegy finoman és félreérthetetlenül jelezve a jel mögötti szöveg különbözőségét a tényleges bevezetőtől - Lenintől idéz: „Lenin mondta: Semmilyen építőmunka, semmilyen tervszerű munka nem képzelhető el helyes számvitel nélkül.” (Válog. Művek II. rész, 297. Szikra.)

*Egyik megjegyzés sem helytálló. Nem kell sokat bizonygatni azt, mennyivel könnyebben, jobban áttekinthető és mennyivel könnyebben érzékelhető például annak grafikus ábrázolása, hogy termelésünk hogyan alakul, hogy áll a tervelőirányzattal szemben, - mintha számsorokat feltüntető táblákról kell kiolvasni ezeket az adatokat. Különösen sokat számít ez azoknál a vállalati vezetőknél, akiknek ideje - ha dolgukat jól akarják végezni - percekre van beosztva.*³

A grafikonok hasznossága melletti érv (könnyebben, jobban áttekinthető és érzékelhető) már arra a később preattentívnek nevezett működésmódra épül, amely bizonyos vizuális változóknak (szín, alak, méret, pozíció, stb.) a figyelem fókuszálását megelőző működését hasznosítja és alkalmazza. Gyakorlati tapasztalatra hivatkozva hátrítja el azt az ellenérvet, hogy a grafikonok elkészítése időigényes, nehezen kivitelezhető és fenntartható munkafolyamat, sőt, azt mondja, „*hogy beosztott munkavállalók előbb-utóbb munkájuk szebbik részének tekintik a reggelente beérkező adatok bevezetését a napról-napra többet mutató grafikonokba. Különösen szívesen készítik az eltérő színű diagrammokat és ambicionálják, hogy feletteseik számára minél érthetőbb, áttekinthetőbb jelentéseket adjanak.*”⁴

Bevezetőjében jól meghatározza könyvének céljait, világossá teszi, hogy munkájának hasznát elsősorban azok az egyszerűbbé váló elemzések és áttekintések jelentik majd, amelyeket a bemutatott grafikonok használata jelent a vállalati ügyvitelben. A könyv ezeknek a grafikonoknak az elkészítésében segít, tisztázza azokat az alapfogalmakat, amelyek mentén szerveződnek, illetve támpontot ad azoknak a szempontoknak a megtalálásához, amelyek segítségével hatékonyan dolgozható fel a vállalati működés egy-egy szegmense. Célja továbbá azoknak az ellenérzéseknek a feloldása is, amelyek a számvitelben és a statisztikában nélkülözhetetlen grafikus ábrázolással szemben akkoriban jelen voltak, hogy láthatóvá váljon ezen ábrázolásoknak az operatív ügyvitelben történő alkalmazásának fontossága.⁵

Ez a kis könyvecske, mint az egyik első összefoglaló jellegű munka, mindenképpen érdemes arra, hogy a statisztikával vagy közgazdaságtannal foglalkozók figyelmét felkeltse, egyrészt történelmi értéke, másrészt gyakorlati haszna alapján. Rejtő könyvét áthatja annak tudata, az a meggyőződés, hogy a grafikonok ténylegesen hasznosak a vállalati működés és döntéshozatal folyamatában. Ez a meggyőződés azonban nem a bürokrata, a hivatalnok elvakult hatékonyságmániája, hanem a nyitott világszemléletű gondolkodó analitikus vizsgálata, alátámasztva a gyakorlati tapasztalat bizonyítékaival és kiegészítve az esztétikai szép iránti igénnyel. A könyv nem pusztán a diagramkészítésnek a szocialista tervgazdálkodásba illeszthetőségét igazolja, hanem a tervszerű vállalati gondolkodás II. világháború előtti hagyományát igyekszik továbbvinni a maga lehetőségei szerint. Egy későbbi, részletes feldolgozást megelőlegezve a következőkben röviden összefoglaljuk az időtálló művet.

Kis grafikontipológia

Rejtő az első fejezetben a grafikus ábrázolás módszereivel és eszközeivel ismerteti

³ Rejtő György 1951: *Grafikus ábrázolások a vállalati ügyvitelben*. (Építőipari Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest): 3.

⁴ Rejtő György: 4.

⁵ Rejtő György: 4.

meg az olvasót, az alapoktól építve fel azt a keretrendszert, amelyben különböző grafikonok készítése lehetséges. A koordináta-rendszer segítségével vezeti le és mutatja be a pont-, vonal-, oszlop-, kör- és területdiagramok felépítését és működését. Leír továbbá két, manapság már kevésbé használt és ismert diagramformát, a szalagdiagramot és a négyzetdiagramot is. Előbbi a pontdiagram y-tengelyén az érték megrajzolása egy vonallal, utóbbi pedig a kördiagram négyzet alapú megfelelője, amely távoli rokonságot mutat a hierarchikusan strukturált területdiagrammal. Rendszerező szemléletének alaposságát mutatja, hogy a többkoordinátás diagram név alatt bemutatja a radardiagramot is, azonban ő még csak négy tengely mentén vezeti föl az adatokat, nem tetszőleges számú tengely mentén. Foglalkozik a kartodiagrammal is, hiszen a térképen megjelenített adatok feldolgozása ekkor már gyakran alkalmazott diagramtípus.⁶ Érdekes, hogy ennek két altípusát is bemutatja, a különböző szaturációs értékekhez rendelt adatértékekkel operáló (*choropleth térkép*), valamint a különböző oszlop- vagy kördiagramokat a térkép egyes meghatározott részein elhelyező kartodiagramokat.⁷ Bemutatja továbbá a figurális diagramokat is, azonban nem tulajdonít túlzott jelentőséget alkalmazásuknak, mert az nem elég hatékony a vállalati adatok megjelenítésében, azonban a statisztika területén (népesedés) mindenképpen alkalmazhatónak mondja őket. Mindezek bemutatását olyan szemléletes példákon keresztül teszi, amelyek a vállalat működésének mindennapjaiból erednek és egy gyakorló „grafizáló” gyakran találkozhat velük munkája során.

A grafikonok alkalmazási területei a vállalat mindennapjaiban

Rejtő könyvének további részében a konkrét vállalati működési területeken alkalmazható grafikonokat vizsgálja meg és mutatja be a mindennapokból átvett példákon keresztül. Ezek a működési területek a következők:

– A vállalat operatív számvitelével kapcsolatos diagramok, amelyek egyfelől a vállalat termelési, szállítási és készletezési adatait mutatják be halmozott oszlopdigramok, vonaldiagramok vagy területdiagramok segítségével, valamint a dolgozók létszámának és munkaóráinak vagy a gépállásóráknak alakulását ábrázolják (erre a vonaldiagramot találja a leginkább megfelelőnek).

– A statisztikai adatokkal összefüggő ábrázolások a vállalat adatszolgáltatási kötelezettségének mintegy „melléktermékeként” már rendelkezésre állnak, tehát Rejtő szerint ezek feldolgozása és ábrázolása már magától értetődő feladat lehet. Itt elsősorban a terv és a tényleges teljesítés egymáshoz való viszonyát és alakulását kell ábrázolni, a vállalat különböző operatív aspektusaira vonatkoztatva (például az egy órára eső termelési értéket, az egy főre eső termelési értéket, stb).

– A pénzügyekkel és könyveléssel összefüggő grafikonokat kimondottan fontosnak tartja, hiszen több szempontból is alkalmasak a megjelenítésre. Ezek közül az egyik legfontosabb az idősorok bemutatása, amely segítségével nagyobb időtávlatban

⁶ Ezen a területen az egyik legnagyobb előd Illyefalvi I. Lajos, aki Budapest statisztikai adatait jelentette meg grafikus eszközök segítségével (Illyefalvi I. Lajos 1934: A székesfőváros multja és jelene).

⁷ Ezzel a diagramtípussal kapcsolatban az egyik első előfutár Sibelka-Perleberg Artúr, aki 1927-ben írott cikkében mutatja be a terméseredmények grafikus ábrázolásának módját a Statisztikai Szemlében (Sibelka-Perleberg Artúr: Terméseredmények grafikus ábrázolása. *Statisztikai Szemle*, 1927/2.).

vizsgálható a vállalat pénzügyi teljesítése és működése. Felhívja azonban az olvasó figyelmét például arra, hogy fontos az egyes pénzügyi alszámlák külön-külön kezelése és megjelenítése, mert így átláthatóbbá tehető a pénzmozgás a vállalaton belül.

– A költségszámítással kapcsolatos grafikonok fontos részét képezik a vállalat pénzügyi összefoglalójának, hiszen ezek alakulása nagyban befolyásolhatja a vállalat eredményességét. Ezek jórészt megoszlásgrafikonok, itt tehát jól alkalmazható a kör-diagram, a halmozott oszlopdiagram vagy a halmozott területdiagram.

A továbbiakban áttekint még néhány speciális vállalati formát, amelyek esetében hasznos lehet a grafikonok alkalmazása és javaslatot tesz az egyes területeken alkalmazandó grafikonokra. Érdekes, hogy például a beruházási vállalatokkal kapcsolatban bemutat egy GANTT⁸ diagramhoz nagyon hasonló eszközt, amely a „szalagrendszerben” épített lakóházak kivitelezésének tervezését segíti.

Jó tanácsok a munkaszervezéshez

A könyv utolsó fejezetében az egyik leggyakoribb hibaforrást járja körül Rejtő, a grafikonok készítésének munkafolyamatát. Fontosnak tartja, hogy az a személy, aki elkészíti a grafikonok archetípusát, rendelkezzen a pontosság erényével, hiszen már számára is az adathűség jelentette az egyik legfontosabb alapot a hiteles munkához. Emellett nem árt, ha tud rajzolni, ért egy kicsit a számokhoz is és a tipográfiához. Foglalkozik továbbá azokkal az ergonómiai elvekkel is, amelyek a jó munkahely ismérvei - ebben az esetben ez jól megvilágított szobát jelent, lehetőleg természetes fénnel. Szükségesnek tartja, hogy a dolgozó számára rendelkezésre álljanak azok az eszközök, amelyekkel elkészítheti a grafikonokat. Azt javasolja, hogy ezek legyenek jó minőségűek és a különböző munkafázisoknak megfelelők (mérnöki ceruza, kihúzó, körzőkészlet, rajztábla, stb).⁹ A megfelelő munkahely és a megfelelő eszközök biztosításán túl azonban szükség van arra, hogy a dolgozónak meglegyen a napi, heti, havi időbeosztása, azaz annak egyértelmű meghatározása, hogy mikor milyen grafikonot kell elkészítenie, ahhoz kitől és meddig kell megkapnia az adatokat, meddig kell átadni a kész grafikonokat ellenőrzésre és kinek, a javítandók jegyzékét számára ki fogja átküldeni, majd a véglegesített grafikonot használni. Ez a szervezési folyamat egy „ügyrendet” alakít ki, amelyben az egyes grafikonokat számokkal jelölve könnyen eligazodhat a dolgozó.¹⁰ Rejtő azonban nem pusztán előír, teret is nyit a kreativitásnak, amikor a következőket mondja: „A grafikonok készítésével foglalkozó munkavállalók természetesen az itt leírt módszereket továbbfejleszthetik és variálhatják. Sok eredeti ötletet lehet így felszínre hozni, amelyek mind hozzájárulnak majd ahhoz, hogy a vállalat vezetői - vagy maguk az ügyintéző előadók munkájukat jobban, könnyebben és tervszerűbben végezzék.”¹¹

Hogyan tovább?

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Gantt_chart (hozzáférés időpontja: 2012. 09. 01.)

⁹ Rejtő György: 74.

¹⁰ Rejtő György: 75.

¹¹ Rejtő György: 75.

Rejtő György munkássága több szempontból is érdekes, hiszen könyve maga egy olyan originális mű a grafikonok készítésével kapcsolatban, amelyhez hasonló azóta sem igen született a magyar szakirodalomban, másrészt pedig a folytatás tekintetében sok nyitott kérdést hagy hátra. A Statisztikai Szemlében 1956-ig követhetők nyomon publikációi, ezután nem jelenik meg tőle semmi, jóllehet addig szinte évente közölt cikkeket. (Talán 1956 eseményei sodorták magukkal?)

Gyakorlatilag nincs recepciója, senki nem hivatkozta vagy követi. A Statisztikai Szemlében őt követően másfél évtizedig szinte senki nem foglalkozott a grafikus ábrázolással, nemhogy olyan alaposan, mint Rejtő, hanem egyáltalán. Érdekes lenne látni, hogy hová fejlődhetett volna az általa propagált munkamódszer és gyakorlat, hogyan hatott volna a vállalatok tényleges működésére, ha elterjednek a grafikonok a vezetők között. Mindez azonban sajnos csak spekuláció, mást nem tehetünk, mint hagyatékát további körütekintő gyűjtőmunka tárgyává tesszük és feldolgozva - megőrizve közvetítjük a most munkálkodó grafikonkészítők felé.

A fenntarthatóság társadalmasítása – egy kutatási projekt koncepciója¹

Bevezetés

A fenntarthatósággal kapcsolatos tudományos kutatások, valamint ezek eredményeinek társadalomba való átültetésének szükségességét (illetve különösképpen annak felderítését, hogy hogyan lehetne a fenntarthatóság/fenntartható fejlődés „könyvtárnyi” tudományos eredményét a társadalmi gyakorlatba átültetni, illetve mik ezen „átültetés” korlátai) a jelen társadalmi-gazdasági-természeti folyamatainak fenntarthatatlansága indokolja. A fenntartható fejlődés az 1987-es Brundtland-jelentés megjelenése óta képezi a politikai, társadalmi és tudományos diskurzus integráns részét. Ennek ellenére napjainkban sem mondhatjuk azt, hogy komoly elmozdulást tapasztalhatunk egy fenntarthatóbb (azaz a természetet nem túlságosan kihasználó és társadalmilag igazságosabb) állapot irányába. Ráadásul ezen megállapítás nem pusztán globálisan igaz, hanem különböző területi egységek (regionális, országos és lokális szint) esetében is. A fenntarthatósággal (illetve fenntarthatatlansággal) kapcsolatos helyzet-elemzés ráadásul nem végezhető el pusztán regionális, nemzeti vagy lokális szinten. A bioszférára jellemző globális interdependenciák, valamint a társadalmi- és gazdasági rendszer globális mivolta következtében ugyanis egyes területi egységek fenntarthatósága önmagában nem értelmezhető/teremthető meg, arra Földünk többi részének környezeti, társadalmi és gazdasági folyamatai is hatással vannak.

Ezt az összetettséget tükrözni látszik a tudományos kutatásoknak az a kiterjedtsége és erősödő interdiszciplinaritása, amely a múlt század kilencvenes éve óta meghatározza a szakmai közbeszédet. A diskurzusnak valójában azonban nagyon sok adóssága van, számos körülmény (ideológiai befolyás, forráshiány a kutatásban) terheli, és ez idáig nem nagyon sikerült közelíteni egymáshoz a természet-és a társadalomtudományi megközelítéseket és módszertanokat. Az utóbbi időszak egyik legjellemzőbb trendje a fenntarthatóság holisztikus megközelítésének a gazdaság a tudomány és a társadalom különböző szintjeire történő beépülése, legalábbis a szakpolitikák és a közbeszéd szintjén (pl. társadalmi befogadás/inklúzió, „green growth” stb.), miközben azok megvalósítása a téma komplexitása miatt a mai napig csorbát szenved, miközben tovább erősödnek a nem kívánt tendenciák. A tervezett kutatási projekt igazi tétje az, hogy sikerül-e ebben a vonatkozásban új magaslatoakra lépni, ezen keresztül mutatni példa-

¹ A koncepció egy, a Szegedi Tudományegyetemen formálódó interdiszciplinaris kutatócsoport együttműködéséből formálódott. Nehéz lenne mindenkit felsorolni, aki „hozzátett” a koncepcióhoz, de mindenképpen érdemes lehet kiemelni Csótó Mihály, Majó Zoltán, Málóvics György, Sümegi Pál, Újvári Edit, és Z. Karvalics László László nevét.

ként vonzó kutatási irányokat, és járulni hozzá akut társadalmi és környezeti problémák megoldásához az ekképpen elért eredményekkel.

Az alábbiakban egy olyan projekt koncepciót mutatunk be, mely a fenntarthatóság kutatásának egy összetett, multidiszciplináris megvalósítási terve. A projekt fő célja a tudományos eredmények társadalmasíthatóságának elérése. A projekt koncepció közélettelének kettős célja van: egyrészt működő választ ad egy túlságosan is elméleti problémakör gyakorlati hiányosságaira, ekként főleg a fenntartható fejlődés iránt érdeklődőknek szól, másrészt bemutat egy kidolgozott multidiszciplináris, sokrétű projekt koncepciót, mely így minden kutatási terv, illetve pályázati terv íróinak érdekes lehet mint felhasználható példa.

A projekt felépítése

A fenntarthatósági problémakör hazai szerzők (pl. Buday-Sántha Attila és Takács-Sánta András) által is igazoltan nagymértékben indokolja a transzdiszciplináris megközelítés szükségességét. A fenntarthatóság jelenségének globális megközelítése mellett a környezet-társadalom-gazdaság viszonyrendszerrel való gondolkodás szükségszerűen interdiszciplináris kell legyen. A természeti elemekben végbemenő változások megértéséhez mindenképpen szükségünk van a természettudományokra, az élővilágban bekövetkező változások megértéséhez pedig az ökológiára. Ugyanakkor mivel a jelen környezeti és társadalmi problémáit az emberek viselkedése, az emberi társadalmak „működése”, az emberi gazdálkodás okozza, annak hátterében társadalmi – demográfiai, gazdasági, technológiai – folyamatok állnak, mindenképpen szükséges a pszichológiai, szociológiai és közgazdaságtani ismeretek integrálása is. A hazai és nemzetközi tendenciák és stratégiai törekvések jól mutatják, hogy a természeti, társadalmi (kiemelten oktatás) és gazdasági dimenziók mind kulcsfontosságúak, ugyanakkor a fenntarthatóság állapotának eléréséhez a globális közönségnek új típusú, a közönség jólétét veszélyeztető problémákkal kell megküzdenie, amelyek földrajzi skálán és kultúrán átívelők, transzdiszciplinárisak, innovatív kutatási megközelítést és új társadalmi intézményeket igényelnek. Így a téma szükségszerűen multidiszciplináris, illetve transzdiszciplináris megközelítést igényel, azaz több tudományterület (társadalom- és természettudományok) eredményeinek szintetizálását, integrált alkalmazását. Sok ismeret, amely szükséges lenne a fenntarthatóság állapotának eléréséhez, már rendelkezésre áll, de amit tudunk, ahogyan tudjuk, és aki tudja az eltérő diszciplínákban tevékenykedik. Így a diszciplínák közti tanulás a fenntarthatóság szempontjából különösen fontos.

A fenntarthatóság elsősorban nem az eddigi és a jelenleg is tartó kutatási eredmények megfogalmazásán, nem is a tudományos konferenciákon történő megvitatásán és publikálásán múlik, hanem azok **eredményeinek társadalmasításán**. Azaz a globális méretekkel fenyegető ökológiai katasztrófa gátjaként megnevezett tényezők kellő társadalmi kommunikálásán és társadalmi alkalmazásán.

A fentiekből kifolyólag a projekt több, egyrészt a kutatáshoz, másrészt az eredmények társadalmasításához tartozó projektelemet tartalmaz.

Első szakasz

A kutatási projekt *első szakasza* valamennyi kutató közös konceptuális munkájával kezdődik, intenzív együtt-gondolkodással járva végig azt a problémateret, amelynek vizsgálatára a projekt kutatási része tematikusan irányul. E közös gondolkodás már a projekt első szakaszában elkezdődik, és egyrészt a rendszeresített össz-kutatócsoporti találkozók, valamint egyéb, a következőkben bemutatásra kerülő projektelemelek (társadalmasítás, pilot projekt, szintézis) kapcsán a projekt teljes időtartama alatt folyik. E tematika mentén a projekt négy egymással szorosan összefüggő kutatási területre (a továbbiakban „pillérré”) bontható, amelyek egyenként 4 projekt-elemet képviselnek. Az egyes témacsoportok, tanulmánytervek így átmennek a többi diszciplína „tisztítófürdőjén” is, és részben kölcsönös „megrendelőként” lépnek fel a program második szakaszában önállóan, pillérenként (azaz kutatási területenként) végzett kutatások esetében. A különböző tudományterületek kutatói együtt formulázzák a kérdéseket és véglegesítik a kutatási feladatokat, biztosítva azt, hogy a holisztikus megközelítés a projektindítás meghatározó eleme legyen.

A *második szakasz* termeli meg azokat a rész-eredményeket, amelyeket majd a középiskolai „pilot” kutatás is felhasznál saját céljainak megfogalmazásakor, és amelyek a projekt harmadik szakaszában megindulnak a szintézis irányába. A második szakasz során jönnek létre azok a közös munkafelületek, amelyek a pillérenként való témagondozás ellenére a kutatócsoport egészét fogja össze problémaközösséggé. Az így kiépülő közös infrastruktúrának vannak hardver-elemei (pl. szerver vagy videokonferencia-rendszer, amelyeket a projekt ideje alatt bérlésre kerülnek), fejlett csoportmunkaszoftver-elemei (amelyek egyszerre képesek kezelni a hazai és külföldi kutatótársak által generált „szöveg-és képforgalmat”, az interakciókat, és a projekt tudástáraként is szolgálnak). Ugyanaz a felület fogja kezelni a 40-50 fős „szűk” kutatói közösséget és az 1000 diákot és tanáraikat, akik kutatótársaként vesznek részt a projektben. Szabványosításra kerülnek a szöveg-kimenetek, és közös szakirodalmi-bibliográfiai keresőszolgálat jön létre valamennyi kutató számára. Hasonlóan közös lesz a csoport publikációs teljesítményét támogató szolgáltatások biztosítása (kéziratgondozás, ábrakészítés, fordítás, fordítás-ellenőrzés, korrektúra, proofreading). Minden egyes elkészült közlemény a kutatócsoport egészének nyilvánossága előtt szerepel majd, megjelentetés előtt.

Második szakasz

A második szakaszban szintén egyfajta keretet ad a pillérek közös munkájához a projekt társadalmasító tevékenysége. Ez a tevékenység a projekt teljes ideje alatt folyik. A program keretei közt szervezendő programok **a nemzetközi gyakorlatban elterjedt környezettudatosságot, környezetvédelmet középpontba helyező „jeles zöld napok” köré csoportosulnak.** A cél ezen kiemelt napok kapcsán a már meglévő, többé-kevésbé funkcionáló környezettudatos törekvések minél hatékonyabb megismertetése, gyakorlati alkalmazása, a sajátos helyi viszonyoknak megfelelő adaptálása. Ez magában foglalja egyben a nemzetközi viszonylatban sikeresen működő programok metodikájának tanulmányozását, lehetséges alkalmazását is. E rendezvények elsődleges célja a **projekt**

sokrétű kutatási eredményeinek disszeminációja azáltal, hogy az egyes programok kapcsán az új ismeretek társadalmi átadása megvalósulhatna. **Az egyes programokhoz a projekt pilléreinek konkrét kutatási eredményeit minden esetben hozzárendelésre kerülnek, illetve a társadalmasítással foglalkozó kutatók és konzultánsok felelősek a projekt sajtókapcsolatainak bonyolításáért is.**

Harmadik szakasz

A középiskolai pilot a kutatócsoport teljes mértékben közös vállalkozása, amely nagy nemzetközi érdeklődésre számot tartó, négy középiskola 1000 diákjával és 20-25 tanárával közösen elvégzett tudományos kutatási programot jelent.

A pilotot az oktatási pillér készíti ugyan pedagógiai elő, de a témaköröket és a kutatási módszertant tekintve ugyanolyan „holisztikus” lesz, mint a projekt indulása. A pilot mellett kialakul **a magasabb szintű kutatási témáknak** egy olyan tartománya, ahol egyes pillérek (de akár valamennyi is) közösen definiált tématerületeket vizsgálnak meg, és közös közleményekkel zárják le a folyamatot. Emellett marad némi tere annak, hogy az egyes pillérek autonóm módon, saját résztémáik kibontását is vigyék tovább.

Negyedik szakasz

A kutatás negyedik, záró szakasza az elért eredmények újabb „körös” szintézise, a legmagasabb absztrakciók megalkotása, az eredmények továbbvitelének, a kutatások következő szakaszának megtervezése – egyfajta visszatérés a kiinduló állapothoz, de immár egy sokkal magasabb szinten.

A négy tematikus kutatási pillér a fenntarthatósági problémakör egyes „szeleteit” fedi le. A pillérek tematikája már önmagában is transzdiszciplináris, multidiszciplináris, illetve diskurzusformáló. Ugyanakkor a holisztikus megközelítés további erősítése érdekében a további projektlemek (**a közös gondolkodás, a közös munkafelület, a társadalmasítás, a pilot projekt és a szintézis**) az egyes pillérek kutatóit és konzultánsait mintegy „rákényszerítik” a szakpolitikai dokumentumok által hangsúlyozott témákban a folyamatos közös kutatási tevékenységre. Mindez ráadásul a szakpolitikai dokumentumokban hangsúlyozott célrendszerrel tökéletes összhangban megy végbe.

Az egyes tematikus kutatási pillérek mindegyikével kapcsolatban kijelenthető, hogy a fenntarthatósággal kapcsolatos vonatkozó diszciplináris tudás széttagolt, nem alkot szerves egészet már az ezen pilléreken belüli kutatási területek esetében sem. A fenntarthatóság szempontjából a projekt kutatási tevékenysége által érintett területeken egyrészt szükség van a jelenlegi diskurzusok meghaladására, illetve a tudományos szintézis hiánya az egyik fő gátja annak, hogy a tudomány érvényes, a gyakorlatban is alkalmazható válaszokat adjanak a fenntarthatósági problémakörre. A fentiekből kifolyólag a projekt célja a domináns és hatástalan diszciplináris diskurzusok meghaladása

és a fenntarthatósággal kapcsolatos eredmények tudományos szintézisére – a vonatkozó szakpolitikai követelményeknek megfelelően.

A projekt céljainak meghatározása

A projekt célrendszere a fenntarthatósági problémakör tudományos és társadalmi komplexitásából fakadóan többretegű. A célok három fő csoportra oszthatók fel, nevezetesen **tudományos** (alapkutatási), az oktatást és a stratégiatervezést támogató **alkalmazott kutatási** és **társadalmisítási** célokra. Ugyanakkor ezek a célok nem különülnek el egymástól, hanem szerves egészet alkotnak, hiszen a fenntarthatóság társadalmisításának koncepciójával kapcsolatos, a projekt címében is megjelenő cél olyan, már-már feloldhatatlannak tűnő dichotómiák meghaladása, mint pl. a következők: akadémiai/nem-akadémiai diskurzus; felsőoktatás/közoktatás; teória/praxis; tudás-alapú/kompetencia-központú szemlélet stb.

Ennek megfelelően cél az, hogy egyetlen célcsoportot sem kizárólagos, hanem „hibrid” formában legyen megszólítva: az egész programnak keretet adó „társadalmisítás” jegyében a szakember is érezze, hogy milyen társadalmi felelősség terheli, és a társadalmi partner is tekintse magát az őt érintő dolgokban hozzáértőnek.

Tudományos (alapkutatási) célok

– **transznacionális és interdiszciplináris kutatócsoportok létrehozásával** az egyes kutatási területeken a fenntarthatóság szempontjából releváns kérdéskörök beazonosítása (feltárva a probléma-háló csomópontjainak kapcsolódási rendszerét), a fenntarthatóság témakörének transzdiszciplináris elemzési keretének megteremtése, a közös munka és publikációs lehetőségek kiaknázása, a nemzetközi kutatás és fejlesztés tapasztalatainak adaptációja és az európai kutatási infrastruktúra használata.

– A fenntarthatóság legkülönfélébb társadalmi-gazdasági-ökológiai vetületeivel kapcsolatos legfrissebb **nemzetközi tudományos diskurzusokba** való bekapcsolódás, esetenként e diskurzusok nemzetközileg is nóvumnak számító **alkotó továbbfejlesztése**, innovatív diskurzus generálásának szándékával.

– A kutatócsoport működésének a projekt időtartama utáni biztosítása, azaz **egy fenntarthatósággal kapcsolatos tudományos műhely, iskola megalapozása**. Olyan kutatási alprogramok indítása, amelyek a projektidőszak lezárása után is eleven kutatási együttműködéseként tudnak életben tartani.

– Empirikus kutatási eredményeink alapján a **kutatás nemzetközi folytatásának megtervezése külföldi együttműködő partnerekkel**, azaz az eredmények nemzetközi implementálásának megkezdése.

– Olyan átfogó, eredményeinken alapuló új megállapításokat tartalmazó, **tudományos háttérű „manifesztum” megfogalmazása**, amellyel a nemzetközi kutatóközösség figyelme a fontosnak tartott kutatási irányok felé orientálható. Azaz annak elősegítése, hogy a fenntarthatóság szemlélete az egyes, a projekt által érintett kutatási területeken meghonosodjék.

– **Az alapkutatási tevékenység során** megszerezni kell az információs korszak fenntarthatóság szempontjából releváns jelenségeit, majd aprómunkaként a különbö-

ző egyéb diszciplínákkal együttműködve célzott mélyfúrásokkal **olyan nagyhatású területek megművelése, melyekből gyakorlati, a fenntarthatóság szempontjából releváns tudás nyerhető.**

Az oktatást és a stratégiatervezést támogató alkalmazott kutatási célok:

- **Kutatói utánpótlás nevelése**, a tehetséges szakdolgozók, PhD-sok számára mentorálási, tehetséggondozási lehetőség biztosítása.
- **Az egyetem hallgatóinak szemléletformálása**, olyan fenntarthatósággal foglalkozó tananyagok fejlesztése és akkreditálása, amely a kutatási eredményekre épülve a legjobban alkalmas a fenntarthatóság valamennyi aspektusának bemutatására.
- A célok eléréséhez egyetemi hallgatókat, PhD hallgatókat, hazai és nemzetközi kutatókat átfogó **kutatói és oktatói csoport szervezése**, amely a terepi és laboratóriumi feltáráson túl és az alapadatok tudományos jellegű közös szakmai bemutatások, publikációk mellett vállalja az oktatásba történő bevonását, a kutatási eredmények szélesebb szakmai közönségnek történő bemutatását is.
- Felsőoktatási tananyagok és képzési programok (modulok, BA, MA, PhD) kidolgozásához szükséges, a **képzéseket előkészítő kutatói feladatok** ellátása.
- **Ajánlások** megfogalmazása a fenntarthatóságban érintett szereplők számára saját fenntarthatósági szerepüket illetően – például eredményeink stratégiai, kormányzati tervező munkát támogató ajánlásokká formálása.

Társadalmisítási célok

- Olyan **tudásbázis létrehozása**, amelyik a fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés politikai céljának hazai és regionális téren **történeti társadalmisításának alapjául szolgálhat.**
- Az eredmények minél szélesebb körű **disszeminációja**. A létrejövő tudás **társadalmisítása** során olyan gyakorlatok, viselkedési minták elterjesztése, melyek a hosszú távú stabilitást képesek biztosítani a társadalom számára.
- Olyan, kutatási eredményeinkre építő, **nagy figyelmet kiváltó dokumentumok** (pl. manifesztum) megalkotása, amelyek az általunk fontosnak tartott diskurzusokra terelik a nemzetközi kutatóközösség figyelmét – illetve részben magát a diskurzusokat teremtik meg.
- A disszeminálási és társadalmisítási célú rendezvények a nemzetközi gyakorlatban elterjedt környezettudatosságot, környezetvédelmet középpontba helyező „jeles zöld napok” köré csoportosulnak. A cél a kiemelt napok kapcsán a **már meglévő, többé-kevésbé funkcionáló környezettudatos törekvések minél hatékonyabb megismertetése, gyakorlati alkalmazása, a sajátos helyi viszonyoknak megfelelő adaptálása.** Ez magában foglalja egyben a nemzetközi viszonylatban sikeresen működő programok metodikájának tanulmányozását, lehetséges alkalmazását, valamint az új ismeretek társadalmi átadását is.

– Bizonyításra kerülhet az, hogy középiskolásokat és tanáraikat integrálva úgy végezhetőek el az érintettek részvételével komoly tudományos projektek, hogy annak kiemelt eredményei versenyeznek a „hagyományos” módon megtermelt új tudásokkal.

Az elérendő célokhoz szükséges tevékenységek bemutatása

A fentebb bemutatott sokrétű célrendszerből fakadóan a projekt által megvalósítandó tevékenységek is sokfélék. A célrendszerrel való szinkronitás megteremtése érdekében a tevékenységeket is a célrendszer felosztási szempontrendszere alapján javasolt csoportosítani. Így meg lehet különböztetni tudományos (alapkutatási), oktatási és társadalmisítási tevékenységeket. A tevékenységek tematikusan nem különülnek el egymástól, hanem szerves egészet alkotnak.

Tudományos (alapkutatási) tevékenységek:

– A klasszikus desk research-től a „hagyományos” természet- és társadalomtudományi terepmunkán keresztül a leginnovatívabb terepi kutatási módszerek alkalmazásáig és továbbfejlesztéséig nemzetközi szinten is novumnak számító, diskurzusformáló kutatások megvalósítása egy transznacionális és transzdiszciplináris kutatócsoport és a köré szerveződött konzultánsi hálózat tevékenysége révén.

– **Tudományos eredmények publikálása nívós külföldi szakmai folyóiratokban, tanulmánykötetekben, nemzetközi bírálati rendszerű hazai és külföldi konferenciákon. Szaktudományos tanulmányok (és tanulmánykötetek, illetve monográfiák, antológiák) készítése.**

– Pilot projektek lefolytatása, ezek nemzetközi folytatásának megtervezése és előkészítése.

– Mind az alapkutatás, mind az értelmezés igen eltérő korú, pályakezdő – junior és szenior korú kutatókat és oktatókat átfogó nemzetközi csoporttal való elvégzése, és így a tudásátadás, az eltérő generációk együttműködésének és együttes cselekvésének biztosítása.

– A pályázat által létrehozott kutatócsoport továbbélését elősegítő pályázatok folyamatos követése.

– Nemzetközi és hazai konferencia szervezése.

– Szakmai folyóiratok tematikus különszámának elkészítése (a kutatás legfontosabb eredményeinek a hazai tudományos közösség számára történő összegyűjtött megjelenítése).

– Rangos nemzetközi konferencián önálló workshop szervezése, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése, az eredmények bemutatása, további együttműködések formálása

– A közoktatással összefonódó tudományművelés víziójának nemzetközi népszerűsítésére nemzetközi platform létrehozása.

– Külföldi tanulmányutak szervezése a fenntartható fejlődés témájában élenjáró országok iskolai és kutatási gyakorlatának tanulmányozására.

Oktatási implementációt elősegítő alkalmazott kutatási tevékenységek

- Tananyagok, esettanulmány-gyűjtemények, szöveggyűjtemények létrehozása.
- BA és MA kurzusok indítása a kutatási eredmények oktatásba történő közvetlen bekapcsolásának érdekében.
- PhD képzésben szakirány bevezetése és doktoranduszok képzésének elindítása, ezáltal magasan kvalifikált szakemberek képzése, az oktatás és kutatás szerves egységének kialakítása az elitképzésben.
- Publikációs pályázat létrehozása és mentorálás tehetséges fiatalok részére (egyetemi hallgatók, kezdő kutatók becsatornázása a kutatócsoport munkájába, megjelenési lehetőség biztosítása számukra)
- A projekt során másutt született kutatási eredmények előállítóival közösen **oktatási tartalmak** tervezése különböző mélységben és terjedelemben, az osztályfőnököknek szóló ajánlásoktól teljes egyetemi curriculumokig
- A program eredményeire építve BA-szak koncepciójának és akkreditációs dokumentumainak elkészítése, és egy nemzetközi meghirdetésű, angol nyelvű MA képzés körvonalazása külföldi partnerekkel.

Társadalmassítási tevékenységek

- Szakpolitikai állásfoglalások, ajánlásgyűjtemények, stratégiai állásfoglalások kidolgozása a projekt eredményeire építve politikai döntéshozók, egyetemi stratégiaalkotók, NGO-k és civil szervezetek részére
- Tematikus honlap létrehozása és fenntartása
- Kézikönyvek alapjainak lefektetése, ajánlások, követendő gyakorlatok megfogalmazása valamennyi szféra számára (a kutatási eredményeket hétköznapi, gyakorlati kézikönyvvé formáló ismeretterjesztő anyagok a civilek, a közigazgatás és a cégek számára, online elérhetővé téve)
- A kutatás eredményeinek publicisztikákban, vitairatokban való ismertetése, ismeretterjesztő írások, esszék elkészítése.
- Hírlevél készítése
- A nemzetközi kutatóközösség számára **manifesztum elkészítése**
- Ismeretterjesztő cikkekkel, TV és rádióriportokkal, előadássorozatokkal az eredmények disszeminációjának biztosítása, a közvélemény, szélesebb szakmai közönség tájékoztatása. A különböző korosztályok és családok számára minél nagyobb részvétellel, aktivitással megvalósuló rendezvények megszervezése.

Tevékenységek, projektelemek

Gazdasági pillér

A gazdasági pillér tevékenysége lehetőséget nyújt a domináns és hatástalan diszciplináris diskurzusok leváltására és a fenntarthatósággal kapcsolatos eredmények tudományos szintézisére. Ez egyrészt nyilvánvalóan visszahat a diszciplinák diskurzu-

sának szintjére, azaz megváltoztathatja azon helyzetet, hogy egyrészt az a különböző tudományok vizsgálódási területe és a vizsgálat tárgya nem tulajdonít kellő fontosságot és szükségességet a fenntarthatóságnak, illetve amennyiben mégis, akkor sem képes a megfelelő válaszok nyújtására. Másrészt képes ezen szintetizáló munka a gyakorlat számára is értelmezhető, érvényes fenntarthatósági válaszokat kínálna azáltal, hogy megvizsgálja és artikulálhatóvá teszi azt a mindenki számára világos ellentmondást, amely a fenntarthatóság, fenntartható fejlődés fogalmaival való elvi egyetértés és azoknak a gyakorlati élet során történő nem-alkalmazása között van.

A fentiekből fakadóan elsődleges cél, hogy a közgazdaságtan főáramának negatív környezeti externáliák internalizálásán alapuló, nagyban leegyszerűsített és társadalmi gyakorlattá nem váló megközelítése helyett egy transzdiszciplináris, bottom-up jellegű kutatási megközelítést kínáljon. A munka során ehhez az elméleti kutatásoktól egészen a részvételi akciókutatásig a kutatási módszerek teljes skáláját feltárássra kerül. Részletes kutatási célok:

- A fenntarthatóság témakörének transzdiszciplináris elemzési keretének megteremtése.

- A fenntarthatóság legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági-ökológiai vetületeivel kapcsolatos legfrissebb nemzetközi tudományos diskurzusokba való bekapcsolódás, esetenként e diskurzusok nemzetközileg is névumnak számító „meghaladása”.

- A kutatócsoport működésének a projekt időtartama utáni biztosítása, azaz egy fenntarthatósággal kapcsolatos tudományos műhely, iskola megalapozása.

- Empirikus kutatási eredmények alapján a kutatás nemzetközi folytatásának megtervezése külföldi együttműködő partnerekkel.

- Ajánlásokat megfogalmazni a fenntarthatóságban érintett szereplők számára saját fenntarthatósági szerepüket illetően.

A pillér kutatói munkáját, a transzdiszciplináris diskurzust és a közös gondolkodást az első negyedévben műhelykonferenciák indítják be.

Természettudományi pillér

Jelen pillér a fenntarthatósági problémakör történeti vetületét kívánja feltárni. Az éghajlattörténeti, környezettörténeti és régészeti adatok alapján egyértelműen megrajzolhatók az emberiség és a környezet viszonyának hosszú távú trendjei, az emberiségnek nem csak a múltbeli, hanem környezeti oldalról a jövőbeli fejlődési lehetőségei is. Az eddigi, elsősorban Nyugat-Európára, Észak-Amerikára és Távols-Keletre koncentrált környezettörténeti tanulmányok, eredmények alapján egyértelmű, hogy az éghajlati változások, környezeti átalakulások erőteljesen befolyásolták az emberiség fejlődését, az egyes kultúrák fejlődési irányát és lehetőségeit.

Úgy tűnik, hogy napjaink gazdasági fejlődését is alapvetően befolyásolják a természetes környezet alkotta korlátok és lehetőségek (*Limit of Growth* modellje), de a történelmi aspektusai ennek a kérdéskörnek legalább olyan kiemelkedő jelentőségű, mivel ismerjük az egyes környezeti krízishelyzetekre adott kulturális – technikai válaszait is az emberiségnek, a különböző területeken elhelyezkedő, eltérő gazdasági – társadalmi berendezkedéssel jellemezhető közösségeknek. Így a régészeti, éghajlati és környezeti

adatok nyomán lehetőségünk nyílna a fejlődési trendek rekonstruálására, a környezeti kihívások nyomán keletkezett társadalmi válaszok megértésére.

Ugyanakkor az is egyértelműnek tűnik, hogy az emberiség a jelenlegi technikai és társadalmi fejlettségi szintjén már olyan erőteljes módosító hatást alakít ki környezetében, amely az egyes ökoszisztémák drasztikus megváltozásához, a lokális, de egyre nagyobb területre kiterjedő környezeti rendszerek összeomlásához, egyre jelentősebb számú kihaláshoz és a bonyolultabb, jelentősebb bioproduktummal jellemezhető ökoszisztémák leépüléséhez vezethet. Ezeknek a változásoknak a felismerésével párhuzamosan indult meg az a védelmi program, amely lehetőséget kíván biztosítani az egyes élőlényeknek, társulásoknak, élőhelyeknek a fennmaradásra, a jelenlegi társadalmi és technikai változások túlélésére. De vajon megfelelő helyen lettek-e ezek a védett területek kialakítva? Valóban megőrizhető hosszú távon azokon a helyeken, amelyeket védelemre kijelöltünk azok ritka és értékes fajok és élőhelyek, amelyeket védeni kívánunk? Adataink egyedülálló lehetőséget biztosítanak ezen kérdéskörök megválaszolására is, mivel több ezer év éghajlati és környezettörténeti változásait foghatják át.

Olyan kérdésekre állnak a fókuszban, amelyek hidat alkothatnak a jelenlegi ökológiai kutatások nyomán kialakított rövidebb távú megfigyelésekre és kísérletekre alapozott modellek, valamint a régészeti, geológiai és őslénytan adatok alapján megrajzolható hosszabb távú környezeti modellek között. A két, eltérő időléptékű és időfelbontású modell összekapcsolásával tesztelni lehet majd a fenntarthatósági fejlődési modelleket és értelmezni lehet az emberi közösségek környezetre gyakorolt hosszú távú hatásait is.

Kutatások mellett a program célja egyértelműen az, hogy mind a társadalomban, mind az egyetemi közéletben, a technikai és társadalmi tudásátadás fellegvárában tudatosítani kell, hogy a jelenlegi, környezeti oldalról formálódó fenntarthatósági fejlődési válság csak egy az emberiség története során kialakult válsághelyzetek közül és hasonló válsághelyzetek már kialakultak a történelemben.

A kutatás alap kutatás, a fenntartható fejlődés modelljében a gazdasági és társadalomtudományok felé rendkívül szoros kapcsolatot kiépítő történeti szempontú természettudományi vizsgálatok közé tartozik. A kutatás azt célozza meg, hogy a hosszú távú környezeti és éghajlati változások okozta kulturális, technikai és társadalmi átalakulások mennyire építhetők be napjaink kutatói, oktatói és közéleti gondolkörébe, a fenntartható fejlődés modelljébe.

Információs Társadalom Kutatói pillér

A fenntarthatóság információs társadalom szempontjából történő megközelítése elengedhetetlen és sokrétű feladat. Az ipari korszak problémái Beniger szerint az iránnyítás válságára vezethetők vissza. Az információs korszak beköszöntével azonban egy igen sokrétű dilemma rajzolódik ki, mely csakis interdiszciplináris megközelítésben elemezhető. Az ipari kor - ökológiai szempontból - energia- és nyersanyag-felhasználása fenntarthatónak semmiképp nem nevezhető, a jelentős gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségeket kitermelő működésének alaplogikáját követő racionalizálás egy olyan berendezkedés rögzüléséhez vezet, amely továbbra sem képes a fenntarthatóság kritériumainak megfelelni. Ezt az új, mégis régi működési módot Fuchs információs

kapitalizmusnak nevezi. Kérdés, hogy a mélyreható társadalmi és gazdasági változásokat indukáló információs társadalom, illetve annak eszközrendszere, terelhető-e olyan mederbe, mely a legtágabb értelemben értelmezett fenntarthatóságot szolgálja.

A jelenleg is zajló változások fenntarthatóság szemszögéből történő definiálására, értékelésére eddig leginkább elszigetelt kísérletek történtek, főleg elméleti szinten, sokszor ideológiai megközelítéseket alkalmazva. A töredezett, szervezetlen, inkoherens feldolgozás a problémakör összetett rétegződését tekintve egyáltalán nem meglepő, hiszen az egyszerű technikai kérdésektől a globálisan gyűrűző hatásokig számos apró lépés vezet el, melyeknél a feljebbhaladás lehetetlen mindössze az információs társadalom paradigmáján belüli kutatásokkal. Az információs társadalom jelenségköre holisztikusan értelmezhető, a társadalom valamennyi alrendszerére jelentős hatással van: az információs technológiák alapjaiban változtatják meg a gazdaság, a kultúra, az oktatás, a politika működését, miközben az emberek mindennapi életre is döntő befolyással bírnak, legyen az a munka világa, a szabadidő eltöltése vagy a fogyasztói preferenciák és mintázatok.

Az információs társadalom paradigmája alól egyik diszciplína sem függetlenítheti magát, ezért szükséges az eddig formákat meghaladó, transzdiszciplináris megközelítés. Nagyon fontos látnunk azt, hogy ez nem (csak) egy elméleti kihívás, hanem hűsbavágó gyakorlati probléma is: ezek a változások most zajlanak. A fenntartható információs társadalom mindannyiunk jövője. A technológia mindig semleges, a használat minősége határozza meg a pozitív vagy negatív hatásokat. Ezért fontos, hogy az eszközrendszer és az új mintázatok elterjedését áthassa a fenntarthatóság eszménye. A kérdéskör globálisan és lokálisan is értelmezhető. Az említett feladatok globális térben való értelmezést és elemzést követelnek meg, miközben a cselekvés keretei, kiváltképp ha a fenntartható, közösségi megoldásokat tekintjük, lokálisak. A cél az, hogy az információs társadalom a gazdaságra és a társadalomra, illetve így közvetve a klímaváltozásra is döntő befolyást gyakorló témakörének kutatásában meghonosodjék a fenntarthatóság szemlélete, illetve az így létrejövő tudás társadalmazása során olyan gyakorlatok, viselkedési minták terjedjenek el, melyek a hosszú távú stabilitást képesek biztosítani a társadalom számára.

Az információs társadalom pillér kutatásai alap kutatás jellegűek, ugyanakkor a definiálásra kerülő, és feldolgozandó problémahalmaz gyakorlati hasznosíthatóság szempontjából is számos értékes elemet tartalmaz. A pillér feladata tehát kettős: rendszerezni az információs korszak fenntarthatóság szempontjából releváns jelenségeit, majd aprómunkaként a különböző egyéb diszciplínákkal együttműködve célzott mélyfúrásokkal olyan nagyhatású területek megművelése, melyekből gyakorlati, a fenntarthatóság szempontjából releváns tudás nyerhető. A cél egyrészt az információs társadalommal foglalkozó hazai és külföldi kutatók közötti együttműködés elősegítése, közös munka és publikációs lehetőségek kiaknázása, másrészt transzdiszciplináris együttműködések kialakítása. Ezen kívül cél az egyetem hallgatóinak szemléletformálása: olyan közösségi informatika tananyag fejlesztése és akkreditálása, mely a legjobban alkalmas a fenntarthatóság valamennyi aspektusának bemutatására. A tehetséges szakdolgozók, PhD-sok számára a pillér publikációs pályázatot hirdet, illetve mentorálási lehetőséget biztosít.

Oktatási-kutatási pillér

A fenntarthatóság kontextusában az oktatás két minőségében is érintett

– *társadalmi alrendszerként*, amely az ökológiai, kulturális és civilizációs kihívások miatt megújításra és kritikai újragondolásra szorul

– *disszeminációs térként*, amely közvetítője lehet fontos felismeréseknek, kutatási eredményeknek, alapüzeneteknek, és ennek a kutatási programnak az eredményeit is oktatási tartalmakra tudja lefordítani

Paulo Freire életműve nyomán az **elnyomás alóli felszabadulás és egy konstruktív humán és ökológiai környezetbe való átmenet legfőbb eszköze a megfelelő oktatás**. Ehhez két további alapelvet lehet rendelni: ennek a konstruktív fordulatnak nemcsak „alanyaivá”, hanem cselekvő részeseivé is kell tenni az érintett generációkat, a fordulat nem mehet végbe másként, csakis a felismert érintettség és felelősség bázisán. Másrészt **nem elég a kritikai pedagógia fő téziseit újrafogalmazni, hanem megalapozott forgatókönyveket, szcenáriókat, hipotéziseket is kell tudni felmutatni**, amellyel meghaladhatóak az ipari korszaktól örökölt és annak számos ellentmondását és problémáját továbbörökítő jelenlegi szerkezetek.

Ennek megfelelően a munka csak egy kis része elméleti, ott és annyiban érdemes folytatni majd elméleti kutatásokat, ahol ezek támogatni tudják reális jövővíziók, alternatív pedagógiai koncepciók kiforrását. Az oktatás teljes rendszerkörnyezete kerül mérlegre, a közoktatástól a felsőoktatáson át az informális tanulás, az élethosszig tartó tanulás és a korrekciós pedagógia kulcskérdései mentén.

Az oktatás tárgykörében legfőbb cél az, hogy **eredeti, koherens javaslat-együtttest** lehessen megfogalmazni, amely mögött **elméleti kutatások, terepmunka és kísérleti projekt** egyaránt felsorakoznak. Tételes kutatási célok:

– Az oktatás fenntarthatósága szempontjából releváns kérdéskörök beazonosítása, feltárva a problémaháló csomópontjainak kapcsolódási rendszerét.

– A legújabb diskurzusok alkotó továbbfejlesztése, néhány területen nemzetközileg is originalisnak számító eredmények reményében, innovatív diskurzus generálásának szándékával.

– Olyan kutatási alprogramokat indítani, amelyek a projektidőszak lezárása után is eleven kutatási együttműködések tudnak életben tartani.

– Regionális szinten olyan kísérleti projektet lefuttatni 1000 diákból, 20 tanárból és 4-5 kutatóból álló kooperatív kutatóközösségben, amelynek – siker esetén – nemzetközi implementálását is megkezdhető.

– Olyan átfogó, eredményeinken alapuló új megállapításokat tartalmazó, tudományos háttérű „manifesztum” megfogalmazása, amellyel a nemzetközi kutatóközösség figyelme a projekt által fontosnak tartott kutatási irányok felé orientálható.

– Az eredmények stratégiai, kormányzati tervező munkát támogató ajánlásokká formálása.

A klasszikus, „desk” típusú elméleti kutatásokat nyolc témacsoportra oszthatók. Jól látszik, hogy szinte valamennyi téma erősen multidiszciplináris, és több ponton találkozik a társadalomtudományi és a többi kutatási alprogrammal.

A pillérek kutatási fókuszait ld az 1. táblázatban.

1. táblázat

Gazdasági pillér	Fenntartható fogyasztói és állampolgári magatartás Környezeti konfliktusok Vállalatok társadalmi felelősségvállalása és vállalati fenntarthatóság Ökoszisztéma-szolgáltatások Alternatív fejlődés Az akadémiai szféra lehetséges szerepe a társadalmi és környezeti fenntarthatóságban
Természettudományi pillér	Fenntartható fejlődés és a környezet, köztük éghajlati tényezők kapcsolata – környezettörténeti csoport Fenntartható fejlődés és a régészeti adatok – környezetrégészeti csoport
Információs Társadalom pillér	A fenntartható információs társadalom elméleti keretei IKT és fenntarthatóság a társadalomban, a befogadó információs társadalom felé Az információs társadalom gazdasági vetületei – új modellek és értékelési szempontok Az információs technológiák és a klímavédelem összefüggései A tudat- és véleményformálás új szinterei és csatornái, a participáció és a transzparencia diadala? Makroszint és makrofolyamatok a tudástermelésben
Oktatási pillér	Kritikai pedagógia és az oktatás új kontrollstruktúrái A fenntarthatóság mint téma és szemléletmód az oktatás gyakorlatában „Learning by research” – egy emancipációs paradigma vizsgálata Humán GRID-ek a közoktatásban: tudástermelő óriásgépek tudósok, tanárok és diákok hibrid kutatási közösségei révén Új „írástudások” „Szülők iskolája” Iskola és (globális) identitás A „komoly játékok” mint a jövő tudásfolyamatainak felértékelődő met-szpontjai

A társadalmasító projektlem tevékenysége

A fenntarthatóság elsősorban nem az eddigi és a jelenleg is tartó kutatási eredmények megfogalmazásán, nem is a tudományos konferenciákon történő megvitatásán és publikálásán múlik, hanem azok eredményeinek társadalmasításán. Azaz a globális méretekkel fenyegető ökológiai katasztrófa gátjaként megnevezett tényezők kellő társadalmi kommunikálásán és társadalmi alkalmazásán.

Bár a tudomány a jelenleg fenntarthatatlansági, „növekedéspárti” pályán álló civilizációnk küszöbön álló, halmozódva jelentkező válságjelenségeit diagnosztizálja (klímakutatás, bioszféra-elemzések stb.), ennek ellenére a mindennapi életben a válságot előidéző folyamatoknak semmi sem vet gátat.

A környezettudatosságban eredményeket felmutató EU-s országok tapasztalatainak tanulmányozásával és ennek eredményeit hasznosító programok kidolgozásával a pályázathoz kapcsolódó főállású andragógus (felnőttképzési és kultúráközvetítő) szakember a civil szerveződésekben keresztül a fiatal és középkorú felnőtt lakosságot tekinti célcsoportjának. Hiszen a környezettudatosság társadalmi jelenléte, e jelenléti növelése az említett generációk esetében meghatározó jelentőségű, részben a sürgető jelenbeli romló tendenciák miatt, részben a felnövekvő generációk szocializációjában

betöltött meghatározó szerepük miatt. Alapvető cél a mai felnőtt generációk fogyasztó-centrikus szemléletmódját a fenntarthatóság/fenntarthatatlanság modelljeinek tényivel ütköztetni.

A társadalmasító projektek által szervezendő programok a **nemzetközi gyakorlatban elterjedt környezettudatosságot, környezetvédelmet középpontba helyező „jeles zöld napok” köré csoportosulnak.** A cél a már meglévő, többé-kevésbé funkcionáló környezettudatos törekvések minél hatékonyabb megismertetése, gyakorlati alkalmazása, a sajátos helyi viszonyoknak megfelelő adaptálása. Ez magában foglalja egyben a nemzetközi viszonylatban sikeresen működő programok metodikájának tanulmányozását, lehetséges alkalmazását is.

A projektek fő célja a **koncepció fő pilléreiben megvalósuló sokrétű kutatási eredmények disszeminációjának erősítése** azáltal, hogy az egyes programok kapcsán az új ismeretek társadalmi átadása megvalósulhatna.

Az egyes programokhoz a pályázat pilléreinek konkrét kutatási eredményeit minden esetben hozzá lehet rendelni, így pl. a *Gazdasági pillér* „Fenntartható fogyasztói és állampolgári magatartás” vizsgálatának következtetései, új ismeretanyaga szerepet kapna a Nemzetközi Energiatakarékossági Nap (március 6.) számos korcsoportot célzó rendezvényeiben, illetve a Környezetvédelmi Világnap (június 5.) rendezvényeiben is. Az éghajlat- és környezettörténeti kutatási pillér adott régióra vonatkozó kutatási eredményeinek széles körű megismertetéséhez járulhatnak hozzá pl. a „Világnap az elsvatagosodás és aszály ellen” (június 17.) programok, amelyek a disszemináció eredményeként szélesebb társadalmi csoportok számára tenné hozzáférhetővé az Alföld-kutatás eredményeként megfogalmazódó új ismeretanyagot, azok gyakorlati alkalmazását.

Ehhez hasonlóan a pályázati munka során megvalósuló kutatási eredmények mindegyike aktuális, konkrét tartalommal tölthetné meg a „jeles zöld napok” egyes tematikáit, ezáltal összehangolt szinergiát biztosítanának a pályázat fő pillérei között. Emellett a globális „jeles zöld napok” a rendezvények révén lokális kutatási eredményekkel, megvalósítható, konkrét helyi gyakorlatok sorával erősítenék a környezettudatosságot.

Az *Oktatási pillér* számos törekvésével összhangban és egyben összekapcsolódva a társadalom valamennyi korcsoportjához eljutatnának a környezettudatosság elméleti és gyakorlati tudásanyagait, amely ezáltal hatékony, egymást erősítő tendenciákat generálhatna.

A programokat a különböző felnőtt korosztályok és családok számára lehet szervezni olyan módon, hogy minél nagyobb részvétellel, aktivitással valósuljanak meg az egyes rendezvények. Ennek érdekében arra érdemes törekedni, hogy **az egyes korosztályokkal együttesen kerüljenek megszervezésre a programok.** Már az előkészítés során minél több embert érdemes bekapcsolni, ezáltal élményszerűbb, csoportokat, közösségeket megmozgató rendezvények jöhetnek létre. A főállású művelődésszervező feladata a programok koordinálása, az egyes rendezvényeket szervező és lebonyolító csoportok (egyetemisták, művelődésszervező szakemberek) tájékoztatása, munkájuk összehangolása lenne, amely kiegészülne a sikeres külföldi gyakorlatok internetes tanulmányozásával, alkalmazásával.

Középiskolai pilot

A kutatási program egyik „gravitációs pontja” a kb. 1000 diák és 20 tanár bevonásával elindítandó pedagógiai és tudományos kísérlet, amely formájában és tartalmában is szervesen épül az elképzelések közé. Azok a tendenciák ugyanis, amelyek a „nyílt tudomány”, az „állampolgári tudomány” és a „tudástermelő diák” fogalmai mentén elindultak, sürgetővé teszik a tudományművelés hagyományos határainak, kereteinek tágítását, egyfajta emancipációs folyamatot. A tudomány demokratizálódása fenntarthatóságának egyik fontos összetevője. Az, hogy részben az érintettek tematizálhatják a kutatásokat, és egyúttal erőforrásként is szolgálhatnak, sok szempontból mutat az iskolák felé, mert egy kialakuló sikeres gyakorlat a közoktatás fenntarthatósága szempontjából jelenthet nagyon sokat. A tudományművelés ugyanis nem katedrapedagógiai formában, de még csak nem is „mintha”-módon, hanem élő, valóságos kutatói közösség részévé tett diákokkal folya. A kísérleti szakaszban az szinte mellékes, hogy mennyi új, publikálható tudományos eredmény születik a diákok munkája révén, mert a megtermelhető új tudások igazi volumene akkor fog megmutatkozni, amikor határokon átnyúló együttműködésekkel nem ezernyi, hanem sokmilliónyi diák jelenik meg a szintéren.

Éppen ezért része a projektnek, hogy a tapasztalatok nyomán külföldi partnerrel kb. 10 000 fős pilot megtervezésével záruljon a kutatás.

Tamaskó Dávid

Út az információs tanácsadáshoz

Irene Wormell, Annie Joan Olesen, Mikulás Gábor Information Consulting című könyvének recenziója

Az utóbbi években számtalan olyan szakkönyv jelenik meg, amelynek központjában az információ, vagy az információs társadalom áll. A brit Chandos Kiadó gondozásában, 2011-ben megjelent Information Consulting: Guide to good practice, vagyis Információs Tanácsadás: Útmutató a jó gyakorlathoz című kötet is egy ezek közül. A mű szerzői három, nemezközileg elismert szakember: Irene Wormell, Annie Joan Olesen és végül, de nem utolsó sorban Mikulás Gábor, akik származásuknak és életútjuknak köszönhetően az angolszász, a skandináv és a magyar területek gyakorlatait vették alapul a könyv megírásakor.

A szerzők tanácsadási, vállalkozási és oktatási tapasztalataikat felhasználva, valamint hét, a világ különböző részeiről származó esettanulmány segítségével kísérlik meg bemutatni az információs tanácsadást, mint olyat, mind a szolgáltató, mind pedig az ügyfél oldaláról megközelítve. A szövegből nem csak az információs tanácsadás elméletét ismerhetjük meg, hanem betekintést nyerhetünk a szakma gyakorlatába, bevezető, alapos segédanyagként is használható, de karrierünk elindításában is hasznos lehet.

A mű tizenegy fejezetre tagolódik – plusz egy rövid bevezető, a szerzők önéletrajza, a már említett esettanulmányok, valamint a referenciák.

Az első fejezetben, ahogyan azt a címből is megtudhatjuk (What is Information Consulting?), tájékoztatást kaphatunk arról, mi is az információs tanácsadás, mely - bonyolult, összetett szakma lévén - nem bír egy egységesített definícióval. Hogy lépést tudjunk tartani a folyamatosan változó igényekkel, szükségünk van különböző információs szolgáltatásokra, amelyek kielégítik a különféle felhasználói csoportok által felmerülő óhajokat. *Információs tanácsadó* alatt a tudáshoz és az információhoz kapcsolódó szolgáltatások – mint a kutatás, kompetitív intelligencia kihasználása, a web fejlesztési és stratégiai lehetőségeinek felismerése - szakértőjét értjük, aki lehet független szakember, aki egy kis üzlet számára nyújt információkkal kapcsolatos szolgáltatásokat, vagy lehet akár egy nagy vállalati egység alkalmazottja is. A könyv mindkét tanácsadói kultúra szempontjait bemutatja.

Az információs tanácsadó, másképpen szólva, nem csak egy adott munkáért felelős szakember, hanem számtalan különböző munkafolyamatot végző személy. Nem véletlen, hogy látszólag teljesen különböző területeken dolgozók (információs bróker, szabadúszó könyvtáros, a hírszerzés emberei, információs kiskereskedő stb.) egyaránt hajlamosak információs tanácsadónak nevezni önmagukat.

A második fejezetben arról olvashatunk, miért is érdemes valakinek információs tanácsadóként keresnie a kenyerét. A számtalan előny közül érdemes megemlíteni né-

hányat: függetlenség, a mások számára hasznos munka, otthonról végezhető munka, kötetlen munkaidő, a munkába fektetett idő és energia függvényében való fizetés.

Miután tudomást szerzünk arról, mik lehetnek a szakma pozitív oldalai, érdemes átgondolni, hogy a személyiségünket és az elhivatottságunkat tekintve, megfelelőek vagyunk-e arra, hogy információs konzulensként álljunk meg a helyünket. Hajlandóak vagyunk-e áldozatokat hozni annak érdekében, hogy sikeresek legyünk? A diplománk megszerzése után képesek vagyunk-e tovább képezni magunkat? Megtudhatjuk továbbá, milyen kezdő lépéseket kell tennünk, ha az elhivatottságnak már birtokában vagyunk.

Elérkeztünk arra a pontra, amikor kimondhatjuk: információs tanácsadóként próbálunk meg érvényesülni. A könyv további fejezetei (4–7.) azt mutatják be, hogy vállalkozásunk felvirágoztatása érdekében melyek azok a szabályok, amelyeket feltétlenül be kell tartanunk – mint a munkaterv készítése, amelyben az általános cégleírás mellett, többek között a termékek, szolgáltatások (ezek tulajdonságai és előnyei) a célcsoportok, a promóció, árazás, költségek részleteire érdemes kitérni-, és melyek azok amelyeket érdemes.

A szerzők természetesen különösen fontosnak tartják a jogi környezet szabályainak betartását. Mivel az információs tanácsadónak ritkán van kézzel fogható terméke, ezért kliens és a szolgáltató közötti kapcsolat nagyrészt bizalomra épül. A pereskedések elkerülése érdekében, kitüntetett figyelmet kell szentelni a szerző jog, és a szellemi tulajdon kérdéseire. Mindenféleképpen szükséges továbbá az engedélyek, felhatalmazások, a munkahelyeken való egészségsszabályozások, biztosítások megfelelő jogi környezetbe való elhelyezése.

Ha mindez megvalósul, javasolt a figyelmet a marketingre, és a kliensekkel való megfelelő kapcsolatteremtésre és -fenntartásra helyezni. A kommunikációban fontos, hogy megértsük az ügyfelet, emellett harmonizáljuk a különböző kommunikációs csatornákat, eszközöket és üzeneteket. A sikeres kommunikáció az ügyfelek megfelelő információhoz való hozzájutását jelenti.

A könyv írói szerint a siker kulcsa egyértelműen a minél hatékonyabb kommunikációban és a kliensekkel való minél tökéletesebb összhangban rejlik. Figyelni kell arra, hogy a tanácsadó megteremtse az összhangot az ügyfél és a vállalkozás között, mindezt úgy, hogy eközben az ügyfél minden egyes reakcióját szemmel tartsa. A szolgáltatás előnyeiről meg kell győzni a megbízót például rendszeres beszámolókkal, prezentációkkal, a feltételek és a részletek megvitatásával.

A nyolcadik fejezet már tapasztalt információs konzulensek, úgynevezett veteránok tanácsait, tippjeit foglalja magába. E beszámolók többsége olyan érzékeny szituációkkal foglalkozik, mint az információs tanácsadók hitelessége, neutrális magatartásának megtartása bármilyen, az ügyfelek irányából érkező nyomás ellenére is, vagy akár a váratlan események megfelelő kezelése. Emellett olyan kérdésekre kaphatunk választ, mint az, hogy a tanácsadó dolgozhat-e olyan ügyfelekkel, amelyek egymás versenytársai, vagy etikus-e a múltban már felhasznált termékek ismételtlen való felhasználása.

A három szerző – saját tapasztalataikra támaszkodva, talán kissé szubjektíven – a könyvtárosi szakmát kiemelkedően előnyösnek tartják a jövődő tanácsadók számára. Ahhoz azonban, hogy valaki könyvtárosból konzulens legyen, alapvető jellembeli, és hozzáállásbeli változások szükségesek. Ezt mutatja be a kilencedik fejezet.

Ezt követően az eddigiekkel ellentétben nem az információs tanácsadók, hanem az ügyfelek szemszögéből tudhatjuk meg – nemzetközi tanulmányokra alapozva –, hogyan lehet sikeres és eredményes kapcsolat konzulens és kliens között. Kiderül, milyen motiváció szükségeltetik egy konzulens felkereséséhez; az ügyfél hogyan találja meg a megfelelő tanácsadót; áttekinthetünk egy öt pontból álló listát a tanácsadókkal szemben elvárt legfontosabb követelményekről.

A tizenegyedik, egyben záró fejezet, egyfajta motivációs fejezet – ha az eddigiek már nem lettek volna eléggé meggyőzőek –, és netán néminemű bizonytalanságot hagytak volna az érdeklődőben.

Összességében elmondható, az Information Consulting című munka az információtudomány, az információszerzés, -felhasználás és -szolgáltatás iránt érdeklődők számára, a gyakorlati olvasatok tekintetében igen hasznos munkának bizonyulhat. A könyv sajnos mind ez idáig nem jelent meg magyarul, de tekintve a szöveg egyszerűségét, talán az angol nyelvet kevésbé jól beszélők számára is érhető lehet.

Tamaskó Dávid a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Humán Információtudományi Tanszékén 2012-ben végzett, mint kiadói szakirányos informatikus-könyvtáros.

SZEMLE

A titokzatos tanácsadók

A cikk az önkéntes információ-megosztók motivációit vizsgálja, szűkebben az egészségügyi kérdezz-felelek oldalakon az önkéntes válaszadók megismerését tűzi ki célul. Az adatfelvétel önkéntesen kitöltött online kérdőív segítségével történt, kb. 1200 fős mintán. A kemény változók eléggé vegyes, és különösebb mintázat nélküli egyenletes eloszlást mutattak (életkor, végzettség, orvosi képzettség). A motivációk vizsgálata statisztikai elemzés segítségével történt, melyben tíz faktort vizsgáltak. A legerősebb motiváció az altruizmus és a kölcsönösség iránti vágy volt, ezek mellett a segítség miatt érzett öröm jelentős még. Az egyéni elismertség, vagy a szociális kapcsolatok növelése nem játszik jelentős szerepet.

Oh, S. (2012). The characteristics and motivations of health answerers for sharing information, knowledge, and experiences in online environments. *Journal Of The American Society For Information Science & Technology*, 63(3), 543-557. doi:10.1002/asi.21676

Megosztás vagy bevonás?

A szerző német iskolás fiatalok (15–26 év) között végzett kérdőíves felmérést, eredményeit kb. 2.000 adatközlőre alapozza. Négy nagyvárosban, papíros kérdőívvel történt a lekérdezés, a minta kiválasztásánál figyeltek arra, hogy legyenek bevándorló társadalmi háttérrel rendelkezők és ilyenekkel nem rendelkezők is. Az eredmények szerint az internet valóban működő eszköz a fiatalok politikai aktivitásának növelésében, illetve bevonásában. Ugyanez igaz a marginalizálódott csoportokra is, bár itt általános igazságokat nehéz megfogalmazni, ezen csoportok sokszínűsége miatt. Jellemző, hogy mind érdeklődésük, mind információs írástudásuk rendkívül változatos, viszont a számukra fontos célok érdekében képesek alrendszereket aktiválni. Érdekes észrevétel, hogy a fiatalok online politikai aktivitásának növelése nem feltétlenül érdeke a politikának. Az adatok szerint a fiatalok leginkább akkor fejtenek ki online politikai aktivitást, amikor elégedetlenek valamivel, és ezt akarják kifejezni.

Luna-Reyes, L. F. – Chun, S. – Spaiser, V. 2012: Empowerment or democratic divide? Internet-based political participation of young immigrants and young natives in Germany. *Information Polity: The International Journal Of Government & Democracy In The Information Age*, 17(2), 115–127.

Terjed az interdiszciplinaritás

A cikkben a könyvtár- és információtudomány (library and information science, LIS) területén vizsgálják a különböző tudományterületek közötti áthivatkozások mértékét. Három féle bibliometrikai módszert használtak, az egymásra hivatkozások mennyiségét, a társszerzőségeket és a hivatkozott szakirodalmakat. 1978 és 2007 között, tíz kiválasztott, LIS témakörű folyóirat szöveges elemzése (az összes 7700 cikkből 1200-as mintát vizsgáltak részletesen) során az derült ki, hogy az évtizedek során az interdiszciplinaritás mértéke egyre növekszik. Bár a szerzők a legtöbbet saját tudományáguk területéről hivatkoznak, az idők során mintegy 30 más tudományág eredményeit is feldogozták, és 25 más tudományág képviselőivel készítettek közös cikket. Az interdiszciplinaritás mértékét a Brillouin-index segítségével mérték, ez a harminc év alatt 0.61-ről 0.82-re növekedett. Érdekesség, hogy a szerzőpárosok által alkotott tudományterületek nem teljes mértékben esnek egybe a szakirodalmi hivatkozásokban feldolgozott tudományterületekkel. A tudományterületek széles skálájáról (30) fontos tudni, hogy az első öt tudományág a cikkek 75%-át lefedi. Ezek a tudományágak a következők: általános tudomány, számítástechnika, menedzsment, oktatás és szociológia.

Chang, Y. – Huang, M. 2012: A study of the evolution of interdisciplinarity in library and information science: Using three bibliometric methods. *Journal Of The American Society For Information Science & Technology* 63(1), 22–33. doi:10.1002/asi.21649

A vezető megbízható információforrás is kell legyen

A cikk egy hálózat kutatás eredményeiről számol be. A kutatás során azt vizsgálták, hogy van-e összefüggés a vezetői pozíció és a kommunikációs szerep között. Egy meg nem nevezett japán világcég belső levelezésének adatfájljait vizsgálták meg egy hónap keresztül, összesen 2500 szereplő mintegy 350 000 levele alapján rajzolódott ki a kommunikációs hálózat. 72, a cég által kiválasztott, és nemrégiben továbbképzésen, illetve értékelésen részt vett középvezető személyes adatait összevetve a kommunikációs hálózattal kirajzolódott, hogy a vezetői képességek mennyire kapcsolódnak a kommunikációs hatékonysághoz. Statisztikailag releváns módon kimutathatóvá vált, hogy azok a vezetők, akik megbízható információs központnak számítanak, jobb vezetői eredményeket vallhatnak magukénak. A kutatás hiányossága, hogy csak az e-mailes kommunikációt vizsgálta, tehát a személyes, vagy a más csatornákon keresztüli kommunikációt nem.

Tashiro, H. – Lau, A. – Mori, J., Fujii, N. – Kajikawa, Y. 2012: E-mail networks and leadership performance. *Journal Of The American Society For Information Science & Technology* 63(3), 600–606. doi:10.1002/asi.21667

A Facebook-használat és a munka világa

A cikkben bemutatott kutatás a Facebook használata és a munkavégzési hatékonyság kapcsolatát vizsgálja. A tajvani esettanulmány készítői 400 kitöltött kérdőív alapján végezték el számításaikat. A kérdőívben 9 kérdés a személyes háttérre, 24 a Facebook használatra, és 15 a munkahatékonyságra irányult, az elemzés során ezek metszését vizsgálták. A nemek tekintetében nem volt különbség a Facebook használatának népszerűségében, annál inkább a korban, a 23-30 év közöttiek kiemelkedően sokat használják a közösségi oldalt. A Facebook használat és a munkavégzési értékek között csak részleges kapcsolat mutatható ki. A többdimenziós elemzés során bizonyíthatóan csak az rajzolódik ki, hogy az aktív Facebook használók inkább figyelnek a karrierjükre és a pozitív életszemléletre.

Julia Ying-Chao Lin – Angelina Nhat Hanh Le – lil, Shadab – Julian Ming-Sun Cheng 2012: In *Social Behavior & Personality: An International Journal* 2012, Vol. 40 Issue 2, 195–200, 6p

CONTENTS

László Z. Karvalics

Information culture, information erudition – meaning, extension, typology and history of a family of concepts

The paper clarifies the differences between the information, digital and network culture, and builds a three level model, where the macro level is the culture itself, the meso level is composed from the different information subcultures, and the micro level is the individual playground. Despite of the one-dimensional approaches, the author divides this individual level into three parts: the elementary information literacy, and the mid- and high level information erudition. He tries to find the place of every concepts and terms, used in the literature, and provides a vocabulary to the emerging „personal information culture” domain.

Keywords: Information culture, information literacy, digital erudition, personal information culture

7

Gabriella Szirbik

To the dark side of the information society. The children in care and the challenge of the knowledge technology

In our essay we examined the system of child in care- the Hungarian protection of children from the view of the socialpolitics and the challenge of education of the information society. It is a generally known fact that social problems cannot be solved by pedagogical methods. The one who speculates about it will continually fail. To take the anomaly and the disadvantages of being a child in care into consideration we think that certain educational conceptions may change the system into such directions that can contribute to the better chance of life of the children in care very much and to the flexible adjustment to the expectations by the information era.

Keywords: social politics, information society, the model of Hejőkeresztúr, “Hole in the Wall”

44

Norbert Merkovity

The citizens of the new political communication

According to the widely accepted view there are three actors in political communication: media system, political system and the citizens. While the previous two actors have been determining the trends of political communication for a long time, the citizens have relatively had small role. The “new” or “information age” political communication

has brought a change in this, where due to the new information and communication technologies, the citizens are not the victims but also active influencers of the processes. It is difficult to investigate the citizens as a single entity, because the society is composed of heterogeneous groups, which very often contradict each other. This study does not undertake to do so. As examples, it applies the recent major happenings in the habits of the use of new communication technologies of the generation Y. The article establishes two main groups in the use of new technologies and it gets there – among other examples – through the phenomena of the “Arab Spring” and the Anonymous hacker group: the inactive and the active networks. The main difference between the two networks is the following: while the first regards the new technologies as a tool, the second regards them as a tool and also finds its goals on the new technologies. Both have attractive manifestations that affect ongoing processes of political communication, breaking the hegemony of media system and political system.

Keywords: new political communication, citizens and the new ICTs, networking, smart mob, netocracy

64

Eszter Révészné Kocsis – Márton Vilmányi

Dynamic relationship capabilities in intercompany relationships

Intercompany relationship has attracted much interest in the last twenty years in the field of marketing, strategic management as well as in the field of innovation management. Managing intercompany relationship has become a cardinal question nowadays, especially when the success of a company depends not only on its own performance but on the performance of the networks it is embedded in. Scholars dealing with intercompany relationships have been focusing on the transformation, change and management of these activities lately. This paper surveys the capability of managing intercompany relationships, from the interaction point of view. We try to identify the resources and processes through which the company elaborates the consequences of its buyer-seller interactions, in other words how do companies modify and change their relationship behavior and relationship capabilities.

Keywords: relationship marketing, relationship capability, dynamic capabilities

80

Péter Mezei, PhD – László Németh

The impact of the challenge of file sharing and net neutrality to the connection between copyright law and information society

Copyright law has been at the difficult cross-roads around the turn of the previous millennium. Due to the spread of digital technologies and since internet became a global

communication tool the copyrighted works has become subjects of reproduction and access without any barriers by the ever more active consumers. A significant part of the uses were, however, unlicensed, making copyright holders furious. The latter have started a 'war' against - amongst others - the P2P file-sharing services that decision, however, has led to a significant change in the judgement of the copyright system. An ever greater part of the people believes that the exclusive rights of the copyright holders are out-of-date barriers of the users's activities. The co-authors of the present article decided to conduct a two-years long research on various related dilemmas, and they are introducing the major results of their research in connection with two major questions: the P2P file-sharing and the net neutrality issue.

Keywords: internet, copyright law, P2P file-sharing, net neutrality.

96

Árpád Rab

Information culture in healthcare, especially in the field of m-Health

This article examines the role of the information culture in the area of e-Health, more narrowly focused in the area of m-Health. First it is found that the vast majority of m-Health projects worldwide are in pilot, uncontrolled phase. Secondly we can see that the greatest opportunities and the greatest shortcomings are not in the field of development of the ICT tools, but in the development of the information culture and to remedy the deficiencies in knowledge. During the development of e-Health is advisable to keep in the mind the best and worst practices of e-government.

Keywords: information culture, development, ICT4D, m-Health

108

PORTRAIT

Mihály Minkó

Visualising planned economy – The synthetic book and mysterious work of a pioneering chart editor

119

DOCUMENT

Socialization of sustainability – a project concept

124

BOOK REVIEW

Dávid Tamaskó

The way to information consulting

139

REVIEW

142

147

